

Výběr z mapování na území
MAS Regionu Poodří,
MAS Moravská cesta
a MAS Moravský kras

Po stopách technických památek

Po stopách technických památek

*Výběr z mapování na území
MAS Regionu Poodří,
MAS Moravská cesta
a MAS Moravský kras*

Úvod

VÁŽENÍ ČTENÁŘI,

držíte v rukou unikátní publikaci o starých technických památkách na území tří místních akčních skupin (MAS). MAS Regionu Poodří, která zahrnuje obce Novojičínska, MAS Moravská cesta rozkládající se na Litovelsku a Bouzovsku a MAS Moravský kras, jež se nachází severně od Brna.

Ne náhodou se všechny tři regiony rozhodly zmapovat technicko-historické památky společně a výsledky bádání představit v jedné publikaci. Uvedené tři krajiny totiž mají řadu věcí společných. Všechny se mohou pochlubit chráněným krajinným územím. Středem Litovelska i Poodří protékají velké řeky, jež tvoří jejich pomyslnou osu. Kolem nich se rozkládají lužní lesy a v jejich blízkosti dodnes nacházíme vodní stavby či spíše jejich pozůstatky – mlýny, náhony k mlýnům, hráze starých rybníků. Obě tyto oblasti byly osídleny od nejstarších dob, což dokládají tamní pravěká naleziště. Zatímco Poodří tvoří jakýsi pás kolem Odry s výběžky a pahorky směrem k Oderským vrchům, MAS Moravská cesta je složena ze dvou dost odlišných částí. Litovelské Pomoraví mezi Olomoucí a Litovlí může Poodří do jisté míry připomínat. Naopak Bouzovsko je pahorkatina s hlubokými zařazanými údolními a krasová oblast, která má svým charakterem blízko k Moravskému krasu.

Jestliže jsou Poodří i Litovelsko úrodné zemědělské krajiny a právě zemědělství bylo základem jejich prosperity, za největší bohatství Moravského krasu lze považovat železnou rudu. Na Bouzovsku i v Moravském krasu měly tradici těžba vápence a pálení vápna. Využívání vápna ve stavebnictví je doloženo už od středověku.

Podobné jsou pak i vazby na města, v jejichž okolí byl rozvinutý trh a řemesla. Na Litovelsku jsou to Olomouc a Litovel, v Poodří menší města jako Odry, Bílovec, Fulnek či Studénka. Moravský kras je jakýmsi širším zázemím Brna, v okolí jsou pak menší, ale vzdálenější města jako Blansko, Boskovice, Vyškov.

Místní akční skupina Regionu Poodří, o.s.

Moravská cesta (Litovelsko-Pomoraví), o.s.

MAS Moravský kras o.s.

V rámci projektu spolupráce LEADER „Moravská brána do Evropy – mapování a studie obnovy technicko-historických památek na venkově“.

Poodří bylo částečně kolonizováno někdy ve 13. století Brunem ze Schauenburku, později patřilo i dalším olomouckým biskupům. Na Litovelsku vlastnily jednotlivé oblasti hlavně církevní instituce – klášter Hradisko, olomoucká kapitula či přímo olomoucký biskup. Některé vesnice byly majetkem města Olomouc, nejbližší okolí Litovle patřilo původně královskému městu Litovel. Naproti tomu Bouzovsko mělo nejprve světského pána, později Řád německých rytířů. O rozvoj Moravského krasu se nejvíce zasloužili Salmové z Rájce.

S těmito postřehy souvisí také technické památky, jimiž se zabývali při průzkumu a mapování autoři této publikace. Zatímco v MAS Moravský kras zaměřili pozornost především na těžbu kovů a výrobu litiny, v MAS Regionu Poodří se ukázaly jako nejvýraznější zemědělské stavby, zvláště panské dvory. Ty by měly být stejně důležité i na území MAS Moravská cesta. Protože jsou ale v tomto regionu zdevastované nebo v pozmeněném stavu, zaměřil se v tomto případě autor na vojenské památky – tedy opevnění, fortové pevnosti, ale také vodní mlýny, dopravní stavby a těžbu vápence. Zemědělské stavby střední silné vrstvy zemědělců dnes reprezentují především objekty ve skanzenu v obci Příkazy.

Se zemědělskou výrobou jsou mnohé stavby spjaty, což se týká především mlýnů. Zde opět najdeme podobnost mezi Litovelskem a Poodřím, kde se dochovaly soustavy vodních děl a mlýnů. V Moravském krasu pak objevíme menší mlýny vodní i větrné. Podobnost panských dvorů Litovelska a Poodří je patrná spíše v níže položených částech obou oblastí, kde bylo bohaté zemědělství. Bouzovsko s Moravským krasem mají jen menší dvory či ovčiny v místech, kde už se nedalo z území tolik vytěžit.

Od Poodří a Moravského krasu se Litovelsko zřejmě nejvíce liší výskytem vojenských opevnění. To proto, že krajina kolem Olomouce byla strategicky důležitá, vedla tudy důležitá dopravní trasa do Čech a do Kladska. Také z toho důvodu zmiňuje autor části o památkách MAS Moravská cesta rovněž dopravní stavby, po nichž se přepravovalo i vojsko. Z Olomouce vznikla obrovská hraniční pevnost, jež ovlivňovala nejen bezprostřední okolí města, ale i daleko širší oblast.

ROZDÍLNÉ MAPOVÁNÍ NA ÚZEMÍ TŘÍ MAS

Tak jako se od sebe vzájemně liší tři oblasti, o kterých se zde píše, tak jsou různé i tři pohledy na stejnou věc. Terénní průzkum prováděli tři skupiny různých lidí či jednotlivci. A každý z nich pojal mapování svým způsobem, a proto i jinak. V Poodří vznikla publikace spoluprací historika architektury, archeologa a přírodovědce, kteří pátrali v literatuře, archivech i terénu. Tito badatelé vytvořili z existujících i doložitelných zaniklých technických a zemědělských památek soupis a fotografickou databázi, které se mohou stát podkladem pro další popularizaci. Území MAS Moravská cesta procházel místopisec, jenž se mapováním památek a terénním průzkumem zabývá již více než deset let. V jeho publikaci nalezne

čtenář inspiraci pro poznávání a „chuť vidět to všechno na vlastní oči“. Autor hledá souvislosti mezi minulostí a současností a kromě pátrání v archivech místa prochází a vyhledává dosud žijící pamětníky. Moravský kras naproti tomu pojal publikaci jako pohled na ztracený svět technických památek s méně historickými údaji a více se zaměřením na zajímavosti a krásu detailů.

V ČEM SPOČÍVÁ VÝZNAM SPOLEČNÉ PUBLIKACE I JEDNOTLIVÝCH PRACÍ?

Práce z terénního průzkumu by měly poukázat na opomíjenou část naší historie a našeho prostředí. Chodíme kolem starých stodol, kolem starých mlýnů i dvorů a netušíme, že to byly kdysi velice důležité části vesnic. Tam se odehrával život. Mlýny byly zároveň společenským centrem, kde se lidé scházeli a kam se přinášely nejnovější informace. Vodní stavby nám dnes ukazují, jak člověk krajinu kdysi využíval, neničil ji a nám ji předal ještě nepoškozenou.

Poznatky z mapování lze využít různými způsoby. Hlavním cílem projektu **Moravská brána do Evropy – mapování a studie obnovy technicko-historických památek na venkově** bylo zmapovat zachované i zaniklé technické památky území tří místních akčních skupin, vypracování studií obnovy a využití těch nejzajímavějších v návaznosti na oživení cestovního ruchu a tím zajištění vyšší atraktivity venkovských oblastí a kvality života. Součástí projektu byly vzdělávací akce k podpoře využití památek v cestovním ruchu a došlo i na meziregionální vzájemnou propagaci v partnerských regionech. Cestovní ruch přináší prospěch širokému okruhu hospodářských odvětví. Za těchto okolností představuje rychle se rozvíjející cestovní ruch zdání možné prosperity. Mohl by tak společně se vzrůstajícím zájmem o technicko-historické dědictví poskytnout mnoha venkovským a odlehklým oblastem v Evropě potřebnou pomoc.

ZÁVĚREM

Znát v této publikaci popsaná místa, staré příběhy a vědět, jak člověk využíval přírodu a její sílu, je důležité i pro místní obyvatele. Aby z této krajiny neodcházeli a vážili si jí. Také to je cílem projektu. Pomoci jim i sobě nalézt vztah k místu, upozornit na hodnoty, na které už dnes zapomínáme...

MAS Moravský kras

Poodřím po technických památkách

STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA ÚZEMÍ

Region Poodří se nachází v Moravskoslezském kraji v severovýchodní části Moravské brány a jejím blízkém okolí. Významná část regionu spadá do území Chráněné krajinné oblasti Poodří, která byla vyhlášena v březnu 1991 k ochraně mezinárodně cenných mokřadních biotopů v nivě řeky Odry. Chráněná krajinná oblast se stala součástí Ramsarské úmluvy na ochranu mokřadů. CHKO Poodří je zároveň zařazeno do soustavy NATURA 2000, která je tvořena ptáčimi oblastmi a evropsky významnými lokalitami.

Geograficky Poodří tvoří široká údolní niva řeky Odry a navazující vyšší a členitější reliéf Podbeskydské pahorkatiny na východní straně a okraj Nížkého Jeseníku na straně západní. Na severovýchodě navazuje na nivu Odry Ostravská pánev.

Území Poodří jsme v současné době zvyklí vnímat jako vnitrozemí České republiky. V průběhu jeho historického vývoje však šlo o region, kterým procházela zemská a později i státní hranice – v prvním případě se jednalo o hranici mezi Moravou a Slezskem, mezi říjnem 1938 a 14. březnem 1939 o hranici mezi druhou československou republikou a nacistickým Německem, která se v letech 1939–1945 proměnila v hranici mezi Protektorátem Čechy a Morava a tzv. Třetí říší. Uvedený region proto jako hraniční pásmo po jistou dobu vzbuzoval menší zájem badatelů a jeho vývoj také předurčovala vazba na více zemských center – Brno a Opavu.

Poodří charakterizuje krajina vhodná primárně k zemědělství. Také památkový fond Poodří charakterizují stavby spjaté se zemědělskou funkcí, jako byly početné a rozlehlé hospodářské dvory. Nížiny v povodí Odry a jejích přítoků skýtaly vhodné podmínky pro budování vodních mlýnů. Povětrnostní situace zase umožňovala budovat a úspěšně provozovat větrné mlýny, jejichž hustota byla na Bílovecku největší z celé Moravy a Slezska. Kromě toho charakterizuje region jeho dopravně výhodná poloha na trasách historických komunikací, jako například od pravěku zachytitelná Jantarová stezka.

AKTUÁLNÍ STAV POZNÁNÍ PAMÁTEK POODŘÍ

Region Poodří ležel dlouho na okraji zájmu oficiální státní vlastivědy, československá historiografie druhé poloviny 20. století se o něj v podstatě nezajímala. Podrobnějšího poznání se dostalo Kravařsku, které vnímala jako kulturně svébytný region od 18. století především historiografie německá a vymezovala *Kuhländchen* s jistými přesahy přibližně jako celý dnešní okres Nový Jičín.

Zpracování soupisu pro dané území nebylo úkolem jednoduchým. Není totiž mnoho na čem stavět, literatura, zvláště česká, není v regionu příliš bohatá. Jiná situace je v historicky německých jazykových oblastech, kde vyšly v případě některých obcí monografie již před 2. světovou válkou, častěji pak ve druhé polovině minulého století jako díla německých vysídlenců. Vyznačují se mnohdy ne příliš systematickým přístupem, velký prostor je vyhrazen osobním vzpomínkám, autoři mají zřídka historické vzdělání, ovšem bývají obsažné a topograficky velmi přesné, včetně podrobných situačních plánů a uvádění čísel popisných. Nicméně nechybí ani profesionálně vytvořená díla, jako jsou například Mannsbartovy dějiny Suchdola nad Odrou.

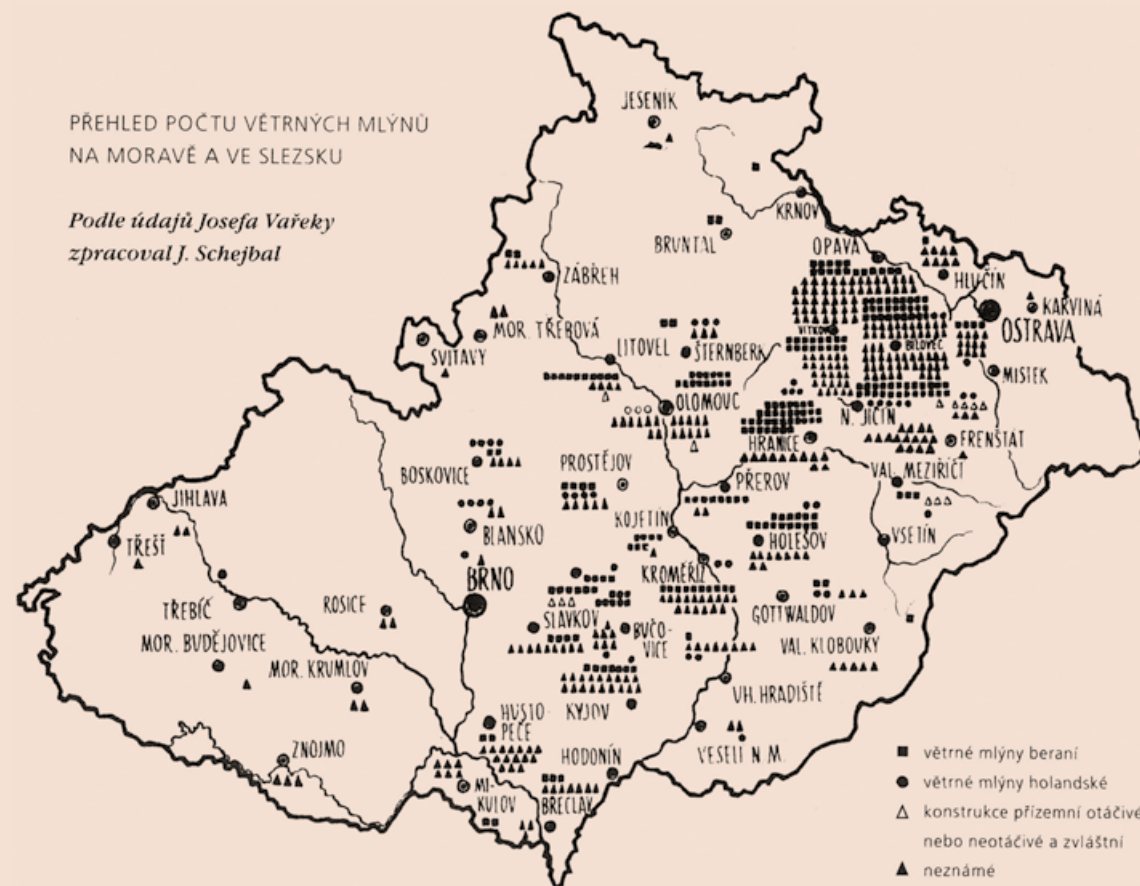
Mezi historickými stavbami jsou zmapovány především objekty umělecké, případně historické hodnoty, které lze najít v rozpracovaném soupise Umělecké památky Moravy a Slezska. Památky zařazené v oficiálním seznamu a objekty navržené pro zápis jsou publikovány v soupise Kulturní památky okresu Nový Jičín z roku 1996, od té doby byl však Ústřední seznam mnohokrát aktualizován. Některé mladší technické památky a podniky jsou zařazené v soupise Dokumentace průmyslu v okrese Nový Jičín. Do celostátního soupisu technických památek se ze sledovaného území zařadilo jen osm objektů.

Cílem projektu bylo vyhledat a podchytit stavby kulturní či historické hodnoty, které dokládají úroveň technických znalostí v oborech malovýrobních, průmyslových, zemědělských i potravinářských. Zatímco aristokratická sídla a kostely jsou tradičními tématy památkové péče a vlastivědy, doklady historických řemesel a zemědělství zůstávají často stranou zájmu všech. Paměť k domu, který býval kdysi mlýnem, se tak pomalu vytrácí přímo úměrně s tím jak stárnou a odcházejí jeho poslední uživatelé; hospodářský dvůr přeměněný při kolektivizaci na JZD se dnes už jen obtížně pozná. Úkolem mapování bylo tedy objevit, zdokumentovat, utřídit a zveřejnit dochované památky či identifikovat v rámci možností plošného průzkumu části historických staveb v objektech dnes již výrazně přeměněných (pozůstatky barokního panského pivovaru v Petřvaldě v dnešní sokolovně) a zachytit doklady po památkách zaniklých, jako jsou například terénní stopy mlýnského náhonu, nebo lokalizovat mlýn podle ústní tradice. Významným pramenem jsou v tomto případě historické mapy.

Do soupisu byly kromě jednotlivých objektů vzniklých před rokem 1945, které svědčí o úrovni znalostí ve starším období v oborech technických (kovárny, valchy...), zemědělství (hospodářské dvory, sýpky...), potravinářství (pivovary, liho-

vary, mlýny...), lesním a vodním hospodářství (rybníky...), zařazené také mladší průmyslové podniky vyvíjející se často z menších rodinných dílen (Visteon Šenov vzniklý z Rotterova klempířství). Vzhledem k tranzitnímu charakteru zkoumaného území byly vřazeny i stopy historických komunikací, v nové době pak železnic a poštovního spojení.

Obecně jsou podchyceny také doklady lidského osídlení a tedy elementární výroby z pravěku, zatímco pro mladší období reprezentují území památky a instituce, které mají charakter kolektivní výroby (hospodářské dvory...) nebo služby pro jisté území (mlýny...), nikoli běžné novověké usedlosti.

Schejbal podle Vařeky, mapa počtu a rozšíření větrných mlýnů na Moravě a ve Slezsku.

PRAVĚKÉ OSÍDLENÍ

Poodří se svým přírodním prostředím příliš neliší od jiných úrodných říčních niv. Jednou zvláštností však oplývá a ta od věků formuje interakci mezi člověkem a touto oblastí. Poodří (resp. Pobečví) je nejschůdnějším středoevropským přírodním koridorem narušujícím hradbu Sudetské a Karpatské horské soustavy. Vžitý název Moravská brána koneckonců hovoří sám za sebe. Přirozená pravěká komunikace zde v různých formách existuje již od neolitu. V novověku tudy vedla císařská silnice zhruba kopírující důležitou pravěkou trasu a v jejích stopách pak moderní rychlostní silnice. Dnes navíc podtrhl přirozený komunikační význam Poodří i dálniční tah. Druhým specifickým Poodří je míra lidského příspěvku, který formoval jeho dnešní vzhled.

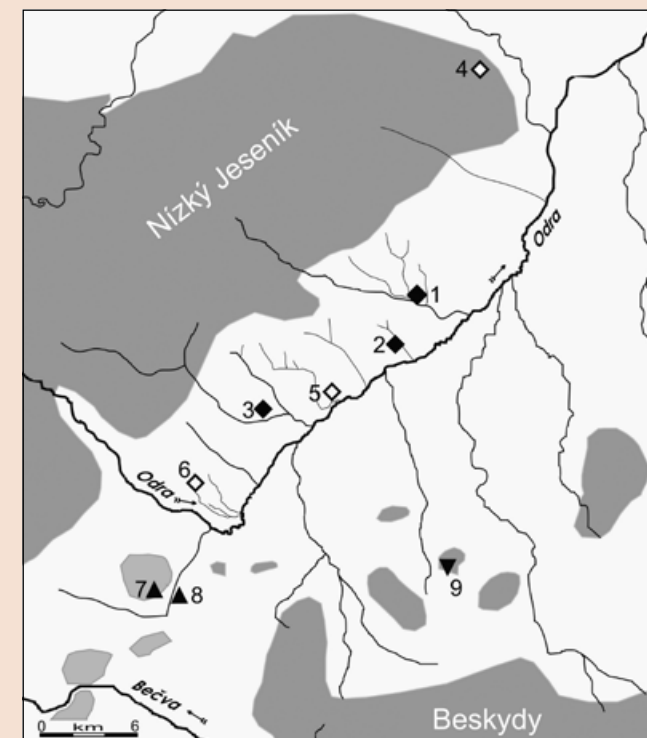
Odra tvořící svými přítoky páteř regionu získala svou základní podobu po ústupu severského ledovce. V šestém tisíciletí před naším letopočtem protékala hlubokým lesním komplexem, který pokryl větší část Evropy. Do těchto kulis přicházejí od jihu první kolonisté, první zemědělská civilizace, k jejímž vzdáleným potomkům patříme i my. Tito lidé narušili tisíciletou rovnováhu krajiny, aby si zajistili obživu. Začali mýtit les a zakládat políčka s obilím, na jejichž výnosu záleželo přežití osad. Další dřevo spolykala stavba obydlí, výroba nástrojů a otop. K zemědělským činnostem patřila také pastva dobytka v lese, kde se získávala také takzvaná letnina, tedy větve s listím, které sloužilo ke krmení. Tento způsob hospodaření samozřejmě ovlivňoval podobu lesa a následně jeho druhovou skladbu. Další novou technologií byla výroba keramických nádob vyžadující získávání vhodné hlíny (příp. její úpravu) a opět dřeva pro výpal v jednoduchých pecích.

Struktura osídlení Poodří byla v této počáteční fázi lidské přítomnosti, zdá se, relativně jednoduchá. Osady se koncentrovaly na levém břehu Odry nebo přesněji na březích jejích levobřežních přítoků. Jednoduchá linie začínala u Dubu (Blahutovic) a pokračovala s relativně pravidelnými rozestupy přes Hrabětice; tzv. Šenkovy domy u Suchdola a Suchdol. Dále Hladké Životice, Pustějov, Studénku a Bravantice k severu, kde se rozkládala sídelní oblast na úrodných sprašových půdách (tzv. hornoslezské spraše). Doklady výrobní a zemědělské činnosti přinesly zvláště zkoumané osady ve Studénce a Bravantících. Byly objeveny důkazy výroby textilií, kamenných nástrojů a keramiky, zemědělské činnosti, ale také půdorysy domů. Ze Studénky a Životic pocházejí kamenné zátěže rybářských sítí nebo vrší, které jsou známy ve větším počtu ze sousedního Opavska, ale jinak jde o nález ojedinělý. Vzdálené obchodní kontakty dokládají nálezy kamenných seker a kopytovitých klínů vyrobených z metabazitů těžených v oblasti podhůří Jizerských hor. Zvláštností neolitické populace na sídlištích v Hladkých Životicích, Studénce a Bravantících (patrně i Pustějově) je transport zvláštního druhu pazourku z oblasti Krakova pro výrobu štípaných nástrojů (čepelek, škrabadel, vrtáků atd.), což vyžadovalo jisté znalosti, případně vyčlenění osob pro „obchodní“ cestu. Jižněji ležící osady stejného lidu (vč. Dubu a Blahutovic) využívaly pazourkovou surovinu přinesenou v době ledové ledovcem od Baltu. K uzavření obrazu Poodří v neolitu chybí zmínit ještě Kotouč u Štramberka ležící zhruba třináct

kilometrů od toku řeky. Je zatím jediným místem na pravém břehu s doloženým pobytom člověka v této době s nálezy kamenných nástrojů z metabazitu. Ve své původní výšce byl tento bíle zářící útes v moři lesů zřejmě atraktivním místem jednak jako orientační bod, jednak jako lokalita spojená s náboženskými představami.

Tato první epizoda trvalejšího pobytu člověka v Poodří se odehrávala v režii lidu kultury s lineární keramikou na počátku mladší doby kamenné. Přířímými následovníky průkopníků s lineární keramikou byl na přelomu mladší a pozdní doby kamenné lid lengyelské kultury (dělený na další skupiny). Nálezová základna a poznání působení člověka tohoto období v Poodří jsou zatím v plenkách. Víme o pokračování osídlení v Blahutovicích a Hladkých Životicích. Nová osada vznikla patrně v Kujavách na hraně oderské nivy. Severněji položená sídliště zanikla. Namísto nich se objevuje sídliště na pravém břehu u Příbora (Hájov) a pokračuje osídlení Kotouče. Nálezy jednotlivých kamenných nástrojů (seker, sekeromlatů) naznačují další místa možných vsí, ale jejich potvrzení je otázkou budoucnosti. Z různých důvodů zůstával region až do mladší doby bronzové využíván člověkem jen příležitostně jako tranzitní území a patrně byly využívány lesní zdroje.

Výrazným obdobím v historii Poodří se stala **doba bronzová a železná**. Počátkem této etapy ještě k zásadnější změně nedošlo. Zlom přinesla až mladší doba bronzová a vytvoření velkého kulturního uskupení – lidu popelnicových polí nazvaného podle žárového způsobu pohřbívání svých zesnulých, jejichž popel byl

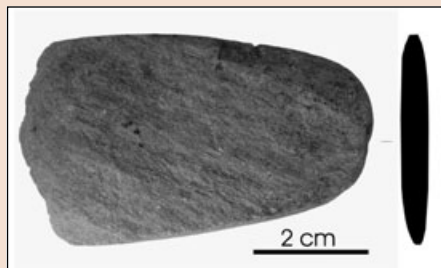
A. Knápek, mapka nejstarších zemědělských osad v Poodří.
1: Bravantice,
2: Studénka,
3: Hladké Životice,
5: Pustějov,
6: Suchdol n. O.
„Šenkovy domy“.

uložen v urnách na rozsáhlých pohřebištích. Tito lidé si již zcela osvojili výrobu bronzových předmětů a jejich skupiny se rozrostly natolik, že začaly osidlovat i méně příznivé oblasti. Osady v Poodří se vztahovaly k velkému hradisku, které vyrostlo – jak jinak – na Kotouči. Tam probíhala také výroba bronzových předmětů – šperků, ale také srpů, seker, zbraní atd. Pro výrobu bylo nutné zajistit přísun materiálu. Bronz bylo možné získávat například z oblasti dnešního Slovenska, ale druhou složku, cín, bylo nutno transportovat většinou až z Britských ostrovů. To vše vyžadovalo nejen existenci osob ovládajících technologii výroby, ale také osob starajících se o získání surovin, obchod s nimi a samozřejmě též distribuci výrobků samotných. Krajinu v této době zaplnila síť zemědělských osad ležících na obou březích Odry. Ránu této civilizaci zasadily zřejmě změny odehrávající se na počátku doby železné, kdy se na východě Evropy objevují první vlny nájezdníků, které se budou opakovat a ovlivňovat její osudy až do středověku. Populaci v Poodří ovlivnily spíše nepřímo, a to zejména v ekonomicko-obchodní rovině. Každopádně obyvatelé z této oblasti ustupovali, až ponechali krajinu opět opuštěnou.

Blížíme se nyní k přelomu starého a nového letopočtu. Nějakých 200 let před jejich změnou se do Podbeskydské části Poodří dostávají **Keltové**, jejichž pobyt je nám zatím malou záhadou, neboť dosud známe pouze jednu osamocenou oblast jejich pobytu u Kopřivnice. Na tuto předehru navázali lidé tzv. **púchovské kultury**. Směs skládající se z potomků lidu popelnicových polí konce doby bronzové a počátku doby železné, někteří z nich dost možná i přímí potomci někdejších místních obyvatel. Druhou část tvořili v době formování tohoto lidu zřejmě samotní Keltové, kteří ji obohatili o technologické vymoženosti, jako byl hrnčířský kruh, kosa a podobně. Sídla tohoto období se táhnou v linii okrajem Podbeskydské pahorkatiny a většinou leží na kopcích – Starý Jičín, Štramberk, Hukvaldy atd. Hlavní centrum tohoto lidu se nacházelo v severní části dnešního Slovenska. Na Moravu se vysunulo zřejmě z důvodu kontroly již vícekrát zmíněné komunikace Poodřím. Z tohoto období pochází také několik málo nálezů jantaru – jediná spojnice k mytické Jantarové stezce. Jelikož se púchovská kultura rozšířila i dále po severním okraji Karpat a částečně i ke Krakovu, uvažujeme o kontrole obchodu se solí, jejíž dobývání máme z Krakovska doloženo. K púchovské kultuře se váže ještě možnost zpracování železných rud, jejichž zdroje jsou v regionu zastoupeny. Ačkoli jde z dnešního po-

Sekeromlat vybroušený z dioritu nalezený v Sedlnici.

Studénka, sekerka vyrobená z metabazitu získávaného v podhůří Jizerských hor.

Studénka, nástroje z krakovských silicítů.
1, 2, 5. čepel;
3. hrot; 4. vrták;
6. škrabadlo.

hledu o surovinu nekvalitní, víme, že podobné rudy byly na jiných místech využívány. Koneckonců v Podbeskydí byly využívány nejpozději od středověku a stály u rozvoje železářství na Ostravsku nebo v Ustroni. V blízkosti každé púchovské osady bychom našli jeden či více vhodných zdrojů. Poznání tohoto fenoménu ztěžuje jednak konstrukce tavicích pecí, která se nemusí vůbec dochovat, jednak typ využívaných zdrojů. Podobně jako u jiných komodit byly většinou zprvu sesbírány suroviny dostupné na povrchu a odtěženy drobné výchozy. Stopy této činnosti sledujeme jen obtížně, zejména pokud zájem o surovinu trval tisíc let.

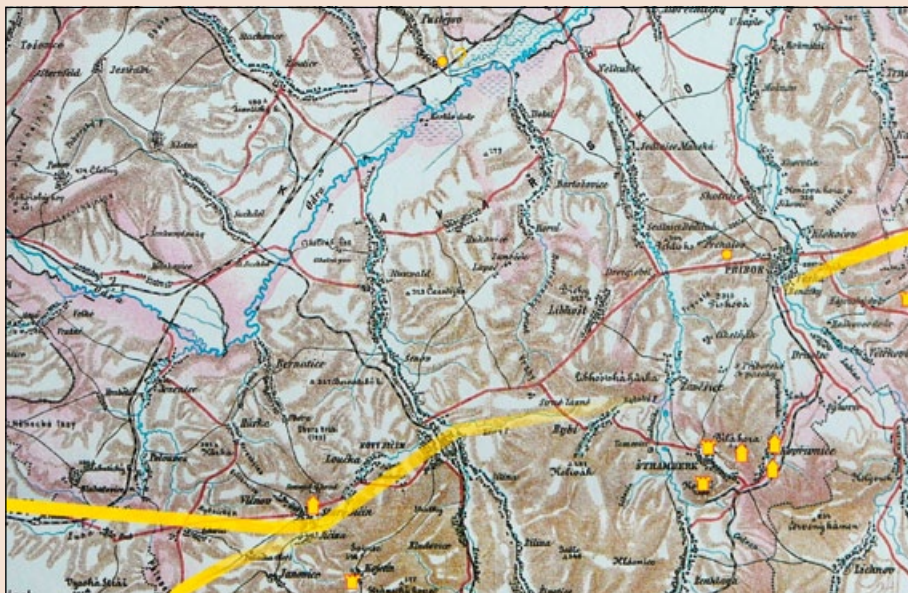
Symbolicky kolem roku nula končí výčet pravěkých počínů člověka v Poodří. Po ústupu púchovského obyvatelstva zpět do oblasti vzniku jejich kultury zůstává Poodří z pohledu našich současných znalostí opět dlouhodobě prázdné. Znamenáváme sice stopy Germánů u Skotnice či Staříče, jejich významem si ale nejsme jisti. Do budoucna není příliš pravděpodobné, že by se objevil větší počet neznámých lokalit, i když různá překvapení nás ještě jistě čekají.

Přelom v zemědělských technologiích, správě a využití krajiny nastal až **kolem poloviny 13. století**, kdy bylo Poodří znovu kolonizováno. Mozaika středověkých katastrů odpovídá v podstatě dnešní situaci. Krom agrotechnických změn s sebou středověké hospodaření přineslo i stavbu mlýnů, těžbu kamene a dalších komodit. Součástí sídel byly drobné technické a řemeslné provozy zpracovávající místní suroviny či zemědělské výrobky. Síť dnešních cest často vzniká již v tomto období a v moderní době je opouštěna hlavně v případě rychlostních komunikací. Některé staré komunikace lokálního významu v minulém století zmizely, ale jejich stopy můžeme v krajině stále sledovat.

HISTORICKÉ KOMUNIKACE

Poodřím procházela proslulá **Jantarová stezka**, která je skutečným historickým fenoménem. Zjednodušeně jde o spojnici mezi územím Římského impéria a pobřežím Baltu, odkud se dovážela drahocenná pryskyřice – jantar. Cesta začínala v Aquilei a přes dnešní Slovinsko a Maďarsko směřovala k Dunaji, který byl hranicí říše. Dále k severu pokračovala několika směry, například na Vratislav, kde byl objeven sklad téměř 3000 kilogramů jantaru. Poodřím vedla zřejmě jedna z méně významných větví této cesty. Jantar zde byl nalezen na hradištích Požaha u Nového Jičína (korálek) a Kotouč u Štramberka (surovina). Pro obchod procházející Poodřím mohla mít daleko větší význam sůl, která se již v mladší době železné získávala na Krakovsku. Známý nález kusu jantaru a řeckých mincí u Pustějova je zřejmě dokladem jiných zajímavých jevů, neboť dle určení geologa prof. A. Přichystalta pochází ze zdrojů Českomoravské vrchoviny.

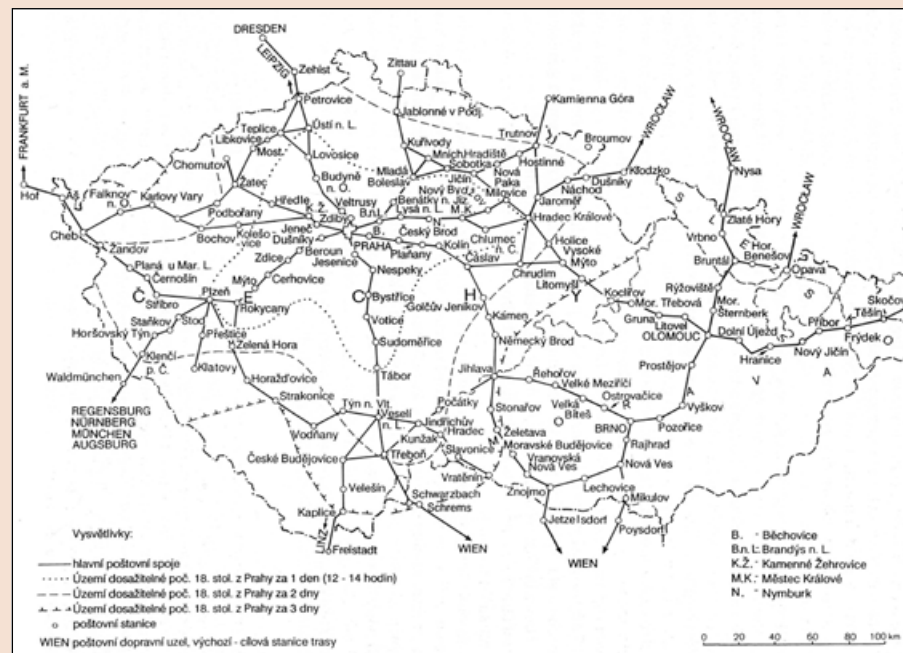
Další z významných komunikací byla **Volská cesta (Viehweg)**. Horní Poodří proslulo v 18. a 19. století chovem skotu, což se odrazilo v pojmenování této oblasti – Kravařsko – *Kuhländchen*. Dobytek zde sehrál ale ještě jednu zajímavou roli. Tento prostor totiž sloužil také jako koridor pro přesun stád z Haliče do Vídně. Šlo vlastně o jakési živé konzervy, neboť uchovávat maso po dobu nutnou k překonání této vzdálenosti by bylo velmi obtížné. Volská „cesta“ se vyhýbala síti hlavních cest a v jejím směru musel být dostatek luk a pastvin, ale i vody pro napojení skotu. Na území Moravy vstupovala tato komunikační linie u Příbora a přes Prchalov mířila k fojtství v Libhošti, dále k hostinci na konci Bartošovic, přes osadu Lapač

A. Knápek, mapa základních směrů Jantarové stezky v Poodří.

A. Knápek, mapa základních směrů Volské cesty při průchodu Poodřím.

Mapa poštovních cest v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v novověku. Převzato z publikace *Dějiny hmotné kultury III/2*.

u Hukovic k Šenovskému dvoru a poté k fojtství na horním konci Bernartic. Přes Hůrecký kopec pokračovala volská cesta na fojtství v Polouvsí, Blahutovice a Polom dále na jih Moravskou branou. Postupný zánik této neoficiální komunikace s nádechem romantiky znamenalo vybudování železniční sítě v tehdejší mocnářství.

Pošta v Bartošovicích, detail z pohlednice, 1915. Soukromá sbírka J. Medka, Uhingenu.

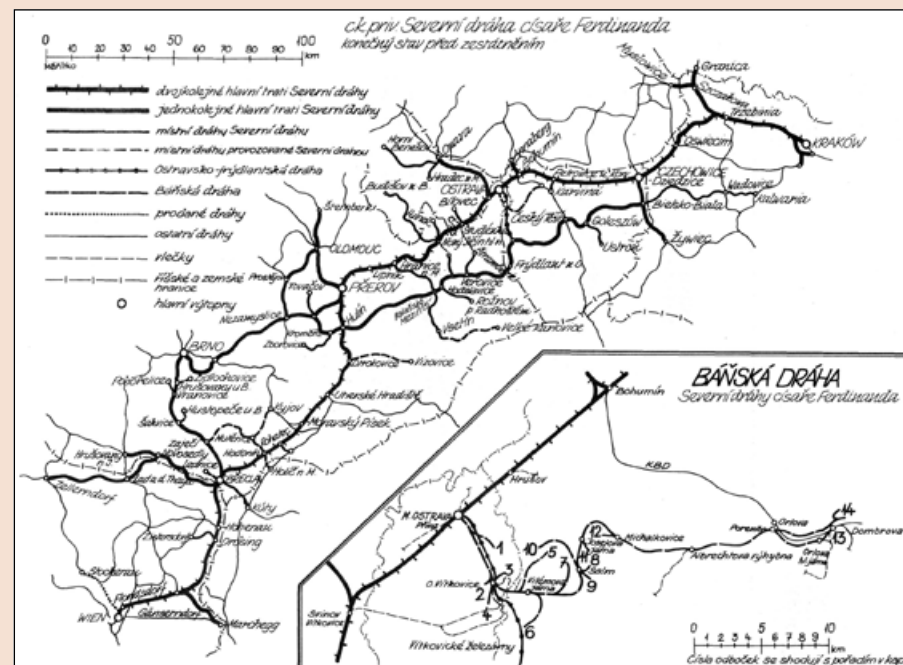
Důležitým mezníkem v poštovní historii našeho kraje je dokončení **císařské silnice** budované v letech 1784–1785, která spojovala Vídeň s Krakovem. S výstavbou císařské silnice se začalo roku 1727 ve Vídni, šla přes Mikulov, Brno, Olomouc, v letech 1783–1785 prošla Kravařskem a vedla dále do Krakova. Po dokončení císařské cesty byly na ní v úseku Olomouc – Těšín zřízeny **poštovní stanice** ve Velkém Újezdě, Hranicích, Starém Jičíně, Frýdku a Příboře. Stanice byly zřizovány ve vzdálenosti dvou poštovních mil (jedna míle je asi 7,5 km). Prvním poštovním v Příboře byl v dubnu 1785 jmenován Antonín Netter, pošta mu byla udělena dědičně. Velký význam pro poštovní provoz v Příboře měla železniční trať Studénka – Štamberk, která zahájila nákladní dopravu 19. prosince 1881. Poštovní zásilky mohly být nyní mezi Studénkou a Příbořem dopravovány vlakem. Na telefonní hovornu pošty v Příboře byly z Poodří napojeny počátkem 20. století abonentní stanice Sedlnice, Butovice, Bartošovice a Czechowiczův velkostatek v Bartošovicích. V roce 1884 se uvádí telegrafní linky z Příbořa na Studénku a Sedlnici.

ŽELEZNICE

Region Poodří protíná v celé délce nadregionálně významná **Severní dráha císaře Ferdinanda** a z ní pak ve Studénce a Suchdole nad Odrou odbočuje několik místních drah. Soukromá společnost Severní dráha císaře Ferdinanda byla ustavena v roce 1836 k uskutečnění stavby první parostrojní železnice v Rakousku, která měla spojit Vídeň přes Moravu a Slezsko s Haličí.

Jízdu zvláštního vlaku za účasti mnoha hostů a za velkého zájmu místního obyvatelstva byla 1. května 1847 slavnostně otevřena trať z Vídně do Bohumína. Na novém úseku z Lipníka byly tehdy v Poodří pouze dvě zastávky – v Suchdole a Studénce. Trať byla původně jednokolejná a většina nádraží na nové trati měla pouze tři koleje, ale nárůst provozu vedl k jejímu zdvojkolejnění.

Vzhledem ke strategickému významu Severní dráhy císaře Ferdinanda se při její výstavbě nebraly v úvahu místní zájmy a volila se trasa technicky nejméně náročná a v nejpříznivějším terénu. Dráha tak míjela města v okolí, která se v Po-

Mapa Severní dráhy před zestátněním v roce 1906. Převzato z publikace Čtení o severní dráze Ferdinandově.

odří soustřeďovala především kolem starých kupeckých cest, a přinášela jim jen omezený profit.

Bylo proto nutno vybudovat **místní dráhy** napojené na páteřní „Ferdinandku“. Účelem těchto lokálek bylo především zpřístupnění oblasti pro osobní i nákladní veřejnou dopravu a tím její hospodářské pozvednutí.

Osmdesátá a devadesátá léta 19. století byla obdobím největšího rozvoje místních drah v celé monarchii a nebylo tomu jinak ani v případě místních drah v Poodří.

Nádraží v Hladkých Životicích, detail z pohlednice, 1918. Soukromá sbírka Z. Mateji- ciuca, Odry.

Nádraží v Jistebníku, detail z pohlednice, 1937. Soukromá sbírka F. Holuba, Nový Ji- čín.

Místní dráha z Tillova mlýna v Jeseníku nad Odrou směřující na nádraží v Suchdole nad Odrou v úseku u ředitelské vily Tillova mlýna, detail z pohlednice, 1902. Soukromá sbírka P. Kaminského, Ostrava.

Lokálky v Poodří sloužily podobnému účelu – napojení okolních částí na páteřní trať – lišily se však způsobem vzniku a historickým vývojem.

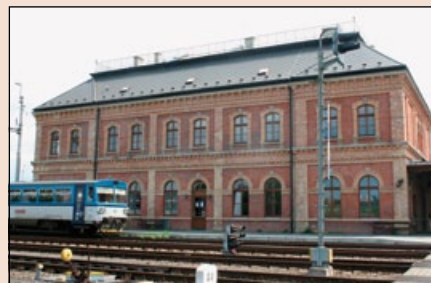
První z nich byly tratě postavené velkými železničními společnostmi nebo státními drahami jako doplněk jejich hlavních tratí. Tyto společnosti pak také lokální dráhy provozovaly. V oblasti Poodří jsou to tři: Suchdol – Budišov, Suchdol – Fulnek a Studénka – Bílovec. Všechny postavila a provozovala Severní dráha císaře Ferdinanda.

Vůz místní dráhy z Tillova mlýna v Jeseníku nad Odrou směřující na nádraží v Suchdole nad Odrou v úseku u brány Tillova mlýna, foto. Archiv obce Jeseník nad Odrou.

Vlak na železničním mostě u Tillova mlýna v Jeseníku nad Odrou, foto. Archiv obce Jeseník nad Odrou.

Nádraží v Suchdole nad Odrou, foto LA, 2011.

Bývalé místní nádraží směr Štramberk ve Studénce, foto LA, 2011.

Dalším typem lokálek byly tratě vybudované městy nebo sdruženími soukromých osob, většinou se státní nebo zemskou podporou. Majitelé tratí na nich zajišťovali provoz vlastními silami. V Poodří k nim patří trať Suchdol – Nový Jičín, která byla vybudována městem Nový Jičín a konsorciem tamějších průmyslových podniků.

Třetím typem místních drah byly tratě stavěné na ryze soukromé bázi – na vlastní riziko investora, bez veřejné podpory. Takových tratí bylo obecně u nás velmi málo, přesto i v našem regionu jedna taková vznikla: trať Studénka – Štramberk, která byla původně uvažovaná jako průmyslová dráha pro přepravu vápence.

Lokálka Suchdol – Nový Jičín byla pro veřejnost otevřena v prosinci 1880. Na trati Studénka – Štramberk byl provoz zahájen v prosinci 1881. V říjnu 1890 začal provoz na trati do Bílovce a slavnostní zahájení provozu budišovské i fulnecké trati se konalo v říjnu 1891.

Ojedinělou byla **úzkorozchodná dráha** ze Suchdolu nad Odrou do mlýna v Jeseníku nad Odrou, kterou dal vybudovat již v roce 1872 jeho majitel v rámci modernizace podniku. Z **vleček** měla větší význam jednokolejná vlečka do cihelny velkostatku Kunín. Byla vybudována kolem roku 1912. Byla napojena na trať ze Suchdolu nad Odrou do Nového Jičína, začínala v kilometru 1,971 a měřila 1300 metrů. Rok zrušení vlečky není znám.

Rozvoj železniční sítě u nás již dávno skončil, přesto v Poodří je tomu trochu jinak, neboť se připravuje železniční napojení letiště Leoše Janáčka v Mošnově na trať Studénka – Štramberk v délce 2,9 km.

Strážní domek na dráze ve Studénce, foto, 1955. Soukromá sbírka V. Langera, Koprivnice.

Strážní domek na dráze mezi Polouvsí a Jeseníkem nad Odrou, foto LA, 2011.

MOSTY

Rozvoj **mostního stavitelství**, související nejdříve s lokalizací vesnic zakládaných podél vodních toků a také s budováním umělých vodotečí, jako byly náhony pro mlýny a valchy, byl v 19. století ještě umocněn výstavbou železnice. Dřevěné mosty jsou mapovými prameny a vedutami doloženy v baroku (dřevěné mosty na mapě Studénky a okolí z roku 1737). V oblasti Poodří dosud existují historické **kamenné mosty**, jako je most v Bartošovicích doložený jako zděný v roce 1833. Specifikem regionu jsou pak mosty železniční, budované pro Severní dráhu Ferdinandovu i lokální tratě. Dochovaly se mosty především z přelomu 19. a 20. století. V okolí Tillova mlýna v Jeseníku nad Odrou je na mapě z roku 1894 zakresleno šest mostů. Dva z nich se dochovaly dodnes – kamenný železniční most nad silnicí na Suchdol a druhý také kamenný most vyklenutý nad vodotečí u Tillova mlýna.

Kamenný most u Tillova mlýna v Jeseníku nad Odrou, foto LA, 2011.

Dřevěné mosty a mlýn ve Studénce-Čajově, detail z mapy Studénky a okolí, 1737. Zemský archiv v Opavě.

VODOHOSPODÁŘSTVÍ

Poodří a **rybníky** patří neodmyslitelně k sobě a každého návštěvníka upoutají svou krásou proměňující se v ročních obdobích. Jejich historie se měří ve staletích. Kdy a kde byl v Poodří založen první rybník, se však asi již nedozvíme. Je ale zřejmé, že rybníkářství souviselo se středověkou kolonizací a tím nárůstem počtu obyvatel v krajině kolem řeky Odry ve 13. a 14. století.

Nejstarší rybníky byly zakládány u klášterů, později, orientačně od 14. století, ale vznikaly i u panských sídel. Ale nejen tam, zakládali je fojti a dokonce i bohatí sedláci.

Funkce rybníků byla různorodá. Nesloužily jen k chovu ryb, ale byly to i nádrže s energetickým a retenčním významem. Voda byla účelně využívána a poháněla kola vodních mlýnů, rybníky zachycovaly vodu v dobách jarního tání sněhu i letních přívalů.

Stavba rybníka nebyla a není doposud jednoduchou záležitostí, ale dosti složitým a finančně poměrně náročným vodo hospodářským úkolem a ne každý si ho mohl dovolit. Robotní povinnosti poddaných byly tehdy ještě poměrně malé a práce spojené se stavbou rybníka bylo proto zapotřebí provádět často i najatými silami. Rybníky se však většinou vyplatily a mnohde se stávaly výnosným hospodářským podnikem.

Postupně se zdokonalovalo technické vybavení rybníků a ty se stávaly součástí zemědělské produkce statku, kláštera apod. Rybník přestával být pouze zavodněnou plochou, v níž se lovívaly ryby po celý rok. Rybochovné hospodaření se zdokonalovalo a časem došlo k důležité změně v chovu ryb – pro každou věkovou skupinu

Komplex rybníků mezi Mankovicemi a Bernarticemi na mapě 1. vojenského mapování, 1764–1768. www.oldmaps.geolab.cz.

ryb se vyhrazovaly zvláštní rybníky. Zájem o rybníční hospodaření tak stále rostl a jejich zakládání se postupně stalo obvyklým i u poddaných sedláků.

O existenci nejstarších rybníků se dozvídáme z kusých zpráv, výčtů panských majetků a většinou jsou známy zprávy o existenci rybníků, než o tom kdy a kdo je založil. Už v druhé polovině 15. století existovaly rybníky u Jeseníku nad Odrou, Kunína, Bartošovic, Hladkých Ži-

Náhon Mlýnka, foto RJ.

votic a Suchdolu nad Odrou. Kolem poloviny 16. století jsou uváděny rybníky bernartické a na přelomu 16. a 17. století rybníky na novohoreckém statku.

Mimořádným vodním dílem byl na svou dobu **náhon**, který zásoboval vodou rybníky na levém břehu Odry od Studénky dále po toku. Tento více než dvacet kilometrů dlouhý náhon zvaný Oderská strouha (dnes Mlýnka) vznikl někdy v druhé polovině 15. století a je starší než proslulý Opatovický kanál na Poděbradsku anebo známá Zlatá stoka na Třeboňsku. Jeho účelem bylo zásobovat mlýny a rybníky studénecké, jistebnické, polanské, klimkovické a svinovské.

Oderská strouha umožňovala nahánění vody do rybníků, jejich vypouštění, stály na ní vodní mlýny a valchy, křížila několik přítoků Odry a když si uvědomíme její délku – více než 20 km – a nepatrný sklon území, kterým je vedena (kolem 1 ‰), musíme se sklonit před umem středověkých rybníkářů.

Pro Poodří jsou typické rybníční soustavy, jen málo rybníků je samostatných. Důvodem byla mimo jiné i snaha o úsporné hospodaření s vodou, které vyžadovalo umístění rybníků ve sledu za sebou tak, aby byly vzájemně zásobovány. Dalším ekonomickým důvodem vzniku soustav byly společné hráze pro dvojice rybníků. Vznikaly tak rybníční soustavy, které jsou v Poodří dochovány do současnosti. A tak například už kolem roku 1500 byly bartošovické rybníky zásobovány vodou z rybníka kunínského. Rybníky u Hladkých Životic, zejména Nový, byly zase napájeny z rybníka suchdolského.

Niva Odry je rovinatá, a proto byly rybníky obklopeny hrázemi ze všech stran. Hráze nebyly příliš vysoké a rybníky byly mělké, největší hloubka se pohybovala kolem jednoho metru. Bývaly často také velmi zarostlé, lehce se zanášely, a bylo nutno je proto častěji odbahňovat, případně navyšovat hráze.

Třicetiletá válka znamenala nejen vážné poškození, nýbrž i zpuštění velké části rybníků u nás. Období po třicetileté válce je proto dobou poklesu rozvoje rybníčního hospodaření, rybníků celkově ubylo... Nápor na rušení rybníků se však neprojevil hned, v poválečné době někde dochází naopak k obnovování starých a budování nových rybníků, nýbrž až později. Příčinou toho byla kromě jiného i malá konkuren-

ceschopnost rybníčního hospodářství. Ryby už nebyly tak oblíbeným jídlem jako dříve. I přes tento pokles však ryba zůstávala stále častou stravou lidových vrstev. Větší pozornost v chovu ryb byla věnována, samozřejmě kromě tradičních kaprů, i rybám, které se ani nepočítaly na kusy, nýbrž na vědra a říkalo se jim „ryby džberové“.

Do roku 1776 se většina prací na rybnících zajišťovala formou robotní povinnosti. Po vydání tereziánského robotního patentu, jímž se robotní povinnost snižovala, se různé nákladné udržovací práce daly provádět jen obtížně. V průběhu 18. století dochází k nárůstu cen kapřího masa, který byl naprosto neúměrný růstu cen ostatních potravin. Hospodářští úředníci se stále více zabývali vypouštěním rybníků a jejich proměnou na louky, pole a pastviny. Rybníky se tenkrát pokládaly už za zcela vedlejší odvětví hospodářského podnikání. Rušení rybníků mělo určitou měrou rovněž přispět ke zvýšení populace, které bylo tenkrát vůdčí státní politikou. Jako důvody proti existenci rybníků byly uváděny i zdravotní argumenty. Významný vliv na rybníkářství měly také klimatické výkyvy.

Obránci rybníků kladli své naděje v to, že redukce rybníční plochy přispěje k zmenšení nabídky a tím i k vzestupu poptávky po rybím mase. K tomu však proti očekávání nedošlo. Spotřebitelé neměli už v rybách takové zálibení a redukce postů přispěla ke zmenšení zájmu.

Likvidaci rybníků pouze částečně zbrzdily napoleonské války, kdy stouply ceny rybiho masa. Nápor na rušení rybníčních ploch po jejich skončení byl mnohem větší než kdykoliv dříve v minulosti. Souvisel s mohutným rozšířením zorněných ploch – pícniny nahrazovalo obilí. Nedostatek luk byl proto mnohde řešen vysoušením rybníků a jejich zalučňováním. Poodří si však i v těchto pro rybníkáře těžkých dobách udrželo poměrně značné rybníční hospodářství.

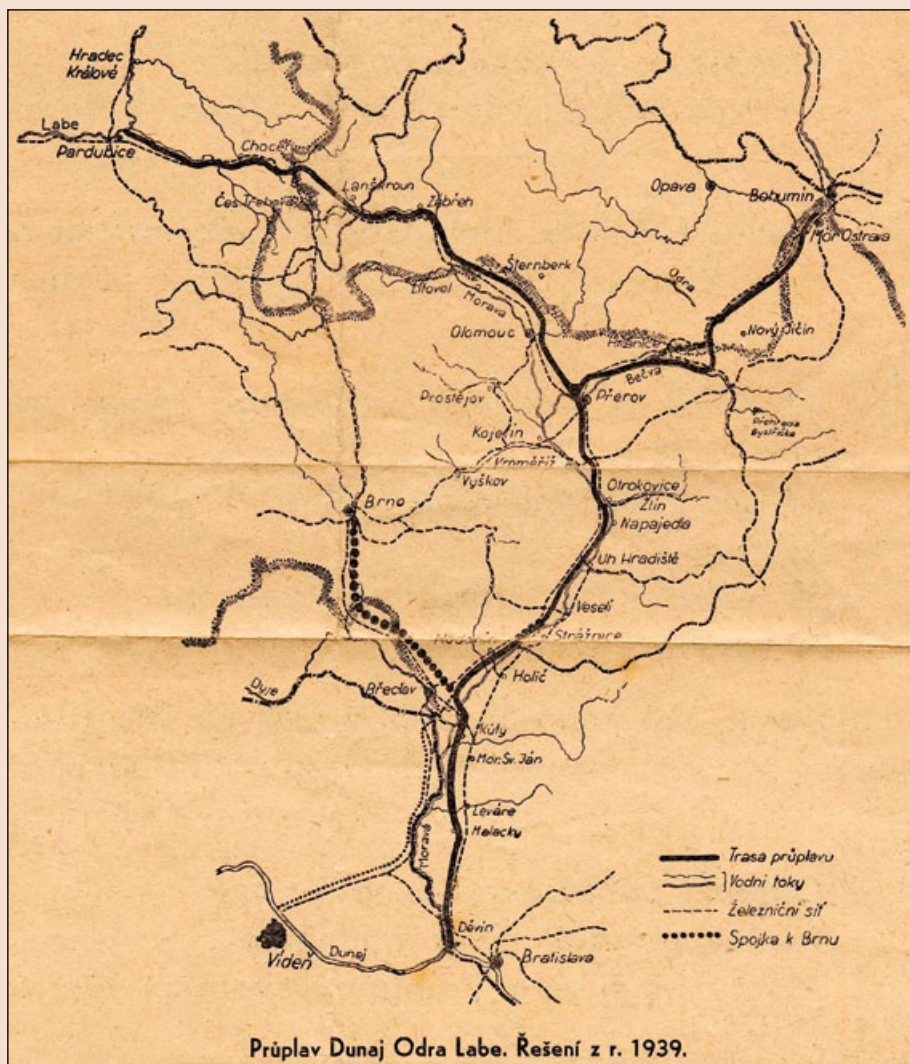
Rozvoj polního hospodaření v období po napoleonských válkách však neměl příliš dlouhého trvání a jednotlivé velkostatkářské dvory přestávaly být postupně rentabilní. Také rozmach chovu ovcí, pro něž bylo zapotřebí opatřovat nové pastviny na úkor dosavadních lesů a rybníků, byl jen konjunkturou, která upadala, mimo jiné též v důsledku prudkého nárůstu moderní dopravy. Lacinější zámořská vlna přispěla k likvidaci ovčích stád, dovoz obilí ze zámoří a Ruska ohrožoval výnosnost polí.

Tyto změny přivodily opět pozvolný nárůst zájmu o rybníční hospodaření. Stoupá poptávka po rybím mase a rostou i jeho ceny. Rybníkům se věnuje větší pozornost. Na rozvoj rybníkářství u nás měl také značný vliv změněný postoj širší veřejnosti v západní Evropě.

K oživení zájmu dochází přibližně od šedesátých let 19. století a naštěstí i přes různá další období stagnace či poklesu způsobených všelijakými vlivy rybníky zdobí krajinu v Poodří dodnes.

Vodárna v Bernarticích nad Odrou, foto LA, 2011.

Průplav Dunaj Odra Labe, 1939. Převzato z publikace *Průplav Dunaj Odra Labe naše moře*. Přerov, 1948.

Jejich význam je primárně samozřejmě rybochovný – hlavně k produkci kapra – bývají však vysazovány i další druhy jako lín, cejn, štika, candát, sumec, tolstolobik bílý, tolstolobec pestrý, místy i amur bílý a další.

Rybníky však mají i významné mimoprodukční funkce – vytváří malebný krajinný ráz Poodří, vyrovnávají vodní režim a mikroklima v krajině, jsou biotopem pro řadu rostlin a živočichů, z nichž mnozí patří k vzácným druhům, slouží jako významné místo odpočinku na tahu vodního ptactva. Poodří je tak i díky rybníkům nejen chráněnou krajinnou oblastí, ale i území významné v mezinárodním měřítku. A konečně jsou rybníky cílem vycházek místních obyvatel i turistů.

Pro rozvoj osídlení krajiny byl vždy důležitý dostatek vody. K prvotnímu zásobování sloužily zejména **studny** a **jímky**, voda se roznášela z řek a potoků. Tuto práci vykonávali jako námezdní povolání vodáci a zásobovali především výrobní jednotky – pivovary, sladovny a jiné výroby. Když nebyl zdroj vody k dispozici v místě osídlení, bylo nutno vodu přivést ze vzdálenějších lokalit. Takové přivaděče se na našem území objevily již ve 12. století; kolem poloviny 14. století je možné hovořit o počátcích zásobování obyvatelstva z veřejných **vodovodů**, ale význam neztrácely ani studny. S výstavbou prvních vodovodů se objevila profese rounníků, kteří potrubí vyráběli a taky udržovali trubní řády. Rekrutovali se ze sekerníků (výroba dřevěných rour) a konvářů (výroba kovových rour). Jejich živnost nebyla samostatná, byla podřízena správě obce. V Poodří byl nalezen starý vodovod s napajedlem v Kaťenicích, který směřoval od studny na kopci Kamenný. Relikty vodovodu složeného z dřevěných vodovodních trubek opatřených otvorem o průměru 70 milimetrů, spojovaných a těsněných kovovými spojkami, byly vyzvednuty v roce 1994 při zemních pracích během plynifikace.

Velký pokrok v distribuci vody přinesla renesance. Vodárenská technologie se sice často obnovovala, ale až do konce 19. století v podstatě technicky ustrnula ve fázi z počátku 17. století. Na přelomu 19. a 20. století vznikla většina dodnes funkčních moderních vodárenských systémů. Jako rezervoáry vody vyrůstaly nové vodní věže, pozemní vodojemy, čerpací stanice, filtrační stanice. Sucho v roce 1886 vyhotilo otázku nového vodovodu také na Novojičínsku a po potřebných průzkumech bylo vybráno jako nejvhodnější prameniště pro zásobování Nového Jičína, Šenova a obce Žilina vodou území Bernartic nad Odrou. Stanice byla zbudována v letech 1891–1892. Voda se do čerpací stanice jímala z lesních pramenů u Odry a Mlýnského pramene. K čerpání vody sloužilo dvoučinné plunžrové čerpadlo poháněné parním strojem. Na výtlačném potrubí byl navržen ochranný „větrník“. Příslušné budovy na parcelách 279, 280 pozůstávaly ze strojovny, kotelny, akumulární nádrže opatřené lapačem písku, kůlny na uhlí a obytného domu pro dvě dělnické rodiny. Strojovna s kotelnou měla niveletu podlahy stanovenou tak, aby byla ve stejné úrovni jako nejvyšší stav vody v Odře naměřený v roce 1877. K odvádění kouře sloužil dvacet metrů vysoký komín o osmihranném průřezu a průměru jeden metr. V letech 1910–1912 bylo prameniště v Bernarticích rozšířeno o prameny v místě zvaném Bařina. V roce 1927 byla do čerpací stanice zavedena elektřina a parní stroje ponechány jako rezerva. Bylo postaveno jedno nové trafo, čerpadla byla dvě a od roku 1936 tři. Staré parní stroje byly demontovány v roce 1938 a nahradil je dieslový motor. Koncem války se Němci pokusili vyřadit vodárnu z provozu, přerušili přívod elektrického proudu do čerpací stanice a rozmontovali a odvezli čerpadla, která ukryli v Mohelnici; v červnu 1945 byla nalezena a znovu instalována. V letech 1952–1961 se dále rozšířila prameniště v Bernarticích, v roce 1963 byla v areálu stanice instalována pohotovostní úprava vody, kterou se směšovala a upravovala voda z Odry s vodou pramenitou; tato úprava, zřejmě jediná svého druhu v republice, se užívala

až do roku 1970. V devadesátých letech minulého století se uskutečnila rekonstrukce čerpací stanice, v současnosti není objekt využíván.

Na menší vzdálenosti se při vedení vody uplatnil tzv. **trkač**. Jde o vynález J. M. Montgolfiera, který se do našich zemí dostal v roce 1834. Trkač pracuje na principu vodního rázu, jenž vzniká v potrubí s proudící kapalinou při jeho prudkém uzavření. Náhlým nárůstem tlaku je možno dopravovat vodu do výše položeného místa, než je spád, na kterém trkač pracuje. Z Poodří známe několik příkladů uplatnění tohoto zařízení (Petřvald, Hrabětice a ústní tradicí uváděný trkač ve Studénce).

Území Poodří se týkaly i velké technicistní vize, jako například dosud nerealizovaný projekt na propojení Baltského a Černého moře vodní cestou pro lodní dopravu – **Dunajsko-oderský kanál**. Idea plavebního kanálu je poměrně stará, o průplavu uvažoval už Karel IV., aktivně se jí zabýval moravský zemský sněm již v polovině 17. století. Znamý architekt italského původu Filiberto Luchese vytvořil projekt s potahovými stezkami podél řeky a patnácti nádržemi jako rezervoárem vody pro období sucha. V 18. a 19. století vzniklo několik dalších projektů. Na přelomu 19. a 20. století byla možnost vybudování průplavu znovu nastolena. Ze soutěže na návrh vybudování zdvihadlového stupně u Újezdce o spádu 36 metrů v roce 1903 vzešlo mnoho technických řešení, která se pak realizovala jinde v Evropě. Za 2. světové války se provedly některé práce.

ZEMĚDĚLSKÁ VÝROBA

Území Poodří má charakter zemědělské krajiny, v níž převažují stopy hospodářských provozů. Nejpočetnější kategorií jsou tu **hospodářské dvory** (*dvory panské, meierhofy*), zastoupené v každé větší vsi i několika objekty. V Bartošovicích uvádí pramen z roku 1817 pět hospodářských dvorů. V minulosti to byly víceoborové zemědělské výroby, kde hospodařila vrchnost ve vlastní režii s využitím robotní práce poddaných. Skládaly se z jednotlivých provozů a útvarů, jako byly sýpky, konírny, kravíny, svince, ovčiny aj. Někdy bývaly součástí dvora také panské pivovary či palírny.

Hospodářské dvory byly zakládány v různých urbanistických situacích. Mohly přímo navazovat na zámek, jako tomu bylo v Bartošovicích, Bravanticích, Kuníně, Studénce u zámku, Nové Horce, Petřvaldě nebo Hukovicích. Z celku panského sídla s areálem se mohl dochovat jen hospodářský dvůr, jako tomu bylo v Polouvsí, kde dnes leží hospodářský dvůr přestavěný na objekt rekreačního charakteru. Někdy stávaly v sousední vsi, posuzováno podle sídla vrchnosti (panský dvůr v Bernarticích nad Odrou založený jako podnik na panství Starý Jičín, *Niederhof* v Suchdole na panství kunínském). Případně mohly být situovány v izolované poloze za vsí (Hůrka nebo suchdolský *Oberhof*, *Blücherhof* v Bílově, dnes již zaniklý *Wittenhof* v Jeseníku nad Odrou, *Sedlitzer Hof* jižně od Sedlnice, Dvořisko u Studénky). Půdorysně šlo v Poodří většinou o pravoúhlé dispozice zakládané s větší či menší pravidelností a symetrií.

Hospodářský dvůr mimo intravilán vsi Hůrka na císařském otisku stabilního katastru Hůrky, 1833. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Praha.

Dochování konkrétních typů hospodářských provozů jako součástí hospodářských dvorů není příliš velké. V Hukovicích je dodnes rozlišitelný chlév v patře s dvouúhelní sýpkou členěnou řadou dřevěných sloupů. Západní křídlo hospodářského dvora v Bernarticích nad Odrou bývalo stájí a jeho jižní budova byla obytným objektem a sídlem správy. O podélné stavbě u cesty v Kateřině uvádí literatura, že šlo o ovčín. Východní budova hospodářského dvora v Kuníně měla být podle ústního podání svincem.

Hospodářské dvory byly v Poodří zakládány od vrcholného středověku. Ve zděném provedení vznikaly od pokročilé renesance. V souvislosti se zcelováním panství v raném novověku byly hospodářské dvory nebo správní sídla panství zřizovány ve starších

Hospodářský dvůr u zámku v Bravanticích na indikační skice ke stabilnímu katastru Bravantic, 1836. Zemský archiv v Opavě.

tvrzích (Kateřinice, Bravanice...), případně se starý hospodářský dvůr mohl načas stát sídlem nižší šlechty (Bernartice nad Odrou). Existují případy, kdy byl hospodářský dvůr zřízen v objektu získaném koupí (hospodářský dvůr v Butovicích zřízený v bývalém fojtství odkoupeném v 16. století od fojta Jiřího Butovského) nebo v dřívějším

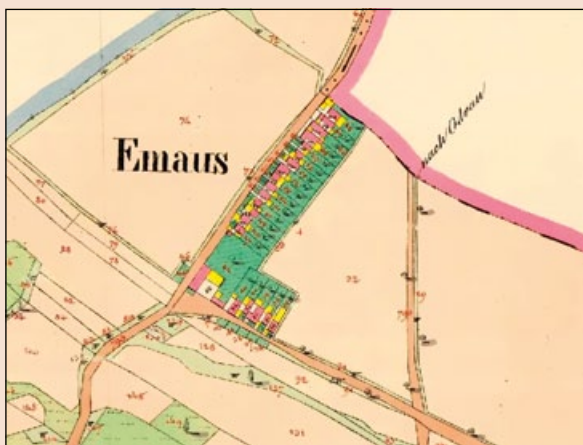
Ověčín v Kateřinicích, foto. Soukromá sbírka J. Horkela, Kateřinice.

Brána Horního dvora v Suchdole nad Odrou, foto LA, 2011.

i Unterhof v Suchdole, Hladké Životice ...). U jiných hospodářských dvorů převládá utilitární pojetí hospodářské architektury (Jeseník nad Odrou).

Koncem 18. století byl pak počet dvorů redukován tím, že na místech aktuálně méně výnosných byly zakládány **raabizační vesnice** (Hrabětice 1776, Emauz 1786, Dvorek 1789 ...). Název je odvozen od jména dvorního rady Raaba,

Raabizační ves Emauzy na císařském otisku stabilního katastru Emauz, 1836. www.archivnimapy.cz.

svobodném statku jako konfiskátu majetku exulantů (Šenov, Dolní dvůr, zkonfiskovaný Zeissbergerům, kteří emigrovali v roce 1726 do Herrnhutu, a připojený pak k panství kunínskému).

Mezi dochovanými stavbami převažují barokní komplexy přibližující se rozlohou i výstavností exteriérové výzdoby zámecké architektury (Oberhof

Hospodářský dvůr v Butovicích s klasicistní bránou a novodobou přístavbou, foto LA, 2011.

který přišel s programovým zakládáním vesnic na místech nerentabilních dvorů. V 19. století se změnila funkce celé řady z nich. Některé se rozdělily na obytné domy seskupené vlastně půdorysně do podoby řadové zástavby (Petřvald). Jiné byly přestavěny a slouží jako sídla firem (dřevozpracující firma v hospodářském dvoře v Butovicích a stavební firma v Dolním dvoře v Suchdole). Ve 20. století byly také využívány zemědělskými družstvy, jiné zůstaly ponechány svému osudu a pomalu chátraly. Hospodářským účelům slouží dnes jen některé z nich (Wiesenhof v Bartošovicích).

Do soupisu nemohly být z oblasti Poodří pro historické období z kapacitních důvodů zařazeny běžné poddanské usedlosti, byť i komplexně dochované; jsou zaznamenávány vždy jen větší provozy, provozy panské a v pozdější době větší firmy.

Existence hospodářských dvorů je pro oblast Poodří doložena kromě písemných pramenů i prameny mapovými a také vedutami. Diletující kreslíř Franz Kledensky vytvořil pro oblast Novojičínska a Fulnecka v první čtvrtině 19. století soubor pohledů na sídla a jejich části, mezi nimiž je mnoho v té době velmi výstavných hospodářských dvorů.

F. Kledensky, zámek a hospodářský dvůr v Bartošovicích, kresba, 1817.

POTRAVINÁŘSTVÍ

Vrchnost si ponechávala některé výnosnější druhy potravinářské výroby, velmi často vařila ve vlastní režii pivo; to pak musely odebrat místní hostince. Na přelomu 17. a 18. století více než tři čtvrtiny pivovarů provozovaly ve své režii velkostatky. **Pivovary** stávaly v sousedství jejich administrativních sídel.

Na rozdíl od roztržnosti městského výrobního procesu mezi specializovanou živností soustředil se obvykle celý proces v režijním pivovarnictví velkostatku (s výjimkou mletí sladu) pod jednu střechu. Hlavní prostor rozlehlé budovy zabírala jednopatrová sladovna se sýpkou v poschodí (sladová půda), odkud se otvorem v prkené podlaze sesypávalo obilí do humna v přízemí. Zde se zrno máčelo v kádi a pak rozprostíralo na podlahu a zahřívalo průchodem z ohniště ve vedlejším hvozdu. Vyklíčené se při stálém převracení sušilo a pražilo v hvozdu, až vznikl slad (polenta), který se vozil do sladového mlýna k semletí. Mletá polenta se pak dávala ke zpracování do pivovaru, což bývala nevelká hala v jedné budově se sladovnou, jež obsáhla i sklep ke skladování piva. Na sledovaném území se dochovalo několik historických panských pivovarů. Mezi nejstarší patřil pivovar v Bartošovicích založený roku 1597, naposledy bez bližších údajů uvedený k roku 1873 a zbouraný v roce 1890. V Trnávce byl pivovar založen v roce 1622, jeho majiteli byli v letech 1628–1873 Harasovští z Harasova. Naposledy byl bez bližších údajů uveden v roce 1873. Pivovar a palírna v Bravanticích je u panského dvora zmiňována již v roce 1649; v pivovaru se vařilo roku 1880 celkem 600 hektolitrů piva, po roce 1882 byl zrušen.

Nevelký pivovar v Manské Sedlnici je uváděn v roce 1655, kdy Mikuláš Orlík z Laziska prodává tuto část vsi za 7000 zlatých Hartvíku Hartmanovi. Vařilo se v něm

Pivovar v Petřvaldě, detail z pohlednice, 1905. Soukromá sbírka J. Hýla, Petřvald.

Pivovar v Nové Horce, v současnosti využívaný jako obytný dům, foto LA, 2011.

v roce 1750 pouze 24 sudů piva ročně, jak dokládá dominikální fassa z téhož roku. V letech 1855–1873 byl majitelem Rudolf Eichendorff. Naposledy je pivovar zmíněn k roku 1873. Starý panský pivovar v Petřvaldě, přestavěn v roce 1921 na sokolovnu, je zmiňován v roce 1661. Známější druhý pivo-

varenský provoz v Petřvaldě byl založen v roce 1850 a dochovaly se k němu plány zařízení z let 1869–1885. K němu v roce 1913 založil Karel Stejskal st. i chmelnice. Pivovar zanikl v roce 1935, dochovaly se ale hnědé pivní lahve s nápisy pivovaru uložené na obecním úřadě. Povědomí o jeho historické existenci zůstalo ukotveno v místních názvech: *Stejskalův les* (byl založený jako zdroj surovin k výrobě sudů) a *Pod pivovarem* (hluboké místo Lubiny, odkud se bral led pro chlazení piva). Ve Studénce byl v roce 1762 na pivovar přestavěn starý zámek, po necelých deseti letech provozu nahrazený palírnou lihu fungující až do roku 1932; také je tady zmiňována hospoda. Také **palírny** vedla vrchnost někdy ve vlastní režii, jindy je pronajímala například Židům, jako u Vinopalny v Suchdole nad Odrou, kde se po roce 1723 usadila židovská rodina Mendl. Podnik se později nazýval Mannaberg; kolem roku 1956, již jako hostinec, vyhořel. V Suchdole nad Odrou se pak pod názvem J. Santarius objevuje v roce 1840 firma vyrábějící likéry a rum. Panská vinopalna v Šenově stála vedle Dolního dvora a kolem roku 1830 si ji pronajal Simon Adler z Kroměříže. V polovině 19. století se stal majitelem a zřídil tu výrobu likérů a výčep. V roce 1927 získala celý podnik firma A. Peschel a přestavěla ho.

V pokročilém novověku vznikaly větší podniky, např. lihovar v Bartošovicích nebo v Šenově. **Lihovar a rafinerie lihu** čp. 217 při velkostatku v Bartošovicích byl jedním z nejmladších průmyslových závodů v okrese, založil jej Artur Czezowiczka v roce 1913; líh se vyráběl z řepy, brambor, melasy a obilnin. Lihovar mu byl konfiskován v roce 1939 a následně převeden výměrem Gestapa na Lebensborn, eingetragene Vereinigung in München 27, zastupovaný pověřencem SS. V roce 1945 byl lihovar znárodněn, správcem se stal Josef Pešek. Koncem minulého století využívala lihovar Benzina jako sklad olejů plněných do lihovar-

Pivní láhev z produkce pivovaru v Petřvaldě z doby před rokem 1910, foto. Soukromá sbírka J. Hýla, Petřvald.

Šenovská továrna na lihoviny, pohlednice. Soukromá sbírka F. Holuba, Nový Jičín.

Lihovar v Bartošovicích, foto LA, 2011.

ských velkokapacitních nádrží. Dnes je objekt stavebně upraven. Blízko lihovaru stál starý panský hostinec snad z 18. století, tradičně nazývaný *Gasthof zur Binderhütt*, zastávka na dobytčí cestě z Haliče do Vídně. V Šenově bylo v roce 1921 několik menších továrniček na likéry, a to palírny A. Herz a syn, J. Herz a syn, firma Matzner a Rösner. Majitelem továrny na rum, slivovici a borovičku byl A. Huppert. Koncem dvacátých let došlo k spojení šenovských palíren do akciové společnosti „Likrus“.

K **potravinářským provozům**, které se vyvíjely lokálně nerovnoměrně, patřilo například mlékárenství. Velkou **mlékárnou** těžící z věhlasu kravařského skotu byla družstevní mlékárna v Kuníně založená v roce 1924. Do roku 1945 byla v činnosti stará provozovna, pak se výroba přestěhovala do nových provozoven.

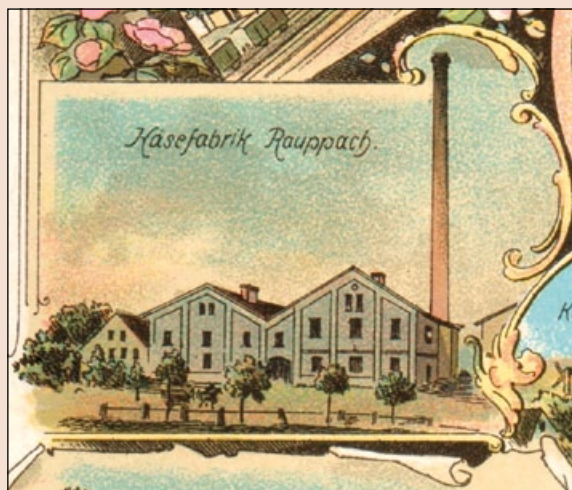

Mlékárna v Kuníně. Převzato z publikace Kravařsko z r. 1947.

V souvislosti s přesunutím provozu do Ostravy-Martinova přestala mlékárna sloužit původní funkci.

Na sledovaném území pracovaly také **sýrárny**. Starou rybárnu založenou v sedmdesátých letech 19. století v Suchdole nad Odrou přebudoval Eduard Rauppach v roce 1882 na sýrárnu – první tovární zpracování sýrů v monarchii. Firma dodávala sýry i na císařský dvůr. Sýrárnu tvořil menší komplex přízemní a patrové budovy propojené sklepy. Provoz fungoval do roku 1947, pak byla firma znárodněna a sloučena s mlékárnou Kunín, později přešla pod JZD. V Bartošovicích byla mlékárna a sýrárny ve východní části budovy dnešního obecního úřadu. Založil ji Edmund Beck a široko daleko byl znám bartošovický „švýcarský sýr“.

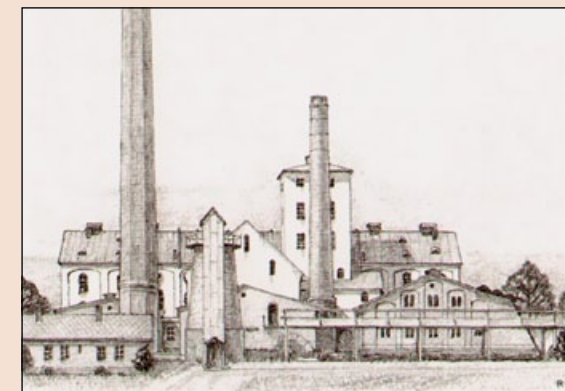
Zemědělský charakter území se projevil i většími **pekárenskými podniky**, např. u Tillova mlýna v Jeseníku nad Odrou, odkud se jistou dobu vozil chléb po železnici až do Vídně. Z lokálních pekáren vyrostly někde vět-

Sýrárny Rauppach v Suchdole nad Odrou, detail z pohlednice, 1916. Soukromá sbírka F. Holuba, Nový Jičín.

ší provozy, jako byla třeba parní pekárna ve Studénce. Z jiných velkokapacitních potravinářských provozů je třeba připomenout dnes již neexistující cukrovar ve Studénce.

K potravinářským provozům náleží i **konzervování produktů**. Dokladem tradičního způsobu, jak dlouhodobě uchovávat ovoce v zemědělské oblasti Poodří bohaté

R. Hübscher, cukrovar ve Studénce, kresba.

na ovocné stromy, byly početné **sušárny** zmiňované ve více obcích, ale dochované jen v Bernarticích nad Odrou, které bývaly v minulosti sušárenskou velmocí. Do roku 1920 bylo v obci patnáct sušáren a sušit ovoce tu jezdili hospodáři z širokého okolí. Poslední z dochovaných zápisků o sušení je z roku 1979. Většina sušáren pak byla přestavěna na udírny či zbořena. Jediná plně zachovalá sušárna, přízemní objekt završený sedlovou střechou vybavený topeništěm a s dochovanou dřevěnou roštovou konstrukcí pro uložení sušených produktů, se nachází u rodinného domu Dreslerových čp. 9. Dosud stojící asi nejstarší sušárna v obci je u domu čp. 2, další dvě jsou u čp. 4 a 5.

Z novějších technologií konzervace potravin pracovala např. **konzervárna** Warhanek v Suchdole nad Odrou a rybárna. Továrnu na rybí konzervy a ocet postavil Karel Warhanek roku 1872 v místě pozdější sýrárny. O továrně je zmínka z roku 1882 v souvislosti s trasou úzkokolejky; protože rybárna znečišťovala vodu v potoce, musela být přestěhována k nádraží, kde vznikl tovární areál s rybárnou, octárnou, udírnou a skladišti. Zpracovávaly se tu ryby dovážené z Holandska, po roce 1947 byla výroba přemístěna do Bohumína. Z areálu se dochovala vila, dvě výrobní zděné budovy sloužící jako sklady stavebnin a typový strážní domek bývalé úzkorozchodné dráhy.

Sušárna ovoce v Bernarticích nad Odrou, foto RJ, 2006.

Vnitřní zařízení sušárny ovoce v Bernarticích nad Odrou, foto RJ, 2006.

V 17. století je zmiňován dnes zaniklý Burkertův mlýn v Bartošovicích. Panský mlýn v (hospodářském) dvoře v Bravanticích je prameny zmiňován již v roce 1682. Na jižním okraji Pustějova jsou dochované zbytky objektu u čp. 148 (dříve 113) a v terénu stopy náhonu. Nápisovou desku s majuskulním textem EREXIT/PAVLVS BRVGMAN PRÆP:FVL/*ANNO DNI. 1661* přemístil dřívější majitel, mlynář Jaromír Herman, na zeď ke vchodu do vedlejší obytné budovy čp. 273.

V novověku se objevují informace o vodních mlýnech topograficky konkrétnější, mlýny bývají zachycené ozubeným kolem již v mapách Wielandových z druhé třetiny 18. století a systematictěji na 1. vojenském mapování z let 1764–1768. Na starých vedutách jsou vyobrazeny některé mlýny jako mlýn v Čajově ve Studénce na mapě Studénky a okolí z roku 1737. V nové době dokládají podobu některých mlýnů bohaté soubory pohlednic (Oderský mlýn v Bartošovicích, Tillův mlýn v Jeseníku nad Odrou, mlýn v Mošnově). Mlýny byly provozovány jako panské (Bravantice) nebo fungovaly jako pronajaté poddaným. Jejich umístění dané hydrogeologickou situací mnohdy mimo intravilány obcí zavdalo příčinu ke vzniku historek o nadpřirozených silách nebo k šíření nedobré pověsti o mravních poklescích zde páchaných.

Zařízení se dochovalo ve mlýně v Bartošovicích a také v Lesním mlýně v Bernarticích nad Odrou. Velice častým artefaktem vyskytujícím se obvykle v bezprostřední blízkosti mlýnů bývají mlýnské kameny použité v dlažbě (Bernartice, Lesní mlýn, Petřvaldík) nebo jako armatura nároží (Vražné). V případě Sedlnice je mlýnský kámen použitý jako armatura na severozápadním nároží objektu mlýna spolu s terénní situací – stopou po zasypaném náhonu – dokladem historické funkce budovy. Mlýnské kameny doprovázejí mlýny již výrazně přestavěné, jako je mlýn v Sedlnici či mlýn v Bravanticích.

Parní mlýn ve čtvrti Čajov ve Studénce, detail z pohlednice. Soukromá sbírka Z. Mateiciuca, Odry.

Vodní mlýny se stavěly ještě na počátku 20. století, i když mlýnské kolo již vesměs nahradila výkonnější **turbína či parní pohon** (Studénka – Čajov, Jeseník nad Odrou, Tillův mlýn). Lopatkové kolo v provozuschopném stavu existuje dnes v Lesním mlýně v Bernarticích nad Odrou. Dodnes stojí Oderský mlýn v Bartošovicích vybavený v roce 1933 Francisovou vodní turbínou.

Francisova turbína při vypuštění vody ve mlýně v Bartošovicích, foto. Soukromá sbírka V. Máchy, Bartošovice.

VĚTRNÉ MLÝNY

Kromě vodních mlýnů, které byly v oblasti Poodří na rozdíl od zbytku Novojičínska poměrně početně zastoupeny, zde existovalo i množství **mlýnů větrných**, pro něž tu byly dobré povětrnostní předpoklady. Oblast Novojičínska a Opavska patřila k území s největším výskytem větrných mlýnů na Moravě a v českém Slezsku vůbec. Větráků bývalo obvykle v jedné vsi i několik. Používání větrných mlýnů na našem území dokládají historické prameny pro 14. století, i když archeologické zdroje mohou nasvědčovat o jejich existenci již dříve. Jako důležité objekty byly zaznamenávány i na historických mapách u nás již od 18. století. K největšímu rozmachu budování větrných mlýnů došlo na Bílovecku v šedesátých až osmdesátých letech 19. století, kdy dvojnásobně převažovaly počet mlýnů vodních. Od poslední čtvrtiny 19. století nahrazují vítr jiné druhy energie a nevyužívané mlýny podléhají bez údržby rychle zkáze.

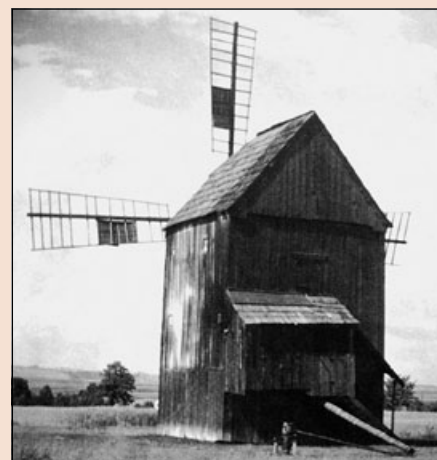
O dřevěných mlýnech se píše jako o **mlýnech beraního nebo německého typu**, o zděných jako o **holandských**. Zde převažovaly mlýny dřevěné, které se mohou do nejvýhodnější pozice kvůli převažujícímu směru větru otáčet celé i s vnitřním zařízením kolem středního sloupu nazývaného *otec*, jenž spočívá na pevném podstavci z trámů označovaném jako *matka*. Existence větrných mlýnů v Poodří je doložena kromě historických map i velkým množstvím starých fotografií, nicméně

Značka pro větrný mlýn na mapě 1. vojenského mapování, 1764–1768. www.oldmaps.geolab.cz

Větrné mlýny označené na mapě speciální z roku 1894, upravené 1914. Soukromá sbírka D. Říčana, Suchdol n. Odrou.

Dřevěný větrný mlýn v Butovicích, foto. Převzato z publikace A. Sedlmeira, Windmühlen im Kuhländchen und im Odergebirge.

Zděný větrný mlýn v Kujavách, foto. Muzeum Novojičínska.

ně v oblasti Poodří v jeho současném rozsahu žádný dřevěný větrný mlýn již nestojí. Z dochovaných mlýnů se nejbližší sledované oblasti nacházejí větrák v Horních Nových Dvorech na katastru Staré Vsi u Bílovce a větrný mlýn v Cholticích.

Mlýny holandského typu jsou zděné, okrouhlé, směrem nahoru se zužují. Nadkryvá je nízká kuželovitá stříška. Proti větru se otáčí na rozdíl od předchozího typu jen střecha s vodorovným hřídelem a lopatkami, a to tak, že horní okraj zdíva je opatřen kolejnicemi a stříška zase soupravou koleček. Na Novojičínsku je tento typ mlýna znám ve Studénce, Kujavách a Olbramicích. Ze zděných mlýnů tzv. holandského typu stojí objekt v severní části obce Studénka, dnes přestavěný na obytný dům.

Součástí mlýnů byly často také **olejny**, u nichž se využívala větrná síla pro pohon dřevěných stoup na drcení olejnatých semen. Z rostlinných olejů se vyráběl nejvíc olej řepkový, používaný také pro svícení (Kujavy). Samostatná dřevěná olejna z roku 1641, tehdy oceněná na patnáct zlatých, stála v Bernarticích n. Odrou u čp. 9 ještě v roce 1909.

Poměrně rozšířené bylo v Poodří **včelařství**. V 17. a 18. století se včelstva chovala i v lesích a na polích, od 19. století se soustřeďuje jejich chov skoro výhradně do zahrad u usedlostí i chalup (Bernartice nad Odrou, Kujavy).

TEXTILNÍ VÝROBA

Z dokladů **textilní výroby** se v Poodří zachovaly pro starší dobu informace o **pazdernách**, v nichž se sušil a upravoval len a konopí. Mnoho pazderen existovalo v Bernarticích nad Odrou, kde je již v 17. a 18. století doloženo pěstování těchto komodit. Je uváděno šest pazderen z 18. a 19. století; o jedné z nich, pazderně z cihel na Drážkách směrem k Hůrce, čp. 104, máme informace z pamětnických zdrojů, že:

Hlavičkový papír Peschelovy továrny na klobouky v Šenově, 1925. Soukromá sbírka F. Holuba, Nový Jičín.

„tam byla šifrová (břidlicová) střecha... nebyla velká ale dlouhá, a ... byla z blata (vepřovic)“. Jako chátrající obytný objekt byla zbořena kolem roku 1892.

V Šenově se rozvinula pravděpodobně pod vlivem novojičínské **kloboučnické výroby** Peschelova továrna na klobouky, třetí z velkých kloboučnických firem na Novojičínsku. Továrna stála na jižním okraji obce a zřídil ji v roce 1869 novojičínský majitel mlýna Anton Peschel. Brzy vyvážel klobouky do celého světa. Kvůli konkurenci i celkovým změnám životního stylu ukončila firma v roce 1969 svoji výrobu. Objekt byl zbořen v letech 2009–2011.

Velmi rozšířeným provozem byly **valchy**. Pracovaly na vodní pohon, v prameňech jsou často označovány jako valchovní mlýny a v mapách je najdeme pod tožnou značkou jako mlýny. V textilní výrobě se používaly pro zpracování sukna. Sukno se trvale máčelo v horké vodě s přídavkem dobytčí moči jako odmašťovacího prostředku a současně se mechanicky tlouklo. Balík sukna se musel pod ranami stoupy při odmašťování a zbavování nečistot otáčet, což zajišťovala lidská obsluha. Největší koncentrace soukenických valch byla v Šenově; první ze tří valch, vybudovaných novojičínským cechem soukeníků u čp. 132, vznikla ještě před rokem 1600, další u čp. 123 kolem roku 1600 a nejmladší byla zbudována v roce 1870 jako parní valcha Jakobem Starkem, ale fungovala jen krátce. Roku 1890 byla přestavěna na byty nízké kvality u čp. 218. V 17. století je doložena existence dvou valch v Bernarticích nad Odrou. K roku 1687 se uvádí nově postavený *Horní mlynecz* jako panský mlýn s valchou a stará valcha se stala předmětem sporu s Janem Hanzelkou z Rybího, neboť „...léta 1658...naše milostivá vrchnost na jeho lúce valchu vystavěla...“. Hanzelka se s existencí valchy nesmířil a žádal... „aby mu ten kus gruntu, kde valcha panská stála, za plat roční puštěn byl...“. Valcha nakonec byla po dvaceti letech zbořena. Jiná valcha na sukno ve Dvorku – osadě Petřvaldu, která stála asi 250 až 300 metrů pod jezem, byla v provozu až do 1. světové války.

TĚŽBA A ZPRACOVÁNÍ SUROVIN

Těžba nerostných surovin byla v Poodří zaměřena hlavně na stavební hmoty – především na drobu, která se lámala ve stěnových lomech, a dále to byly šterkopísek a písek, které se získávaly povrchovou těžbou ve šterkovnách a pískovnách zakládaných převážně v říčních terasách nebo sběrem a bagrováním náplavů v řečištích větších vodních toků. Povrchově se těžily rovněž cihlářské suroviny (např. u Kunína, Studénky). Nedaleko Kletného se dochovaly odvaly po středověké těžbě olovnato-stříbrných rud.

Značka pro starý stříbrný důl na mapě Kletného z roku 1778. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Praha.

Z historických **stavebních materiálů** se v Poodří tradičně používalo dřevo, kamenolomy jsou zde spíš lokální záležitostí. Vápno a cihlářská hlína byly zpracovávány většinou jednotlivě u objektů. Z větších podniků lze jmenovat již zaniklou **vápenku** ve Studénce. Menší **cihelny** jsou doloženy ve Dvorku (dnes součást Petřvaldu) a v Sedlnici. Ve Studénce byla rovněž cihelna. Cihlářská výroba charakterizovala i obec Kunín, kde fungovala panská cihelna a posléze proslulá cihelna Czeikova produkující cihly i pálenou střešní krytinu.

Na vodní pohon fungovaly hamry, pily nebo šlejfirny (brusírny). Z regionu Poodří pocházejí informace pouze o existenci **vodních pil**. Koncem 18. století se jako pronajatá od vrchnosti uvádí pila v Petřvaldě, vyznačená na speciální mapě z roku 1894 vedle jednoho z vodních mlýnů. Panská pila byla také u Dolního mlýna ve Velkých Albrechticích, objekt pily stál u oderského mlýna o čtyřech kolech. Z mladších provozů se uvádí v roce 1905 pila v Blahutovicích, dále pila na řezání desek postavená v roce 1823 na jižní straně obilního parního mlýna v Jeseníku nad Odrou a například pila v Šenově, zřízená u Horního mlýna ve třicátých letech minulého století. Pily byly i u mlýnů v Petřvaldíku, Pustějově a dalších.

Keramická taška z produkce Czeikeho cihelny v Kuníně, foto. Fakulta stavební VŠB – TU v Ostravě.

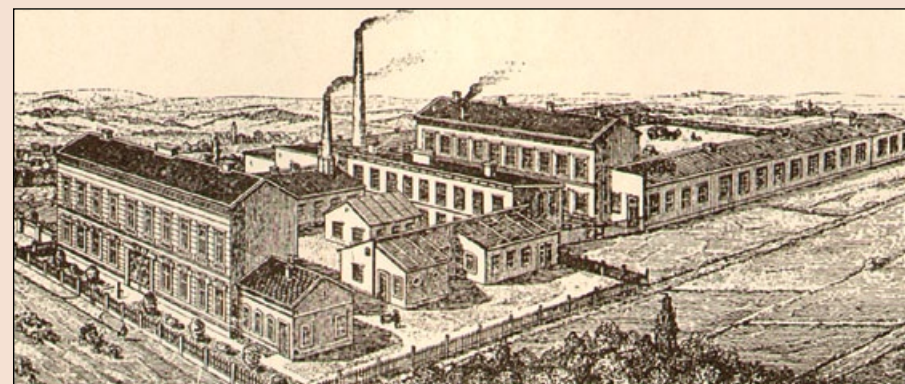
PRŮMYSLOVÁ VÝROBA

Velké podniky s rozsáhlou produkcí, které v určité fázi exportovaly své výrobky do mnoha zemí, byly v Poodří dva. Dnešní **Visteon Šenov** dosud vyrábějící světla pro automobily se vyvinul z Rotterovy dílny. Klempíř Josef Rotter z Dolního Rakouska založil v roce 1879 na katastru Nového Jičína firmu na výrobu lamp pro kočáry, která se roku 1892 rozšířila i na katastr Šenova. Jeho lampy pro lokomotivy měly úspěch, a tak se brzy z malé dílničky stal velký podnik. Po první světové válce však nastaly problémy. Oddělení od světových trhů přinutilo závod převést výrobu na hliníkové domácí potřeby. S rozvojem automobilového průmyslu, v regionu zvláště v Tatře Kopřivnice, přišla opět prosperita, vzrostla i poptávka po světlech a podnik vzkvétal. Po roce 1945 fungovala výroba pod firmou JORO, později Autopal, dnes Visteon.

Druhou velkou firmou byla **Vagonka v Butovicích** (místní část Studénky). Celým historickým názvem „*Vagonka akciové společnosti Staudinger Waggonfabrik A.G. se sídlem v Butovicích*“ byla postavena v letech 1900–1901; jejími hlavními akcionáři byli Adolf Schustala, Hans Čížek ze Smidaichu, vídeňský velkopřemyslník, Heinrich Czeike, stavitel z Nového Jičína a Leopold Parma z Tiché, majitel továrny na výrobu

bavlněného zboží. Výstavbou byl pověřen opavský stavitel Julius Lundwall a stavební firma Czeike & Wondra z Nového Jičína. Vzorem se stala vagonka v uherském Györu (Raabu). V roce 1900 byla postavena základní budova, kovárna, hlavní sklad, sušárna dřeva, hasičská zbrojnice, dvě kůlny na uskladnění tvrdého dřeva, komín kotelny vysoký 40 metrů, komín kovárny vysoký 30 metrů a komín pro sušárnu dřeva vysoký 25 metrů. V roce 1901 byla postavena dvoupodlažní kancelářská budova a vybudovány stáje, hospodářská budova a byty pro kočího a zahradníka. Pak následovaly vrátnice, dva obytné domy pro úředníky, vila ředitele závodu, jeden dům pro mistry a čtyři obytné domy pro dělníky. Byla též dokončena stavba chladicí věže, kůlny na výkvyky a palivové dříví a kůlna pro kantýnu u kovárny. V továrně byly instalovány pro pohon strojního zařízení dva parní stroje dodané firmou Ringhoffer Praha Smíchov. Během 1. světové války se závod rozšířil; roku 1916 byla zvětšena kotelna a postaven nový 50 metrů vysoký cihlový komín. Pro válečné italské zajatce byl postaven oplocený barákový tábor, který obsahoval dvě ubikace, kuchyni a latrínu; po roce 1918 byl zbořen.

Hlavním výrobním programem byly nákladní a kotlové vozy, dále vozy osobní a v menší míře vozy poštovní a služební. Později se továrna jmenovala „*Studénská továrna na vagony*“ a až do roku 1920 velmi prosperovala. Po roce 1922 kvůli snížení odbytu vagonářských výrobků zavádí do výroby i další artikl, např. stožáry elektrického vedení a motorové vozy podle vlastní konstrukce. V roce 1928 se název změnil na „*Moravsko-slezskou vozovnu ve Studénce, akc. spol.*“, která se stala od roku 1929 součástí koncernu Ringhoffer. Výrobní sortiment se dále rozšiřoval, vyráběly se tady autobusové karoserie, vojenské kuchyně, polní pece atd. V roce 1935 došlo k rozšíření výrobního programu o letadla a byl vybudován letecký hangár; tato výroba skončila v roce 1939. Za 2. světové války se výroba podřídila potřebám německých říšských drah; vyráběly se hlavně nákladní vagony. V roce 1945 byl znárodněný podnik začleněn do národního podniku Tatra a dostal název Tatra, n.p. závod Studénka. Následovaly ještě další změny vlastnictví a korekce názvu, než se v roce 1994 po ustavení akciové společnosti ustálil název Moravskoslezská vagonka, a.s.

Rotterova továrna jako předchůdce Visteonu v Šenově, grafika, 1935. Převzato z publikace Kravařsko z roku 1947.

OBČANSKÁ VYBAVENOST

Počátky organizované **pošty** spadají v českých zemích do roku 1526, kdy zřídil Ferdinand I. první poštovní trať z Vídně do Prahy. Další poštovní linky přibýly v polovině 16. století. Byly to tratě Vídeň – Vratislav a Vídeň – Krakov. Obě vedly Moravou několika směry. V roce 1778 mířil dočasný poštovní kurs z Vyškova přes Tovačov, Lipník nad Bečvou, Nový Jičín, Příbor, Frýdek a Těšín do Bílska. Poštovní stanice měly v 17. a na počátku 18. století charakter živnosti. Byly majetkem poštmistra, který musel být vlastníkem vhodně umístěné a vybavené budovy a mít dostatečné prostředky k zabezpečení poštovního provozu. Pošt mistr musel vydržovat nejméně dva koně určené pro výměnu jízdním poslům. Poštovní stanice zůstávaly dědičně v rukou pošt mistrových. Finanční situace pošt mistrů byla obvykle velmi dobrá, neboť poštovní stanice sídlily v zájezdním hostinci a pošt mistr býval zároveň hostinským. V roce 1722 se stala pošta státní institucí a stát začal dědičná práva pošt mistrů omezovat. Po roce 1818 nebyla již udělena žádná dědičná pošt mistrovská privilegia, avšak ta, která byla udělena dříve, přetrvala ještě dlouhou dobu. Na začátku 19. století byly tři skupiny pošt mistrů: pošt mistři s dědičným právem, dále ti, kteří měli poštu dědičně, ale mohli ji po desetileté službě prodat, a konečně pošt mistři na smlouvu, tedy vlastně skuteční poštovní úředníci.

Z nejstarších jmenujme alespoň poštovní úřad v Bartošovicích zřízený roku 1874, který měl každodenní spojení s poštou ve Studénce. Stará pošta na čp. 5 náležela původně k panským budovám a bydlel tu dráb a šafář v jedné osobě; dnes je přestavěna na obytný dům. Historické fotografie zachycují podobu pošty v Hukovicích, kde je c. k. pošta uváděná v roce 1898. Dobovými pohlednicemi je doložena také pošta v Jeseníku nad Odrou, která sídlila v nárožním patrovém objektu v komplexu s obecním hostincem; část objektu, ve kterém byla pošta, je dnes zbořena. „C. a k. poštovní úřad“ ve Velkém (Dolním) Vražném se udává k roku 1893, kdy se nacházel v domě - hostinci Walzela, jehož nájemce, poštovní expedient Smolík, byl současně hostinským. Později byla pošta několikrát přemístěna. Již v roce 1884 fungovalo místní telegrafní spojení na Sedlnici z telegrafní stanice Příbor; v roce 1907 byla Sedlnice jednou z devíti abonentních stanic telefonní hovorny příborské pošty. Budova starého poštovního úřadu, zachycená na historických pohlednicích, se později přeměnila na mateřskou školu, nyní je bez využití.

Velmi početným dokladem spolkového života v obcích a také požární ochrany jsou **požární zbrojnice**. Právním předpokladem pro jejich rozšíření bylo vydání zákona z roku 1867, který dal občanstvu právo shromažďovací, a tedy i právo zakládání spolků. Po tomto datu začaly u nás vznikat první české dobrovolné hasičské sbory a v praxi se rozvíjet hasičská myšlenka. K tomu napomohl i Požární řád z roku 1873. V Mošnově německý hasičský sbor vznikl v roce 1883, první české vesnické hasičské sbory byly založeny v Albrechticích v roce 1884 a roku 1885 v Petřvaldě. V počátcích činnosti sloužily jako sklady hasičského vybavení aktuálně poskytnuté místnosti, třeba i stodoly. Později byly stavěny samostatné požární zbrojnice s věží na sušení hadic ke stříkačkám.

OSOBNOSTI

S tímto regionem je spojena řada osobností, které se zapsaly do dějin. Mezi zdejšími rodáky je snad nejznámější zakladatel genetiky **Johann Gregor Mendel** (1822–1884). Narodil se 20. července 1822 v rodině drobných zemědělců v Hynčicích v domě čp. 58 (nyní čp. 69) Antonovi Mendelovi a matce Rosině, rozené Schwirtlich. Původně dřevěný rodný dům otec J. G. Mendela přestavěl na zděnou hospodářskou usedlost, nyní kulturní památku. V roce 2007 se s významnou pomocí evropských fondů dočkala celkové rekonstrukce a dnes může návštěvníkům nabídnout kromě muzejní expozice také konferenční a společenské místnosti včetně ubytování. Památník významného rodáka byl zřízen již v roce 1972 a v roce 1965 mu byla odhalena na průčelí obytné budovy pamětní deska od akademického sochaře Karla Vašuta. Od roku 1995 se každoročně v den křtu Mendela 22. července koná Den Vražného na počest velkého rodáka.

J. G. Mendel, foto.

Rodiče J. G. Mendela hospodařili na menší zemědělské usedlosti, kde pěstovali zeleninu a chovali dobytek. V ovocné zahradě stály včelíny a na dvorku se proháněla spousta drůbeže. Po absolvování základní školy v Hynčicích začal Johann v jedenácti letech navštěvovat piaristickou školu v Lipníku a stal se nejlepším žákem ročníku. Středoškolské vzdělání ukončil opět jako jeden z premiantů maturitní zkouškou na gymnáziu v Opavě. V letech 1840 až 1843 studoval na Filozofickém ústavu v Olomouci a svou nepříliš dobrou finanční situaci si vylepšoval kondicemi. Z finančních důvodů i na přání matky vstoupil do semináře a v roce 1843 přišel do augustiniánského kláštera sv. Tomáše na Starém Brně, kde přijal řeholní jméno

Vražné-Hynčice: Mendelův rodný dům, foto J. Nippert.

Vražné-Hynčice: Mendelův rodný dům, foto LA, 2011.

Gregor. Řád zajišťoval na své náklady i několik učitelských míst na státních školách a provozoval odbornou a vědeckou činnost v duchu josefinských reforem. Svým školským zaměřením byl pro talentovaného Mendela ideálním řešením. Po absolvování prvního roku noviciátu začal studovat čtyřleté teologické učiliště v Brně. Ve třetím ročníku byl vysvěcen na kněze a po ukončení studia ho čekala práce kooperátora na římskokatolické faře v Brně. Mendel se však v pastorační činnosti neosvědčil a této funkce byl zproštěn. Jako suplent gymnázia ve Znojmě se přihlásil k učitelským zkouškám z přírodopisu a fyziky na univerzitě ve Vídni, kde paradoxně neuspěl právě v přírodopisu. V letech 1851–1853 pak na univerzitě ve Vídni studoval matematiku, fyziku, chemii, botaniku, zoologii a paleontologii, z důvodu náhlé těžké nemoci se mu však nepodařilo složit profesorské zkoušky. Během studií se velmi zajímal také o meteorologii. Po návratu do Brna se v letech 1856–1863 věnoval křížení rostlin, hlavně hrachu. Výsledky svých pokusů zobecnil do tří zákonů dědičnosti. Ve své době, kdy statistika de facto neexistovala, byla Mendelova práce jedna z prvních, která aplikovala matematické metody na biologický výzkum.

Po smrti opata Nappa byl Mendel v roce 1868 zvolen opatem augustiniánského kláštera v Brně a tuto funkci vykonával až do konce života. Dá se říci, že na úkor své vědecké práce. Zemřel 6. ledna 1884 a byl pohřben na Ústředním hřbitově v Brně do hrobky augustiniánů.

Mendelův přínos pro biologii byl rozpoznán až po jeho smrti začátkem 20. století Hugem de Vriesem, Carlem Corrensem, Erichem von Tschermak a především W. Batesonem, který nechal přeložit Mendelovu práci do angličtiny. Nešlo jen o to, že položil základy oboru genetiky a definoval principy nyní známé jako Mendelovy zákony dědičnosti, ale jako jeden z prvních použil ve své práci biostatistické metody. Mendel také prováděl od roku 1862 každodenní meteorologická pozorování pro Meteorologický ústav ve Vídni a jeho jméno čestně nese i první česká vědecká stanice na Antarktidě.

Majitelem panství kunínského se jako adoptivní syn Marie Walburgy, hraběnky Truchsess-Waldburg-Zeil, stal roku 1828 **Friedrich Emil Schindler** (1809–1867), syn hraběnčiny bývalé schovanky a komorné Judity Karolíny Goldové a jejího tajemníka a sekretáře Georga Schindlera. Dostalo se mu odpovídajícího vzdělání – absolvoval Výchovný vzdělávací ústav na zámku v Kuníně a poté byl poslán na Polytechnický institut ve Vídni a na zkušební cestu po rakouské monarchii. Na svém panství se značně zasloužil o povznesení zemědělství a chovu šlechtěného dobytka a za tyto zásluhy byl v roce 1854 nobilitován. Po vzoru své dobrodínky, paní hraběnky, podporoval vzdělávání obyvatelstva a vyvíjel lidumilnou a charitativní činnost, k níž náležela mimo jiné podpora slepeckého ústavu v Brně.

A. Berger, portrét F. E. Schindlera, olej. Převzato z publikace Kunín.

V osadě Hartý se jako jeden z devíti dětí manželů **Žurovcových** narodil **Vilém** (1883–1935), významný letecký konstruktér. Spolu se svými bratry **Josefem** (1889–1936), který sestrojil první letadlo domácí konstrukce na Moravě, a **Leopoldem** (1894–1971) se nesmazatelně zapsal do historie letectví. Vilém vystudoval vysokou školu technickou v Berlíně, získal titul inženýra a usadil se v Německu v městečku Volkersdorf (dnešní Mírsk v Polsku). Významný impuls pro něho znamenala I. světová válka, kdy byl ing. Vilém Žurovec převelen do leteckých dílen ve Fischamendu u Vídně; tam pracoval mimo jiné na vývoji pozorovacího vrtulníku, jehož vynález si nechal patentovat. Počátkem třicátých let zřídil se svými společníky v Praze Leteckou kancelář ŽNP (Žurovec – Novotný – Prajzler); tehdy již zkoušeli nový typ klasického letounu s krátkým nebo kolmým startem a jednalo se o jeho výrobu s Ministerstvem národní obrany ČR. V roce 1933 odjel Žurovec i s dokumentací letadla s využitím ohybu vrtulového proudu – označovaná zkratkou STOL – do Německa. Tam byl obviněn ze špionáže, internován v koncentračním táboře Leschwitz a ve velmi zbídačeném stavu se vrátil domů až koncem roku 1934, aby v lednu příštího roku zemřel. Byl jednou z prvních obětí nacistického režimu, kterému se tak podařilo zabránit dokončení vynálezu, který předběhl o několik desetiletí vývoj v leteckém průmyslu.

Na památku významných rodáků nese vstupní prostor mezinárodního letiště Leoše Janáčka Ostrava-Mošnov název „Náměstí bratrů Žurovců“ a v malém parčíku před vstupní halou stojí pomníček těchto tří bratrů.

Vilém Žurovec – uprostřed, Josef Žurovec – vpravo, Leopold Žurovec – vlevo.

Moravskou cestou po technických památkách

Od Bouzova přes Litovel k Olomouci

ÚVOD

Když se řekne Litovelsko, většina čtenářů si představí úrodnou hanáckou rovinu lemovanou okolními horami. Tento region není obvykle spojován s průmyslovou výrobou, a proto je nám představa, že by zde mohly být zajímavé technické historické památky, poměrně vzdálená. Lákadly pro turisty jsou hlavně jeskyně Mladeč a Javoříčko či přírodní rezervace a kulturní památky, z nichž vyniká především pohádkový hrad Bouzov. Tato publikace má ale ukázat, že jsou tady i významné a zajímavé památky, které dokládají pestrou minulost kraje spojenou se zemědělskou výrobou, těžbou surovin, řemesly, podnikáním, dopravou i vojenstvím.

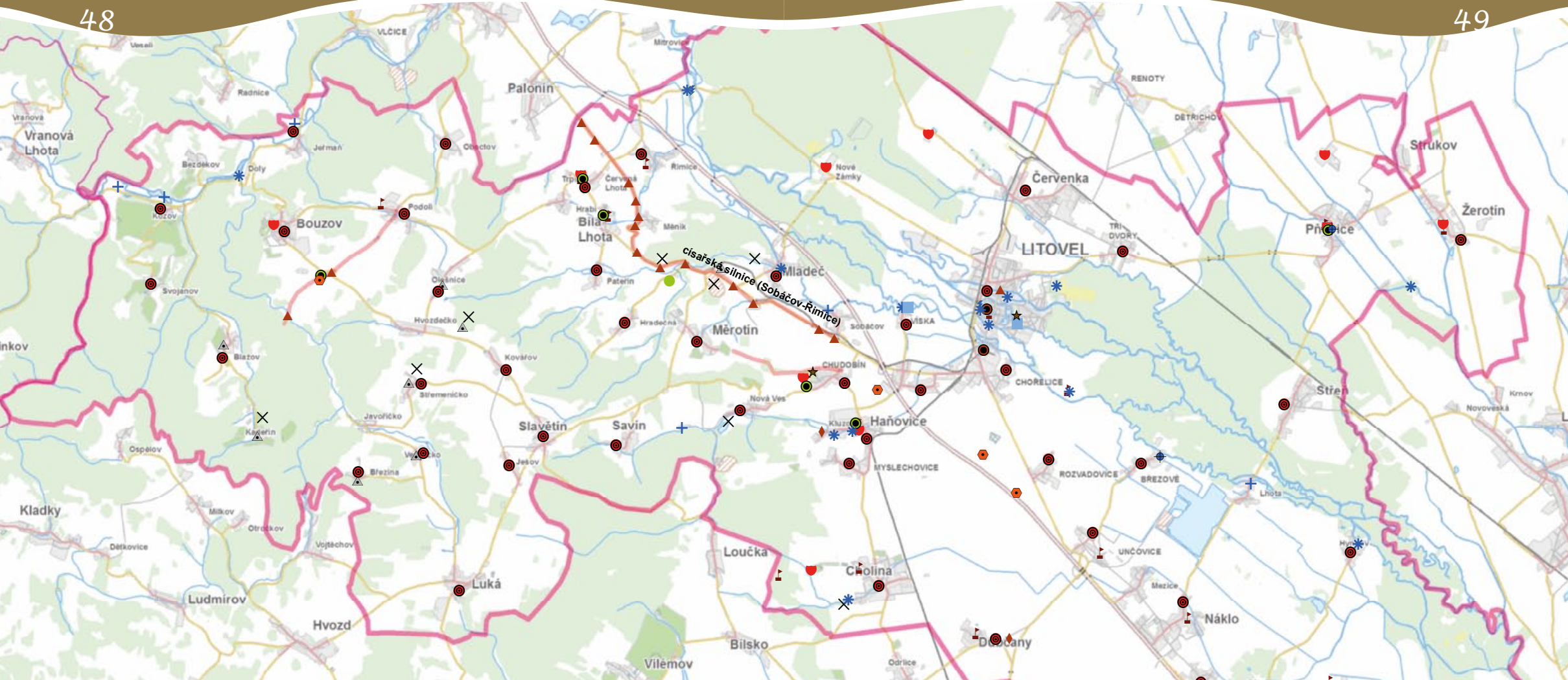
Celý region MAS Moravská cesta je součástí Olomouckého kraje a zaujímá západní část okresu Olomouc. Zahrnuje katastrální území devatenácti obcí, které se ještě dále dělí na místní části, což je dohromady 63 vesnic a osad. Největší obcí regionu je město Litovel, k němuž náleží dalších jedenáct původně samostatných vesnic, které jsou dnes jeho předměstími. Také k obci Bouzov přísluší třináct dříve samostatných vesnic. Historický základ regionu tvoří soudní okres Litovel, který vznikl v roce 1850 a k němuž jsou připojeny další obce až po hranice Olomouce. Charakteristické pro toto území je spíše zemědělské využití krajiny, jejíž součástí je i významná Chráněná krajinná oblast Litovelské Pomoraví se zalesněným okolím řeky Moravy.

Hornomoravský úval, jehož středem protéká řeka Morava s mnoha bočními rameny, a Zábřežsko-bouzovská vrchovina s členitým terénem jsou územím, na němž se rozvíjel život člověka od pravěku. Doklady pobytu moderního člověka *Homo sapiens sapiens* z období mladého paleolitu byly objeveny v první polovině 19. století v Mladečských jeskyních. Stáří nalezených částí lidských koster, kostěných nástrojů a zbraní činí 32.000 let. Po příchodu neolitického člověka se ve zdejší krajině s příznivými klimatickými poměry usazovaly skupiny zemědělců, kteří využívali zemědělskou půdu a dostatek vody. Množství archeologických nálezů na sídlišťích a pohřebištích dokládá oblíbenost míst kolem řeky Moravy. Mezi nejvýznamnější patří okolí Horky nad Moravou s rozsáhlými pohřebišti z období lužických popelníkových polí a významné jsou také doklady pobytu Keltů v Nákle a okolí. Nedaleko Skrbeně se nachází opevněné výšinné hradisko, které lidé užívali stovky let.

V prvních dochovaných písemných zprávách se objevují názvy některých vesnic zdejšího regionu. V zakládací listině kláštera Hradisko z roku 1078 je uvedeno Náklo a Popovice. (Popovice později zanikly a na jejich místě vznikl panský dvůr Papůvka.) V listině biskupa Jindřicha Zdíka se ve výčtu majetku olomoucké Metropolitní kapituly z roku 1141 uvádějí Haňovice, Cholína, Myslechovice a Žerotín. Po založení královského města Litovle v polovině 13. století se rozvíjí vnitřní kolonizace a jsou zakládány vesnice i v blízké Bouzovské vrchovině. Ve 14. století prakticky existuje síť sídlišť, jak ji známe dnes. A protože obývaná území bylo potřeba spravovat a bránit, propojovali postupně lidé jednotlivé osady cestami. K dálkovému obchodu sloužily zemské stezky spojující Olomouc s Prahou a Kladskem.

Na území Litovelska byly založeny hrady Bouzov a Špránek a jako sídla místní drobné šlechty vznikaly tvrze a panské dvory. Vrchnostenská správa se postupně centralizuje, takže hlavními vlastníky se stávají vyšší šlechta na panství Úsov a církev, zastoupená olomouckým biskupem, Metropolitní kapitulou a klášterem Hradisko. Významným vlastníkem se od 16. století stává královské město Olomouc a bouzovské panství získává od roku 1695 Řád německých rytířů. Prosperitu a bohatství kraje však zasáhla četná válečná střetnutí. Nejvíce jej sužovali husitské války a Švédové v době třicetileté války. Švédové a později i Prusové si zde postavili opevněné polní tábory, z kterých vojáci vyráželi do okolí, pustošili a drancovali vesnice i města. Protože se část popisovaného území nalézala blízko města Olomouce, vyrostly na tomto území v polovině 19. století předsunuté forty jako ochrana bastionové a fortové pevnosti Olomouc.

Významnými centry řemesel a podnikání byly od počátku město Litovel a městečko Bouzov, s právem trhu. Na popisovaném území se nenacházejí významná ložiska železných rud a barevných kovů. Od dob kolonizace se zde ale těžil stavební kámen v mnoha desítkách malých lomů, hlína na výrobu keramiky a hlavně se tu vyskytovaly hliníky pro výrobu cihel. Na Bouzovsku a v okolí Mladeče a Měrotína se z malovýroby vápna v malých selských pecích rozvinula těžba vápence a výroba vápna, která se udržela dodnes.

Typ památky

★ altánek	♥ panský dvůr	⊕ vodní mlýn a elektrárna
⬢ cihelna	⬢ papírna	+ vodní mlýn a pila
⊙ hasičská zbrojnice	⊙ pivovar	▲ vápenka
◆ hliník	⊙ pivovar a sladovna	— cesty
× lom	● sladovna	
▲ most	⚡ vodní elektrárna	
⊠ opevnění	⚙ vodní mlýn	

0 1,25 2,5 5 km

Při mapování a terénním průzkumu regionu MAS Moravská cesta bylo potřeba určit, jakými objekty a z jakého časového období se zabývat a také do jakých kategorií technických historických památek je zařadit. Práce tak velkého rozsahu se na tomto území uskutečnila poprvé. Některé památky byly přestavěny nebo zmizely beze stopy, některé budou možná ještě objeveny.

Jak se dalo předpokládat, památky zde souvisejí především s rozvinutým zemědělstvím, řemesly potřebnými pro život a potravinářským průmyslem. Patří sem hlavně vodní mlýny a pily, které tvoří celé soustavy jak na uměle vytvořených náhonech, tak na bočních ramenech řeky Moravy. Zachovalo se také několik souborů budov, jež byly v minulosti panskými dvory – hospodářskými základnami vládnoucí vrchnosti. Velké množství drobných zemědělských staveb, jako jsou statky, chlévy, sýpky, stodoly a ohradní zdi z kamene nebo nepálených cihel, tvoří mnohá zákoutí zdejších vesnic.

Zajímavé a překvapivé jsou v hanácké krajině vojenské stavby využívající zdejší terén pro obranu. Tuto oblast památek zastupuje jedno pravěké hradisko, dva hrady a třináct tvrzí, z nichž se zachovalo šest. Dalším typem opevnění jsou středověké městské hradby v Litovli, opevnění dvora v Cholině a kostela sv. Jiří v Nákle. Mezi zmizelé vojenské stavby patří vojenské polní tábory a dva forty u Křelova. Největšími stavbami, které jsou ještě v poměrně dobrém stavu a mohou v budoucnu sloužit cestovnímu ruchu, jsou forty č. XVII a č. XX v Křelově, jež náležely k věnci fortů kolem pevnosti Olomouc. Objeveny byly také stavby dopravního charakteru, jako jsou dodnes využívané úseky starých cest a funkční kamenné obloukové mosty na staré císařské silnici ve směru od Sobáčova k hranicím okresu u Řimic. Mezi drobné stavebně technické zajímavosti patří altány a některé hasičské zbrojnice. Jsou to místa spojená s počátky spolkového života v obcích a naprostá většina z nich je stále funkčních. Vznikaly od druhé poloviny 19. století a některé zaujmou architekturou i umístěním.

Historické technické stavby jsou dnes často využívány k jiným účelům, než ke kterým byly původně zřízeny, a při nedostatečné údržbě chátrají. Poměrně velká část popisovaných objektů není vůbec využívána a je zcela nebo zčásti zdevastována. Týká se to hlavně vodních mlýnů, které byly v 50. letech minulého století systematicky zavírány.

Přesto existují i dobré příklady nového využití a další jistě mohou následovat. Částečně již slouží potřebám cestovního ruchu fort č. XVII v Křelově. V regionu je také skanzen vesnických staveb v Příkazích, Městské muzeum a Pivovarské muzeum v Litovli a drobná vesnická muzea v Cholině a Bouzově. Velká část budov bývalých mlýnů a tvrzí slouží k bydlení. Mění se také pohled veřejnosti na tento druh památek, které by se brzy mohly stát zajímavými pro turisty.

Typické pro tuto zemědělskou krajinu by měly být zemědělské stavby, ale mimo skanzen v Příkazích se žádné význačnější nezachovaly. A proto v této společné publikaci zaměříme pozornost zejména na forty a vojenská opevnění, dopravní cesty, mosty, několik vodních mlýnů a vápenku v Kovářově.

VOJENSKÉ PAMÁTKY

Krajina regionu MAS Moravská cesta poskytovala v minulosti rozdílné podmínky pro budování vojenských obranných staveb. Zatímco rovinaté území v okolí Litovle bylo vhodné zejména pro využití vodních prvků k obraně, hornaté Bouzovsko přímo vybízelo ke stavbě středověkých hradů. Vzpomínkou na vojenskou historii je několik typů staveb od pravěkého hradiska, přes hrady a tvrže, až po moderní pevnosti z druhé poloviny 19. století.

MĚSTSKÉ HRADBY V LITOVLI

Královské město Litovel bylo založeno kolem roku 1255. Hradby středověkého města vymezovaly od jeho počátku symbolicky prostor, v němž žili svobodní občané – řemeslníci a kupci podléhající přímo králi. Před vznikem kamenných hradeb ohraničovaly město hlinité valy s palisádami, které po roce 1327 začaly nahrazovat obvodové hradby se dvěma městskými branami. V souvislosti s hradbami se zachovalo privilegium z 3. února 1327, v němž se uvádí právo postavit hradbu o výšce šestnáct loktů a délce 42 provazců, což znamená výšku pět metrů a délku hradeb

Městské hradby v Litovli: detail hradeb u ulice 1. máje.

Městské hradby v Litovli: zbytek zdi v parčíku u ulice Boženy Němcové.

Městské hradby v Litovli: stará ledárna k uskladnění ledu vytěženého z rybníků.

Městské hradby v Litovli: bývalá městská střelnice, dnes městské muzeum.

1300 metrů. Touto listinou byli měšťané na dvanáct let osvobozeni od poplatků, měli právo brát dřevo z okolních lesů, pálit vápno a těžit kámen na stavbu hradeb. Kámen se těžil v lese Doubrava, pískovec pocházel z Medlova a vápenec z Mladče. Když byly hradby v roce 1346 dokončeny, vznikla z Litovle dokonalá vodní pevnost. Do města vedly dvě brány – Olomoucká a Uničovská. Obě byly bohužel v roce 1872 odstraněny. Dodnes ovšem existují souvislé úseky těchto hradeb. Část z nich je veřejně přístupná, další se nacházejí v soukromých zahradách.

HISTORICKÝ VÝVOJ

Území Hornomoravského úvalu i pahorkatina Bouzovska patřily od počátku vzniku Českého státu králi, který je daroval členům své družiny nebo církvi. Tak vznikly středověké hrady jako sídla místní šlechty. Drobná šlechta měla svá působišťe na malých zemanských tvrzích nebo dvorech.

HRADY ŠPRÁNEK A BOUZOV

Hrad Špránek

Špránek postavil na vysoké skále ve druhé polovině 13. století Dětrich ze Spranecku, družiník olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku. Hrad se skládal pouze z obytného stavení a věže, z níž se zachovaly nepatrné zbytky. V roce 1398 je hrad uváděn jako pustý.

Hrad Bouzov

Rozsáhlé území Bouzovska spravovali župní úředníci z Olomouce. V druhé polovině 13. století byl tímto úředníkem Albert z Lešan. Jeden z jeho potomků, Budislav (čili Buz), zde založil hrad. O něm prameny v roce 1317 hovoří jako o dostavěném.

Hrad a panství získal v roce 1695 Řád německých rytířů. V letech 1895–1899 byl pod vedením arcivévodky Evžena Habsburského celkově přestavěn do romantizující podoby německých středověkých šlechtických sídel. Protože se v podstatě jednalo o novostavbu, nedostal se do soupisu historických technických památek.

POLNÍ TÁBORY ŠVÉDŮ A PRUSŮ

Švédové nad Cholinou

Během třicetileté války a krátce po ní operovala v tomto kraji v letech 1642–1650 švédská vojska, která si postupně vybuchovala několik opevněných polních táborů. Jeden z nich měl čtvercový půdorys a nacházel se v lese nedaleko Cholinského Dvorku. Tábor je zobrazen na mapě I. vojenského mapování.

Prusové u Olomouce

Při záchranném archeologickém průzkumu před výstavbou dálničního obchvatu Olomouce byly nedaleko fortu č. XVII v Křelově nalezeny příkopy, pozů-

Opevnění kostela sv. Jiří v Nákle: pohled na budovu márnice s opěrnou zdí.

vatky opevnění polního tábora. Ten si zde vybuchovala pruská armáda během obléhání olomoucké bastionové pevnosti v květnu a červnu 1758.

OPEVNĚNÍ KOSTELA SV. JIŘÍ V NÁKLE

Kostel sv. Jiří stojí uprostřed vyvýšeniny ohraničené vysokou kamennou zdí. Kostel byl postaven v letech 1696–1698 na místě starší stavby, z níž se zachovala gotická věž z druhé poloviny 15. století, renesančně upravená v letech 1572–1576. Areál kostela obklopoval starý hřbitov, zrušený v roce 1873. Kolem něj stála vysoká zeď z lomového kamene se dvěma vstupy a budova kostnice v závěru kostela. Vysoká kamenná zeď kolem celého areálu zřejmě mohla sloužit i k obraně tohoto území v době nebezpečí.

Areál fary v Cholině: opěrná zeď farské zahrady.

OPEVNĚNÍ DVORA V CHOLINĚ

V areálu cholinské fary se v minulosti nacházel panský dvůr, který byl částečně ohrazen či opevněn kamennou zdí zpevněnou pilíři.

TVRZE

Tvrz měla od počátku několik funkcí. Především sloužila k bydlení zemanů, jeho rodiny a služebnictva. Budovy pak byly opevněny hradbou s příkopy, jež plnily zase funkci obrannou. Tvrz mohla mít jednu nebo i více věží. Často k ní patřil hospodářský dvůr se stájem, sýpkami, případně dalším obydlím pro služebnictvo.

Stavitelé tvrzí vždy využívali místní terén, takže je stavěli na vyvýšených místech na okraji nebo i uprostřed zástavby. Nejvýše stála obytná budova nebo obytná věž, kolem ní ostatní již zmíněné stavby. Celý areál obklopovala hradba se vstupní bránou. Hradba mohla být případně zesílena valem s dřevěnou palisádou a příkopem.

Zachované tvrze

Červená Lhota

Na ostrožně nad obcí se nachází budova pozdně gotické tvrze, později přestavěná na sýpku bouzovského velkostatku. Tvrz nyní připomínají mohutné opěrné pilíře, které se zachovaly na jihovýchodní straně stavby. V první polovině 15. století ji zbudovali zemané pojmenovaní po Červené Lhotě. Na začátku 16. století tvrz zpusťla, ale v polovině 16. století ji nový vlastník Petr Bokůvka nechal obnovit. V roce 1926 byly budovy dvora a tvrze rekonstruovány k obytným účelům.

Tvrz Červená Lhota: pohled na budovy tvrze od jihu.

Podolí

Dům na okraji obce u silnice do Bouzova je pozůstatkem renesanční tvrze zmiňované v roce 1618. V hlavním průčelí jsou zasazeny tři pískovcové erby s letopočtem 1740. K obytné budově přiléhá přízemní objekt, v němž se zachovaly valené klenby na masivních středových pilířích. Budovu v nároží zpevňuje mohutný kamenný pilíř.

Tvrz Podolí: pohled na rohový pilíř.

Tvrz Podolí: kamenné erby majitelů tvrze.

Řimice

Řimická tvrz je doložena v písemných pramenech v roce 1391. Po Řimicích se pojmenoval již v roce 1281 Oneš z Řimic. Podle zápisu z roku 1495 tvrz zanikla. Dnešní obytný dům č. p. 11, na kterém se v minulosti našel zbytek psaníčkového sgrafita, je původně renesanční tvrz, z níž se zachovaly valené klenby sklepa a části pískovcového ostění.

Skrbeň

Budova renesanční tvrze obdélníkového půdorysu se dochovala v areálu bývalého panského dvora. Je to jednopatrový objekt krytý vysokou valbovou střechou. Průčelí je osazeno kamenným portálem, na jehož překladu se nacházejí erbovní štítky stavitelů tvrze – Jana Skrbenského z Hřiště a manželky Elišky Petřvaldské z Petřvaldu. Nad portálem je umístěn pískovcový erb s olomouckou orlicí a letopočtem 1689. První písemná zmínka vesnice pochází již z roku 1178, kdy se připomíná místní vladyka Sedlek. Zemanům a šlechtě, jež sídlila na místní tvrzi, patřila obec až do roku 1579. Tehdy ji koupilo město Olomouc, jemuž potom náležela až do zrušení poddanství. Původně renesanční tvrz vznikla na místě vladyckého sídla uváděného v roce 1379. V roce 1581 ji koupilo i s dvorem město Olomouc. Historie slavného rodu Skrbenských se odehrávala nejen ve zdech zdejší tvrze a dvora. Mezi významné osoby rodu patřil například olomoucký arcibiskup Lev Skrbenský z Hřiště. V současné době jsou v bývalé tvrzi byty a kanceláře.

Tvrz ve Skrbeni: budova renesanční tvrze v areálu panského dvora a detail kamenného erbu.

Unčovice

Na mírném pahorku stojí areál renesanční tvrze, který se skládá z jednopatrové budovy kryté valbovou střechou a ohradní zdi doplněné malou stavbou. Na severovýchodním nároží se nachází válcová věž zakončená kuželovou helmicí. Na jihovýchodním nároží stavby vystupuje v prvním patře válcový arkýř. V ose východního průčelí vyčnívají kamenné krakorce a zděný prevet. Nad

Tvrz Unčovice: pohled na vstup do areálu tvrze.

Tvrz Unčovice: vchod do budovy tvrže.

Tvrz Unčovice: kulatá věž.

hlavním vstupem s pravoúhlým ostěním a rovnou římsou je vsazen kamenný erb s olomouckou orlicí. Tvrz pochází z počátku 14. století, renesanční úpravy se uskutečnily v polovině 16. století. Když Unčovice v roce 1535 získalo město Olomouc, ztratila tvrz obytnou a správní funkci. O tom, jak vypadala v minulosti, vypovídá obraz umístěný v budově tvrže v prvním patře. Dnes má v areálu kanceláře zemědělská farma.

BASTIONOVÁ A FORTOVÁ PEVNOST OLOMOUC

První plány na výstavbu věnce fortů kolem původní bastionové pevnosti pocházejí z roku 1843. Měly doplnit již stavěné forte Tabulový vrch a Šibeník na západní straně. Od jejich stavby se však upustilo. Změna nastala až v revolučním roce 1848, kdy se po nepokojích ve Vídni do olomoucké pevnosti 14. října 1848 uchýlil císařský dvůr.

Forty stavěli i bratři Kleinovi ze Sobotína

Pevnost, jež se v neklidné době stala baštou a zázemím Habsburků, čekaly roky postupné výstavby nových opevnění. Po projektových přípravách v roce 1849 začaly roku 1850 stavební práce na patnácti předsunutých fortech, které znamenaly především rozsáhlé hloubení příkopů a navázení valů. Plán počítal s postupným zpevňováním těchto fortů armováním valů z pálených cihel a pískovce. Zajímavé je, že osm jich stavěla známá firma bratří Kleinů ze Sobotína, která se proslavila stavbou prvních železnic u nás. Forty byly označeny římskými číslicemi I – XXII a v obvodu kolem města měřily celkem sedmnáct kilometrů.

Kolem města vznikl fortový věnec

V následujícím roce začala stavba vnitřních reduitů, což byly budovy, které sloužily pro ubytování posádky a byly také místem poslední obrany každého fortu. Pro dostavbu reduitů a dalších zděných objektů bylo vybráno dvanáct fortů, jež se nazývaly permanentní, protože sloužily jako základny pro stálou posádku dělostřelců a pomocného personálu. Ostatní zemní forte zůstaly jako provizorní a po

zesílení dřevěnými palisádami sloužily k umístění dělostřeleckých baterií jen v době ohrožení. Postupně tak vznikal fortový věnec, který obemknuł celé okolí města a byl dále doplňován. Mimo forte se v polích stavěly také mírové prachárny se strážními domky pro uskladnění munice a střelného prachu.

V první fázi, v letech 1851–1854, byly dokončeny čtyři velké forte s podkovovitými reduity na západní straně mezi Slavonínem a Křelovem. Mají označení XI, XIII, XV, XVII a dva z nich (na Nové ulici a v Křelově) dnes můžeme navštívit, protože slouží jako vojenská muzea. V další etapě, v letech 1854–1857, se na severu od Křelova po Chválkovice dostavěly forte XX, XXII a II. Ty měly malý kruhový nebo válcový reduit.

Stavby fortů měnily tvář krajiny

Stavět forte v letech 1850–1866 znamenalo rozsáhlé práce, které postupně měnily i tvář krajiny v okolí města. Vznikaly od sebe ve vzdálenostech, které umožnily křížovou palbu z děl proti pronikajícímu nepříteli. Byly vzájemně propojeny jak s vlastní pevností v zázemí, tak mezi sebou. K tomu sloužily kryté cesty, jež byly zahlobené a chránily valem přesunující se vojáky a koně táhnoucí děla. Mezi forte se stavěly tzv. rokádové cesty, které byly kolmé na případný útok. Tyto cesty chránily valy, za kterými se skrývala pěchota připravená bránit pevnost. V okolí fortů se nesměly stavět nové budovy a přehlednosti tam nemohly bránit ani větší stromy a aleje. K vzájemné komunikaci před objevem telegrafu sloužil optický komunikační systém mezi fortem a pevností. K dorozumívání a předávání povelů používali tehdy zrcadla a dalekohledy, přičemž hlavním komunikačním uzlem pevnosti byla věž kostela sv. Václava.

Fort č. XVII v Křelově: pohled na střední část – reduit.

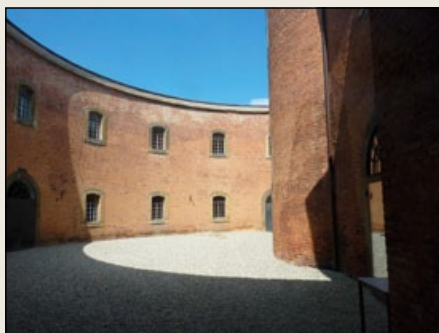
Fort č. XVII v Křelově: valy pro umístění děl.

Fort č. XVII v Křelově: příkop kolem valů.

Provizorní fortý kvůli válce „Němců s Němci“

Město Olomouc bylo v šedesátých letech 19. století posádkovým městem uvnitř nově budované fortové pevnosti. V roce 1858 byla v rakouské monarchii zavedena branná povinnost a zdejší pevnost se stala sídlem 54. pěšího pluku s doplňovacím obvodem v okolí města. Fortový věnec ještě nebyl dokončen podle původního plánu, když se mocenské poměry mezi velmocemi Rakouskem a Pruskem zhoršily a v červnu roku 1866 vyvrcholily „válkou Němců s Němci“. Přípravy na válečné střetnutí započaly již na jaře, kdy bylo třeba doplňovat chybějící opevnění. Od dubna do července bylo postaveno osm provizorních fortů, které sloužily jako postavení dělostřeleckých baterií. U Chválkovic v polích vznikly fortý č. III a IIIa, na jihu mezi Holicí a Nemilany č. VI, VIII, IX a X a u Křelova č. XVIII a XIX. Příprava pevnosti na obléhání probíhala od 25. května 1866 pod přímým velením velitele rakouské Severní armády polního zbrojmistra Ludvíka Benedeka. Jeho polní armáda se rozložila v okolí města. Muže čekaly rozsáhlé zemní práce s obrovským množstvím dřeva a zeminy. Plochy před pevností a jednotlivými fortý bylo třeba vyčistit od křovin, stromů, alejí i části lesa mezi Černovírem a Týnečkem. Kolem cest se budovaly palisády, do fortů se navážela děla a ukládalo střelivo. Provizorní fortý tvořily valy pro palebná postavení děl, uvnitř byly úkryty a ubytovny pro posádku, skladiště, kuchyně a latríny, v týlu skladiště střeliva z dřevozemní konstrukce se stropem

Fort č. XVII v Křelově: vnitřek reduitu.

Fort č. XX v Křelově: vstupní brána.

Fort č. XX v Křelově: celkový pohled na fort z týlové strany.

z železničních kolejnic. Val byl obklopen příkopem vyhloubeným proti útoku pěchoty. Každý z těchto fortů střežila posádka asi 200 mužů s dvaceti děly.

Město s pevností chránily palisády u bran a vzdutí vody. Před zaplavením příkopů byly do jejich dna vsazeny řady špičatých kůlů, kameny a natažené dráty, což mělo znemožnit průchod pěchotě. Proti nepříteli se v předpolí kopaly zakryté tzv. vlčí jámy. Střílny byly zpevněny proti palbě z dražkovaných děl, mírové prachárny byly zbourány a cihelná drť použita na zpevnění v okolí. Komunikační systém mezi fortý a pevností byl kromě optického doplněn i telegrafickým spojením. Pro rychlou orientaci vojenských jednotek stály u cest ukazatele s čísly fortů a také každá brána a fort měly zřetelné označení římskými číslicemi. V týlu vznikla obvažiště a v pohotovosti se nacházela i vojenská nemocnice.

FORTY NA KATASTRÁLNÍM ÚZEMÍ KŘELOV

Fort č. XVII

Fort postavený v letech 1850–1854. V současnosti je v soukromých rukou. Je v něm umístěno malé vojenské muzeum a restaurace a majitel připravuje jeho další využití pro cestovní ruch.

Fort č. XVIII

Provizorní fort na Dílovém vrchu nad Křelovem byl vybudován v roce 1866 v době přípravy na válku s Pruskem. V druhé polovině 20. století byl na jeho místě zřízen podzemní vodojem pro město Olomouc. Z fortu se zachovala část valů a příkopů.

Fort č. XIX

Provizorní fort na poli severně od Křelova vznikl v roce 1866. Později byl rozebrán a zmizel beze stopy.

Fort č. XX

Fort vznikl v druhé etapě budování fortů mezi lety 1854–1857. Zůstal po něm zachovaný kruhový reduct, jeho týlová část byla částečně odstraněna. Objekt dnes slouží jako soukromý sklad.

DOPRAVNÍ STAVBY

STŘEDOVĚKÉ CESTY A ZEMSKÉ STEZKY

Regionem MAS Moravská cesta vedly od raného středověku cesty, jež směřovaly z Olomouce do východních Čech a Kladska. Ze starých stezek vznikly později zemské silnice využívané pro potřeby země i k dálkovému obchodu. Taková byla i silnice, která spojovala Olomouc s Litovlí a pokračovala dále na Mohelnici. V roce 1827 tuto zemskou cestu nahradila nová císařská silnice, která Litovel míjela. Regionální spojení zajišťovaly silnice spojující Litovel s Uničovem a Konicí. Tyto hlavní směry doplňovala hustá síť místních cest, které byly od druhé poloviny 19. století postupně modernizovány na okresní a obecní silnice s pevným podkladem.

Části staré zemské cesty mezi Olomoucí a Litovlí se zachovaly v úsecích, které procházejí vesnickou zástavbou a návsí v Příkazích a Unčovicích od areálu renesanční tvrze po západní část ulice směrem k Rozvadovicím.

ÚSEK CESTY SE DVĚMA MOSTY U BOUZOVA

Staré cesty se dochovaly také na Bouzovsku. Centrem raně středověkého osídlení a předchůdcem Bouzova byla osada, která se rozkládala kolem kostela sv. Máří Magdalény a byla také křižovatkou cest. Povrchovým archeologickým průzkumem je zde doloženo sídliště z 12. a 13. století. Od východu sem od Hvozdečka vedla cesta překonávající malý vodní tok obloukovým kamenným mostem, která dále směřovala přes dnešní Bouzov západním směrem do Moravské Třebové.

Středověká cesta u Bouzova: starý kamenný most nad Javoříčkou.

Středověká cesta u Bouzova: starý kamenný most nad údolím směrem k Hvozdečku (od jihu).

Od severu z Loštic vedla další cesta přes Podolí ke sv. Máří Magdaléně a dále přes Blažov jižním směrem na Konicí. Zde je zachována trasa od křižovatky u kostela sv. Máří Magdalény kolem budov starého pivovaru směrem do údolí, kde cesta překonává potok Javoříčka obloukovým kamenným mostem. Dále pokračovala lesním úsekem, kde je dodnes několik paralelních úvozů staré cesty.

Středověká cesta u Bouzova: cesta od Blažova k Bouzovu.

SVATOJÁNSKÝ MOST V LITOVLI

Přes hlavní tok Moravy v Litovli vedla odedávna kupecká cesta. Řeku zde museli kupci s povozy přebrodit, pěší mohli využívat dřevěný most. O rozkvětu města v závěru vlády Boskoviců v 16. století svědčí to, že měšťané kolem roku 1592 postavili nákladný kamenný most. Nejstarší zmínku o něm najdeme ve veršované skladbě z konce 16. století od renesančního básníka a litovelského rodáka Řehoře Garda.

Svatojánský most nad řekou Moravou v Litovli: pohled na most z roku 1590.

*Přes vodu na Staré město
postaven most a ten je s to
pevným kovem a kameny*

V roce 1718 byl kamenný most ozdoben sochou sv. Jana Nepomuckého od olomouckého sochaře Jana Sturmera a od té doby se nazývá Svatojánský. V mostní konstrukci jsou uloženy kvádry s letopočty oprav (1780, 1827, 1933), které se možná vztahují také k předchozím povodním. V roce 1905 byl Svatojánský most rozšířen o chodníky na konzolách (ty byly při rekonstrukci roku 1998 opět odstraněny). Při regulaci řeky roku 1931 byly historické pilotované pilíře zpevněny betonem.

Po velké povodni v roce 1997 prošel most důkladnou rekonstrukcí, restaurátoři z něj odstranili i novodobé přístavby a v roce 2000 opravili také sochu sv. Jana Nepomuckého. Po kamenných mostech v Písku a Praze je dnes Svatojánský v Litovli třetím nejstarším funkčním mostem v České republice.

STARÁ CESTA U CHUDOBÍNA

Do roku 1875 vedla přes chudobínskou návěs a velkým stoupáním ke kopci Parduska okresní silnice z Litovle do Konice. Po výstavbě nové silnice byla trasa přeložena jižně od obce. Do dnešní doby se zachovala unikátní část staré silnice v podobě z roku 1875. Vede od zámeckého areálu přímo na vrch Parduska. Jedná se o zpevněný štětovaný úsek s obrubníky a příkopy, na který ve vrcholové části kopce navazují úvozy – lesní úseky staré cesty, která pokračovala kolem božích muk směrem k formanské hospodě Na Pindě.

Stará cesta z Chudobína na Pardusku: úsek cesty podél lesa.

Stará cesta z Chudobína na Pardusku: úsek pod vrcholem Pardusky.

CÍSAŘSKÁ SILNICE S FORMANSKOU HOSPODOU A KAMENNÝMI MOSTY MEZI SOBÁČOVEM A ŘIMICEMI

Již v roce 1408 se v zemských deskách objevuje zmínka o staré krčmě v Sobáčově, která sloužila formanům až do vybudování nové císařské silnice, jež se stavěla v letech 1820–1827. Mimochodem, pro potřeby stavby se otevřely nové

*ubránit se před vodami,
suchou nohou po něm přejdeš,
v zemi podobný nenajdeš.*

lomy u Mladče, ve kterých byly objeveny Mladečské jeskyně s paleolitickými nálezy lidských koster a kostěných nástrojů a zbraní. U nové silnice musela vzniknout také nová formanská hospoda, která zde stojí dodnes. Od této hospody (dnešního motorestu STOP v Sobáčově) vede úsek původní císařské silnice směřující až na hranici olomouckého okresu u Řimic.

Unikátní na této cestě je třináct kamenných obloukových mostů, jež dodnes slouží silničnímu provozu. Podle letopočtu 1918 vytesaného na klenácích některých z nich lze předpokládat, že se s jejich výstavbou začalo s malým předstihem. Postupně se mosty opravovaly, rekonstruovaly, ale většina z nich si zachovala původní tvar i velikost. Třináctka kamenných mostů je ojedinělým dokladem kvalitní kamenické a stavební práce, jež vznikla ještě před stavbou prvních železničních mostů. V evidenci Správy silnic Olomouckého kraje je vedeno jedenáct z těchto mostů, dva jsou zapsány jen jako propustky. Všech třináct můžeme vidět, když se vydáme po silnici od Sobáčova.

(Autor publikace je pro pořádek označil postupně pořadovými čísly I–XIII.) Nejvyšší z nich je most č. III u Mladče, který měří 16, 2 metru, mosty č. V a XIII jsou vystavěny se dvěma oblouky a most č. IX v Měníku slouží k propojení rozdělených částí vesnice a měří sedm metrů.

Třináct kamenných mostů si zaslouží být zařazeno mezi významné technicko-historické památky regionu nejen proto, že se dochovaly v souvislém úseku bez zásadních změn, ale také za to, že dodnes slouží potřebám silniční dopravy.

Císařská silnice Sobáčov – Měník – Řimice: formanská hospoda Sobáčov, dnes motorest.

Kamenný klenutý most č. I u motorestu.

Most č. II nad Sobáčovem...

... a detail mostu s klenákem s letopočtem 1819.

Kamenný vysoce klenutý most č. III.

Detail klenutí.

Most č. V nad Hradečkou.

Most č. VII.

Most č. VIII po opravě v roce 2009.

Most č. IX v Měníku a detail mostu s osazením.

Most č. X za Měníkem.

Dvojitý most č. XIII na hranici okresu Olomouc.

MLÝNY A VODNÍ STAVBY

HISTORICKÝ VÝVOJ

Od kamenných drtičů...

V tradiční zemědělsky využívané krajině bylo odjakživa potřeba zpracovat vypestované zrní. V pravěku k tomu člověk používal různé kamenné drtiče, v keltském období mlecí kameny, k mletí se užívalo také žentourů – mlýnských kamenů, jež se otáčely silou lidí nebo tažných zvířat. Již ve 13. století se na Moravě objevují první zprávy o vodních mlýnech, které využívají k otáčení mlýnského kola sílu vody. V místech, kde nebyl dostatek vody pro pohon vodního mlýna, vznikaly mlýny větrné.

Přítok ke mlýnu musel být stejnoměrný

Není divu, že na Litovelsku, kde si na nedostatek vody a vodních toků s potřebným spádem nemohli stěžovat, se již ve středověku objevují zprávy o vodních mlýnech na přítocích Moravy nebo jejich bočních ramenech. Aby byl přítok ke mlýnu stejnoměrný, bylo potřeba vždy upravit přirozená koryta budováním jezů, stavidel, umělých náhonů a odpadních kanálů. Postupně tak vznikaly celé soustavy vodních děl a mlýnů na nich. Když byl přítok vody malý nebo nepravidelný, zakládali lidé nad mlýnem rybník, který tento nedostatek vyvažoval akumulací vody a jejím vypouštěním.

Mlynář byl vzdělaný i zručný

Profese mlynáře byla velmi specifická. Jednalo se vždy o zručného řemeslníka, který rozuměl stavbě a provozu mlýna. Tím se ale v té době zabývali také další řemeslníci jako například sekerníci, kteří dokázali vyrábět všechny potřebné součásti mechaniky vodního mlýna.

Mlýny nejen na obilí

Mlýny vznikaly na každém panství pro mletí obilí vrchnosti i poddaných. Vodní kolo ale mohlo také lisovat olej, pohánět stoupy v papírně nebo pomohlo při zpracování rudy. Často byla součástí mlýna i pila na vodní pohon.

Mlynáři se řídili vodním právem

Stavba mlýnů a vodních děl se řídila tzv. vodním právem, které určovalo potřebné množství vody pro jednotlivé mlýny. Toto právo museli dodržovat mlynáři, stavitelé i vrchnost v případě, že jeden vodní tok poháněl více mlýnů. Například Mlýnský potok na Litovelsku protékal mnoha vesnicemi i samotným městem Litovel, jež byly majetkem několika vrchností. Pro údržbu jezu, náhonu a zajištění dostatku vody proto vznikla unikátní tzv. Řimická smlouva (*podrobně je zmíněna v samostatné kapitole*).

Mlýny centrem společenského dění

Po dlouhá staletí byly mlýny důležitými místy pro hospodářství i společenský život. Mlynář býval často svobodný člověk, nejen zručný, ale i vzdělaný. U něj ve mlýně se scházeli lidé z různých vesnic, zblízka i zdaleka. Mlynářští tovaryši (krajáci) přinášeli zprávy ze světa. Obdobím největšího rozkvětu mlynářského řemesla byl konec 19. a začátek 20. století. K otáčení mlecích kamenů se od 19. století používaly i parní stroje a poté se objevují vodní turbíny k výrobě elektrické energie.

50. léta: Konec mlýnů na Hané

Největší zásah do počtu fungujících mlýnů způsobila německá okupace a násilná kolektivizace a zavírání mlýnů v padesátých letech 20. století. Sláva mlynářského řemesla v hanácké krajině je dnes již minulostí. Přesto zde ale najdeme ještě funkční mlýn a několik malých vodních elektráren.

Hastrmani

Mlýny patřily odedávna ke koloritu tohoto kraje a váže se k nim mnoho pověstí. Nejčastěji v nich hraje roli vodník, který se objevuje i v mnoha hanáckých pověstech. Povídá se o unčovickém Hunčovi nebo hynkovském Hájkovi, jemuž také říkali Peřiňák.

...a rybníky od rybníkářů

Od 16. století vznikají na Litovelsku také nové rybníky, někde i celé rybníční soustavy. Stavění rybníků se věnovala skupina stavitelů, rybníkářů, kteří putovali krajinou, vyměřovali a stavěli přírodní kanály, hráze a propustky. Koncem 18. století se tyto často velké rybníky vypouštějí a na jejich dně se opět začíná hospodařit. Z těchto rybníčních soustav zůstaly v krajině na některých místech už jen hráze, napájecí a odpadní kanály. Velké rybníky se nacházely především na pozemcích panství města Olomouc. Rozkládaly se kolem obcí Horka nad Moravou, Skrbeň a Hynkov, dále u Unčovic a Březového, další u vesnic Pňovice a Žerotín. Malé rybníky bývaly na mnoha místech po celém regionu.

Vodní stavby na Litovelsku upravovaly toky

Významnými vodními stavbami na Litovelsku byly také ty, které upravovaly vodní toky a regulovaly řeku Moravu a její ramena. Nejvíce se jich v letech 1929–1938 vybuďovalo v samotném městě a jeho okolí. Rozsáhlé úpravy zahrnovaly stavbu jezů a splavů, budování hrází a dalších vodních děl. Ne nadarmo se Litovli říká Hanácké Benátky. Městem totiž protékalo až sedm ramen Moravy

Litovel: rameno Nečíz pod radnicí.

Litovel: schodiště k Nečízu u radnice.

a jedno z nich – Nečíz – dokonce přímo pod věží radnice a pod náměstím Přemysla Otakara. Po zaklenutí Nečíze na náměstí zůstal k vodě jediný přístup před litovelskou radnicí. Malý zbytek protipovodňové tzv. selské hráze se zachoval mezi Sobáčovem a Vískou – snad jako důkaz úspěšné ochrany polí, kterou si stavěli zdejší sedláci.

VODNÍ MLÝNY

Mlýny na Třebůvce

Kozov

Asi kilometr a půl na západ od obce stojí o samotě velký mlýn s pilou, který je zmiňován již v roce 1545. Jeho mlynář byl osvobozen od roboty. V roce 1834 jsou v Kozově uváděny čtyři mlýny a pila, mezi nimi mlýn Balatků a mlýn

Kozov: celkový pohled na mlýn.

Kozov: vodní kolo.

Kozov: zbytek pohonu katru.

Zajíců u Panského rybníka. V roce 1952 došlo k násilné likvidaci mlýna Ladislava Valáška, který přerušil provoz mlynářství 19. prosince 1952. V písemných prameňech z roku 1951 stojí, že strojní zařízení má být demontováno a mlýn zařazen do kategorie C – tedy mezi nepotřebné. Tak zde smutně skončila živnost a práce mlynáře. Na čelní stěně bývalého mlýna je vsazený kámen s nápisem: „N. 8 Z nakladem Tomasse Lastuwku wistawen 1816“. V rozmezí let 1952–1958 byla v Kozově zlikvidována i pila Vladimíra Valáška.

Bezděkov

Mlýn v Bezděkově je připomínán už v roce 1396. Byl postaven pod vesnicí na mlýnském náhonu u řeky Třebůvky. V roce 1918 u něj vysadil majitel na počest vzniku republiky lípu svobody. U mlýna stojí také litinový kříž na kamenném podstavci s nápisem: „Kříž tento postavil ke cti Boží a na věčnou památku rodiny Albrechtovy léta Páně 1857 Johan Albrecht.“

V roce 1398 začal patřit Bezděkov i s mlýnem k Bouzovu. V roce 1948 pak mlýn znárodnili a v roce 1958 v něm národní podnik Jesenické mlýny, z důvodu ztrátovosti a zbytečného zatěžování pily, zastavil provoz. Po roce 1989 zdevastovaný areál mlýna a pily získali zpět původní majitelé a pila je dnes opět v provozu.

Doly

V listině Jindřicha Podstatského z roku 1565 se nachází svolení ke zřízení mlýna v Dolech. Panský mlýn na řece Třebůvce nechal vystavět před rokem 1617 majitel Bouzova Mikuláš Pergar z Pergu, přičemž v matrikách se píše o „Podhradním mlýnu“. Od roku 1888 do roku 1924 zde fungovala i parní pila. Starší pila na vodní pohon stávala u potoka Špranku pod Bouzovem. Dodnes je zachovaná mlýnice, nový majitel se snažil mlýn udržovat a vybudovat zde turbínu, jejíž zprovoznění se však nedařilo. Mlýn, jako již několikrát v minulosti, znovu vyhořel. U silnice nad ním stojí starý kamenný kříž s nápisem: „Ján Balatka mlynář na Dolách tuto památku zanechal 1809“.

Doly: jez se stavidlem na Třebůvce.

Jeřmaň

Severně od vesnice Jeřmaň stojí velký mlýn a pila. Mlýn je připomínán v roce 1618. Po léta zde žila a pracovala rodina Sieglůva, dnes jej vlastní rodina Petříkova. Výroba ve mlýně a na pile byla zastavena v letech 1940–1941. Areál je v současnosti využíván jako chalupa a část jako bytový dům. Z části je také ruina. Na průčelí budovy mlýna

Jeřmaň: celkový pohled na mlýn.

Jeřmaň: znak sekerníků.

a nad vchodem jsou zbytky štukové výzdoby se lvem držícím sekeru, což také dokládá, že v obci a na mlýně pracovali v minulosti sekerníci, kteří Jeřmaň proslavili i v dalekém okolí. Ve vesnici se zachoval kamenný kříž s německým nápisem, který nechal postavit zdejší mlynář: „GOTTES errichtet durch die ehleute Thomas und Paulina Siegel im Jahre 1860.“

Mlýny na Loučce

Kluzov

Mlýn na Kluzově zvaný Kaděrkův se nachází uprostřed osady. Původně patřil vrchnosti v Chudobíně, která na něj dosazovala svého rychtáře. V roce 1748 jej od majitele panství koupil Jan Adam, mlynář z Albrechtic. S mlýnem ale získal také povinnost mlít zadarmo pro chudobínskou vrchnost a její úředníky. Naopak sedláci z Loučky, Nové Vsi, Ješova a Kovářova měli zase povinnost mlít pouze u něj. V roce 1843 kupují mlýn Eduard a Magdaléna Kaděrkovi, v jejichž rodu potom zůstal. Mlelo se v něm do konce první světové války. V roce 1928 se v mlýně už jen šrotovalo. Za zmínku stojí také to, že kromě mouky se zde vyráběl i led, který pak formami rozváželi po okolních hospodách.

Kluzov: pohled na bývalý mlýn.

Haňovice

Haňovický mlýn stával na dnešním místě snad od nepaměti a patřil vrchnosti. V roce 1406 je zmiňován v darovací listině markraběte Jošta jako pustý. Mlýn měl dvě složení a jeho mlynář odváděl plat olomoucké kapitule. Po druhé světové válce provoz ustal a mlýn postupně chátral. V roce 2003 jej koupil Zdeněk Šperlich, který budovu postupně opravuje.

Mlýn na Cholince

Mlýn na potočku Cholinka založil v letech 1808–1814 Johann Hofschneider poté, co zakoupil 899 sáhů obecních pozemků zvaných Stará močidla. V roce 1854 přepsal mlýn na dceru Barboru, která se provdala za Jana Zedníka z Droždína. Rod Zedníků pak mlýn vlastnil do roku 1914, kdy jej získávají manželé Haderkovi. Vodní kolo a část rybníka byly úředně zrušeny v roce 1933 pro zchátralost a zanešení. V roce 1975 se vlastníky mlýna stávají manželé Smékalovi, kteří objekt přestavěli na byty.

Cholina: bývalý mlýn.

Mlýny na Mlýnském potoce

Mlýny na Mlýnském potoce a na ramenech Moravy v Litovli podléhaly dohodě z roku 1497 zvané Řimická smlouva.

Mladeč

Mladečský mlýn byl postaven zřejmě již ve druhé polovině 14. století. Od počátku byl součástí panského dvora úsovské vrchnosti. První písemná zmínka o něm pochází z roku 1407. Mladečský a sobáčovský mlynář zodpovídali také za stav náhonu pod Třesínem, zvaným Stávek nebo Kladník. V roce 1933 je v písemnostech uveden pohon na dvě vodní kola. Ministerským rozhodnutím z roku 1951 byl mlýn určen k likvidaci. Poté byl objekt využíván ke šrotování a míchání krmiv.

Mladeč: budova bývalého mlýna.

Mladeč: detail mlýna.

Sobáčov

Mlýn v Sobáčově, zvaný také Babákův, je připomínán již v roce 1371. Patřil k chudobínskému panství a do počátku 19. století se u něj rozkládal i rybník. Součástí areálu byla pila. V roce 1747 si mlýn koupil mlynář, po kterém se zde vystřídal ještě

Sobáčov: pila na místě bývalého mlýna.

Sobáčov: budova mlýna.

několik rodin, jež provozovaly mlynářství až do konce 40. let 20. století. V roce 1868 se tady narodil moravský historik Viktor Pinkava. Dnes je v objektu v provozu pila.

Viska

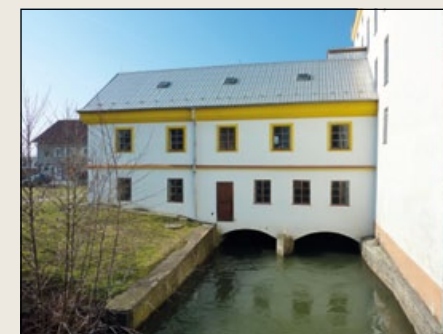
Vodní mlýn ve Vísce je připomínán koncem 15. století. Od konce 16. do poloviny 18. století patřil městu Litovli. Poté, co mlýn i s pilou vyhořel, postavil si zde Ignác Langer nový. Jeho mlýn měl čtyři složení. V 19. století prošel modernizací, tehdy v něm bylo zavedeno válcové mletí. Počátkem 20. století byl znovu přestavěn a modernizován, majitel obnovil i rybník a zahájil výrobu elektrické energie. Později přibyla dokonce i pekárna. Po válce byl mlýn znárodněn a zdevastován. Ještě dnes v něm funguje výroba elektrické energie.

Litovel I – Přední mlýn

Olomoucké předměstí původně končilo Předním nebo také “Prašivým” mlýnem. První zmínky jsou o něm už roku 1384. V roce 1574 jej koupilo město jako “Jarošův mlýn”. Kolem roku 1850 zmiňuje kronikář mlynáře Stejskala, za jehož působení ve mlýně byl prodloužen mlýnský náhon. Roku 1899 převzala po Rudolfu Raabovi Přední mlýn, nazývaný už “První umělecký válcový mlýn”, akciová společnost. Ze všech společníků zůstal pouze starosta Alois Knaibl a potom Jaro-

Litovel – Plíškův mlýn: celkový pohled.

Detail Plíškova mlýna.

slav Starošťík. Po roce 1948 byl mlýn znárodněn a předán Severomoravským mlýnům a těstárnám. Roku 1990 se vrátil synovi dřívějšího majitele Svatopluku Starošťíkovi. Ve mlýně se vyrábějí krmné produkty, odpovídající technologii převzal současný majitel v rámci restituce. Provoz mlýna podporuje výroba elektrické energie, kterou zajišťuje Francisova turbína vyrobená již v roce 1909.

Litovel III – Městský mlýn

Pojmenování Mlýnská ulice se odvozuje od nejstaršího mlýna zapsaného jako rychtářův majetek už v roce 1287. Je možné, že tento mlýn stál už před založením města a sloužil sídlišti na tzv. Starém městě. Městský mlýn, o němž je zmínka již v nejstarší městské listině krále Václava II. z roku 1287, stával nad mlýnským náhonem Nečíz. Poslední majitelka Antonie Lachovská jej prodala v roce 1909 městu, které zde zřídilo městskou elektrárnu. Nad vchodem je dodnes starý městský znak s královskou korunou. Po roce 1945, kdy byly v celém státě elektrárny znárodněny, převzaly roku 1947 litovelskou elektrárnu Východomoravské elektrárny Přerov. V současné době patří objekt manželům Škrabalovým. V prvním patře mají byty, v přízemí vznikla kavárna. V objektu vedle elektrárny byla otevřena restaurace U Starého mlýna. Plastika Milenci v objetí je od neznámého autora a stála původně u hotelu Solidarita v Praze-Strašnicích.

Litovel: restaurace U Starého mlýna.

Litovel V – Pušmýl

Místní část Litovle zvanou Pavlínka uzavírá historický mlýn Pušmýl (z německého Busch = křoví). Připomíná se již v roce 1379, kdy byl v majetku cholinského vladyky Martina. Po jeho smrti připadl markraběti Joštovi a od něj jej zase koupil měšťan Jindřich Zelenka. Od roku 1562 byl majetkem města, které jej prodalo roku

Litovel: bývalý mlýn Pušmýl.

Znak města Litovle na bývalém mlýně Pušmýl.

1760. Majitelé se pak střídali. Když se v roce 1931 regulovala řeka, byl mlýn elektrifikován. V letech 1557–1609 zde fungovala nejstarší městská papírna. Roku 1900 vlastnil mlýn František Vymětal, který jej roku 1936 předal svému synu Evženovi. Po roce 1949 si pak mlýn převzaly Státní statky a v letech 1960–1962 národní podnik Biochema. Mlýn zrušili a v objektu zřídili skladiště. V devadesátých letech získal v restituci majetek potomek Vymětalů Lubomír Vymětal. Budova mlýna je dnes opravená a na jeho čelní zdi je vsazen kamenný znak města Litovle.

Šargoun

Mlýn podléhal již v roce 1497 tzv. Řimické smlouvě. Koncem 17. století v něm bylo sedm složení. V kronice Haňovic, kam původně mlýn Šargoun patřil, se píše: „Původní sídlo v této krajině jest ostrov, jehož tvoří ramena řeky, tam stojí mlýn rozvadovský „Šargoun“ zvaný. Toliko jest jisto, že na tomto místě stávala tvrz vladycká, neboť v Kupech v 18. století se s rytířským sídlem mlýn prodával.“ Mlýn patřil pod panství olomoucké metropolitní kapituly. V polovině 19. století se stal částí rozvadovického katastru. Roku 1902 prošel rekonstrukcí a vznikla v něm i nová turbína. Velkou stavbu v současné době nikdo nevyužívá, pouze v přilehlých prostorách jsou stále pro chov koní. Zajímavé je, že mlýn nebyl zatopen ani při velké povodni v roce 1997.

Budovy mlýna Šargounu.

Březové

V kronice Unčovic se píše, že „...po věky stával v Březové mlýn, z prvopočátku byl malý a primitivní, později již rozsáhlý se čtyřmi stolicemi pšeničnými, s kašníkem, kroupníkem a olejníkem“. V 16. století byla nad mlýnem postavena i jednodlistová pila. Celý objekt však 1. října 1893 shořel, zbyly jen holé zdi, které zubem času zcela zchátraly. Po mlýně ani po pile už není ani stopy. V roce 1906 byla na místě postavena elektrárna, která zahájila provoz 31. prosince 1906.

Březové: pohled na elektrárnu.

Lhota nad Moravou

Také mlýn ve Lhotě zahrnovala Řimická smlouva. Lhotský mlynář spolu s mládežským odpovídali vrchnosti za provedení prací na jezu na Moravě u Řimic a na náhonu ke všem mlýnům, jež byly součástí smlouvy.

mlýny na Moravě a jejich dalších ramenech

Řimice – Nové Mlýny

Na řece Moravě vznikla v 18. století u řimického mlýna, připomínaného již ve středověkých pramenech, malá osada, jíž dal jméno právě onen mlýn. Počátkem 20. století byla součástí mlýna i pila. Na místě byla v roce 1923 postavena nová vodní elektrárna.

Řimice – Nové Mlýny: vodní elektrárna.

Řimice – Nové Mlýny: budova elektrárny.

Hynkov

První písemná připomínka zdejšího mlýna a osady pochází z roku 1437. Byl nejvýznamnější stavbou obce, obilí sem vozili jak poddaní ze Skrbeně, jež patřila městu Olomouc, tak z Příkaz, které byly v majetku olomoucké kapituly. Mlynářské řemeslo se zde provozovalo do padesátých let 20. století a přinášelo prospěch i obci. V roce 1952 v něm definitivně skončilo mletí obilí a tím také rušný život. Nynější majitel objekt zrekonstruoval a připravuje spuštění vodní turbíny.

Hynkov: stavba vodní elektrárny.

Horka nad Moravou

V Horce je písemně doložený vodní mlýn od 13. století. Byl postaven na Mlýnském potoce, jenž se nazývá také Střední Morava, protože tvoří jedno z ramen řeky Moravy. V roce 1535 byla Horka spolu s mlýnem prodána městu Olomouc. V roce 1655 jej město pronajímalo a mlýn měl šest složení, z toho čtyři mouční, dvě na proso a stoupu na olej, která byla v provozu ještě v roce 1841. Na místě dnes stojí vodní elektrárna.

Horka nad Moravou: pohled na vodní elektrárnu.

ŘIMICKÁ SMLOUVA O ÚDRŽBĚ JEZU NA MORAVĚ

Nejstarší zpráva o řimickém jezu pochází z roku 1474. Historik Johann Kux v ní píše:

„Jednou z nejvýznamnějších památek doby pánů z Vlašimi je tzv. Řimická smlouva. Morava se před svým vtokem do úsovské oblasti obohatila o vody Desné, Moravské Sázavy a Třebůvky, a proto do sebe pojímá srážky z téměř celé severní Moravy. Od ústí Třebůvky, v blízkosti Loštic, se celé množství vod spojuje do jediného řečiště. To se dělí v Doubravě, pod romanticky položeným Templem, do dvou ramen, širšího levého hlavního proudu – Moravy, jemuž se od pradávna říkalo „Samica“, a menšího pravého Mlýnského potoka, tehdy zvaného „Příkopa“. Na něm jsou podél toku mlýny v Mladči, Sobáčově, tzv. Babákovský mlýn, mlýn ve Vísce, Přední mlýn, valcha, mlýn Šargoun a mlýny v Březové a ve Lhotě n. M., na hlavním toku jsou mlýny v Litovli – městský mlýn, mlýn u špitálu a tzv. Pušmýl; obě ramena se zase před Hynkovem u Olomouce spojují. Na horním toku v Doubravě leží řimický jez.“

Jeho poloha, šířka a výška prahu stejně jako určení značky bylo od nepaměti existenční otázkou pro mlýny, a proto je pochopitelný velký zájem, který mu byl věnován. Do doby pánů z Vlašimi platila jako neměnitelná zásada, že v místě dělení vody se vlévaly dvě třetiny do hlavního toku Moravy a třetina do Mlýnského potoka. Tato zásada byla považována za posvátnou a nikdo si ji nedovolil měnit. Stala se i základem tzv. Řimické smlouvy.

V roce 1474, u příležitosti položení nového dřevěného prahu, se u řimického jezu sešli zástupci vrchnosti jmenovaných mlýnů, tj. konventu kláštera Hradisko, olomoucké dómské kapituly, panství Úsova a Chudobína i měst Olomouce a Litovle a k uvarování všech nepřístojností při nezbytných opravách stanovili jako hlavní zásady následující: Kromě již existujících nesměl být na řece zřízen žádný další mlýn. Jestliže by někdo vystavěl přesto nové dílo, měl zaplatit pokutu 2000 kop grošů.

Žádný mlynář se nesměl na svém mlýně, na jezu nebo žlabu pouštět na vlastní pěst do žádných změn, k nim mohlo dojít pouze s vědomím a schválením zúčastněných mlynářů a vrchnosti, neboť každý mlynář musel nechat odtékat vodu tak, jak ji přijímal. Údržba řimického jezu se měla stát věcí oprávněných majitelů.

V případě, že by mladečský mlynář jako nejbližší k jezu seznal za nutnou nějakou opravu, měl poslat prvním sousedovi **dřevěnou sekyrku**, ten ji měl do hodiny předat dalšímu a ten opět dalšímu tak, aby ještě v průběhu téhož dne dorazila až k mlynáři ve Lhotě. Ten musel následujícího dne časně ráno vyrazit s pacholkem nebo mládkem k řimickému jezu, po cestě proti proudu se všude zastavit a vzít s sebou všechny mlynáře s čeledí. Nejdéle dvě hodiny po úsvitu měla začít práce, která mohla skončit až po západu slunce. Každý měl být na místě den co den tak dlouho, dokud nebude dílo dokončeno. Mlynáři z Mladče a Lhoty jako zástupci ostatních mlynářů měli dbát na dodržování těchto ustanovení, řídit práce na řimickém jezu a v případě potřeby pozvat neposlušné před litovelského rychtáře a nechat je odsoudit. Jestliže by někdo byl odsouzen a nezaplatil uloženou pokutu, měl být s pomocí chudobínských vrchností uvězněn v Litovli tak dlouho, dokud povinnost nesplní... V roce 1497 bylo toto narovnání schváleno i králem Vladislavem Jagellonským s dodatkem, že pevně stanovená věčná činže mlynářů nesmí být změněna ani v případě, že by Vlašimští panství ze zástavy vyplatili. Všechny tyto dokumenty tvoří tzv. Řimickou smlouvu.“

ZANIKLÉ MLÝNY

Mimo popsané mlýny existovalo v kraji ještě několik mlýnů, které v minulosti zcela zanikly. Na ramenech řeky Moravy v Litovli to byl především významný mlýn zvaný Špitálský, připomínaný již v roce 1361, jehož budova byla zbořena v roce 1977. Na rameni, které se nazývalo Muzejní, stávala soukenická valcha, v ní později vznikla i pila. Na horním toku Loučky existoval mlýn s pilou pod Savínem a mlelo se i ve mlýnech na řece Oskavě či ve mlýně v Pňovicích, který stál pod panským dvorem již ve 14. století. Při tomto mlýně byla v roce 1600 zřízena i pila. Níže po proudu Oskavy stával zase žerotínský mlýn. Z něj zbyly dnes již jen obytné budovy.

VODNÍ ELEKTRÁRNY

Řimice – Nové Mlýny

Na místě starého vodního mlýna na řece Moravě, připomínaného v 16. století, byla v letech 1922–1923 postavena podle projektu Bohuslava Fuchse vodní elektrárna. V roce 1933 byla instalována Francisova a v roce 1950 Kaplanova turbína. Areál tvoří vlastní hala, pevný jez se sklopnými nástavky, propustí pro velké vody, náhony se třemi vstupními stavidly a odpadní kanál. Vodní elektrárna je stále funkční i s některým původním technickým vybavením.

Litovel: vodní elektrárna na rameni Moravy.

Litovel

V letech 1937–1939 byla v době regulace řeky Moravy na jejím náhonu vybudovaná vodní elektrárna původně osazená dvěma Kaplanovými turbínami pohánějícími dva turbogenerátory firmy Storek. Funkcionalistická stavba je citlivě zasazena do přírodního prostředí. V roce 2003 prošla rekonstrukcí.

Březové

Bývalá rolnická elektrárna byla postavena v letech 1903–1906 na místě vyhořelého mlýna. Pod vedením rolníka Josefa Starošíka zde firma Kolben instalovala turbínu, kterou v roce 1934 nahradila Kaplanova turbína. Rolnická elektrárna významně přispěla k elektrifikaci a modernizaci okolních hanáckých obcí.

Horka nad Moravou

Výroba elektrické energie byla v lokalitě mlýna v Horce zahájena již v roce 1911. Tehdy zde uvedly do provozu Rolnické družstevní závody Francisovu vodní turbínu. Výkon elektrárny zvýšila pak v roce 1948 ještě nová Kaplanova turbína. Po následném znárodnění nastalo období úpadku. Po privatizaci v roce 1992 nový majitel Rudolf Zinrák objekt zrekonstruoval a v roce 1998 v něm opět zahájil provoz.

Pňovice

Na místě zrušeného mlýna dnes funguje na řece Oskavě malá vodní elektrárna.

TĚŽBA A ZPRACOVÁNÍ NEROSTNÝCH SUROVIN

HISTORICKÝ VÝVOJ

Zdejší region není bohatý na nerostné suroviny. Již v nejstarších dobách ale poskytovala krajina Litovelska a Bouzovska hlínu a kámen, které lidé těžili pro stavbu svých obydlí. Zanechali zde mnoho dokladů těžby. Malé lomy na kámen najdeme v okolí většiny vesnic v podhůří a na Bouzovsku, v hanácké rovině jsou zase snížená místa, jež dokazují těžbu hlíny na výrobu nepálených cihel tzv. vepřovic. Hlíníky tady dodnes zůstaly také v místních názvech na katastrech většiny vesnic. Velký význam pro stavebnictví a rozvoj regionu má i v současné době využívání zásob vápence pro výrobu vápna u Mladče a Měrotína.

TĚŽBA A ZPRACOVÁNÍ VÁPENCE

Domácí selské pece na Bouzovsku

Díky výskytu vápence započala na Bouzovsku již ve středověku tradice domácího pálení vápna. Malé selské pece vznikaly ve vesnicích poblíž lokalit vápencových nalezišť. Zpočátku sbírali vápenec po lese, později se už lámal v panských lesích. Těžba probíhala pomocí klínů, kladiv a sochorů, posléze i pomocí střelného prachu.

Vápno pálili palači

Vápenec pak kupovali sedláci, kteří si jej naváželi přes zimu, po práci na polích. Pro domácí pálení potřebovali kromě vápence také množství dřeva – na jednu sezonu 150–240 metrů krychlových. Aby jim teplo neunikalo, zapouštěli pec částečně do země. Vyzdívkou pece byla z kulmské droby, vnitřek měl tvar elipsy. Na jednu vsázku bylo potřeba dvacet metrických centů vápence. Pracovníkům, kteří se specializovali na pálení vápna, se říkalo palači. Na nich záleželo, jak bude vypálené vápno kvalitní. Zpravidla byli u výpalu dva palači.

Vápenec ukládali přesně podle velikosti a výpal prováděli v noci po dobu osmi až dvanácti hodin. Po rozednění nechali pec do večera vychladnout a potom ji vybírali. Další den je čekala nová vsázka. Byla to velmi těžká práce, vápno bylo horké a vápenný prach palačům dráždil plíce. Vychladlé vápno pak nakládali na vůz, zvaný rafák, na nějž se vešlo až šest metrických centů vápna a rozváželi ho po

Selská vápenná pec v Blažově u Navrátilů.

Šachtová pec v Kovářově.

Pec s boční zdí.

Pohled do pece shora.

Detail šamotové vyzdívkou.

okolních vesnicích i do vzdálenějších měst. Vápeníci byli zdaleka slyšet svým voláním – „vápnoóó...“ Za fúru utržili až dvanáct zlatých, po odečtení nákladů měli čistý zisk osm zlatých. Při návratu se často zastavovali v hospodách a nejednou se stalo, že vápeník v kartách prohrál vůz i s koňmi a domů přišel jen s bičem a dluhy.

Na Bouzovsku se vápno pátilo v Březině, Veselíčku, Bouzově, Blažově, Kadeříně, Hvozdečku, Obectově, Olešnici a Střemeníčku. Největší vápencové lomy se nacházely u Kadeřína a Hvozdečka. Ve dvacátých letech 20. století domácí pálení vápna ustalo kvůli velké konkurenci nových šachtových a kruhových pecí v Kovářově a Měrotíně.

Kovářov

V roce 1931 nechala majitelka velkostatku v Chudobíně Marie Luisa Frisová postavit šachtovou vápenku na svém pozemku u Kovářova pod vrchem Rachava. Na okraji lesa nedaleko lomu vznikla šachtová pec z lomového kamene, skladiště a mostní váha. Pálení vápna probíhalo od jara do podzimu a zaměstnávalo až patnáct dělníků. Výroba ustala v roce 1940. Dosud zde stojí navážecí rampa s opěrnou zdí a částečně zachovaná šachtová pec kruhového půdorysu s vnitřní šamotovou vyzdívkou. Stavba je chráněna jako nemovitá kulturní památka technického charakteru.

Moravský kras: Ztracený svět železa a litiny

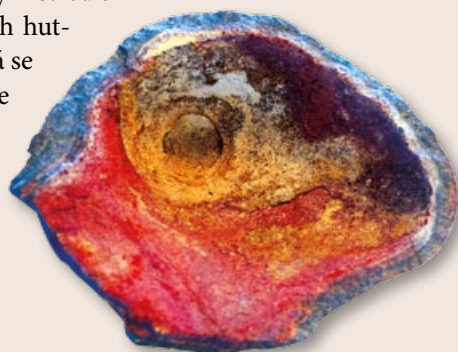
ÚVOD

Tradice výroby železa díky přírodnímu bohatství

Region Moravského krasu má 2500 let starou tradici výroby a zpracování železa, která vděčí za svůj vznik lesnímu bohatství a zdrojům železných rud. Tyto velmi dobré přírodní podmínky byly důležitým předpokladem pro rozvoj přímé výroby železa a o dost později i litinového zboží. Od pravěku až do konce 19. století zajišťovaly dostatek základních surovin, zejména lehce tavitelné železné rudy, kvalitní dřevěné uhlí z lesů, ohnivzdorné jíly, písky a vápenec.

Produkce železa je doložena již v halštatském období (1. polovina 1. tisíciletí př. n. l.) v Býčí skále u Adamova. Blanensko bylo v době rozkvětu Velkomoravské říše důležitým, ne-li rozhodujícím hutnickým střediskem, což doložil i výzkum slovanských hutnických objektů z tohoto období. Jedná se zejména o slovanské železářské pece z 9. století, jež byly v 70. letech 20. století odkryty u Olomučan u Blanska.

Po pádu Velkomoravské říše byla železářská výroba v oblasti mezi Olomučany a Rudicí zejména v 10. a 11. století velmi rozšířena. Z většího množství hutnických lokalit postupně vykryštalizovala dvě významná střediska – adamovské a blanenské. V obou se pak stala umělecká litina součástí výrobního programu, přičemž v Blansku v poměrně značném rozsahu.

Těžba nerostných surovin v Moravském krasu sehrála důležitou roli v historii průmyslu Blanenska. Naleziště železných rud, vápenců a slévárenských písků především v 19. století ovlivnila budování hutí, sléváren a strojírenských závodů.

Umělecká litina všude, kam se podíváte

Umělecká litina, někdy považovaná za „vedlejší produkt“ průmyslové revoluce, má v dějinách hmotné kultury zvláštní místo. Přesto její význam nebyl zatím plně doceněn. Termín umělecká litina nepochybně vznikl u výrobce samého, aby se dodalo patřičného lesku různým druhům komerční litiny. Šlo tedy, vyjádřeno v původním pojetí, o tzv. umělé (umné neboli řemeslně dovedné) zhotovení litinového předmětu užitné hodnoty řemeslníky, jakými byli formíři a slévači. To probíhalo podle originálních předloh a často v masovém měřítku. Název „umělecký“ nesly mnohdy v 19. století i zřizované strojírenské dílny, válcové mlýny apod. Litina sehrála zajímavou roli ve vývoji techniky i výtvarné tvorby. Na své cestě od klasicismu k secesi prošla všemi historizujícími slohy. Vystřídala tolik podob, kolik si jen dovedeme představit. Je známa ve tvaru portrétních medailonů a reliéfů, subtilních šperků, nepřeborného množství užitkových a dekorativních předmětů pro měšťanskou domácnost, pomníkových a hřbitovních plastik, parkových a zahradních litin, kašen, nábytku, formovaných těles strojů a zařízení i v monumentalitě halových staveb – vestibulů, skleníků, nádraží a lázeňských kolonád.

Zpřístupnění Punkevních jeskyní bylo spojeno s přerážením a zvětšováním chodeb a odvodňováním zaplavených částí. Práce se neobešly bez strojů vyráběných v místních železárnách. Kromě strojů se zde vyráběly i litinové klíče na jejich seřizování.

Lidé milovali svá litinová kamna

Klasickým příkladem, který se týkal přímého využití v domácnostech, byla litinová kamna. Lidé milovali svá kamna – zvláště když byla dlouhá zima nebo v chladných ročních obdobích. Jejich vzrušení z této litiny je pro současného člověka jen těžko pochopitelné. Tehdy chtěl mít člověk ve svém příbytku obrazy hudebních skladatelů, jejichž hudba jej okouzlovala, spisovatelů, jejichž díla jej uchvacovala. A skutečně je dostával v trvanlivém a pro tehdejší dobu charakteristickém materiálu – v železe.

Technologie výroby se časem měnila

Umělecká litina a její výroba prošla dlouhým vývojem. Dnes je pro její výrobu považována za nejvhodnější železná slitina (tavenina), u níž je poměr železa k uhlíkové složce 4, 23 : 1. Při dodržení tohoto poměru (nebo alespoň přiblížení se k němu) je vytvořena maximální tekutost a materiál pak dobře kopíruje formu. Hotová litina je díky dodržení všech těchto podmínek tvrdá a pevná zároveň, respektive tvrdost a pevnost jsou vyvážené.

Ozdobná litinová část plotu odlévaná v Klamově huti.

Klamovka huť byla postavena v letech 1853–1857. Měla v českých zemích první vysokou pec na minerální paliva. Po skončení železářské výroby byla huť využívána jako zkušebna vodních turbín. Své pokusy zde prováděl i Viktor Kaplan.

HISTORIE ADAMOVSKÉHO HUTNICTVÍ A ADAMOVSKÁ LITINA

Vildenberský hamr – předchůdce adamovských hamrů

Hutnění místních železných rud si v adamovské oblasti udrželo kontinuitu po dobu přibližně 2500 let, přičemž na výrobu litiny připadá z tohoto období jen relativně krátký časový úsek. Adamovské hutnické středisko je starší než blanenské. V Adamově byly předchůdcem dnešních železáren vildenberské hamry, které vznikly snad kolem roku 1350 v době největšího rozkvětu vildenberského rodu. Tato hamerská výroba železa vtiskla krasové krajině u blízkého Adamova osobitý ráz. Založení vildenberského hamru v místě budoucích adamovských hamrů, pozdějšího Adamova, nebylo jistě náhodné. Bylo stanoveno vzhledem k blízkosti a dostupnosti nalezišť železné rudy. Dokladem toho byl název jedné z nedalekých obcí, Železná Ruda, která se dnes jmenuje Rudice. Dostatečné bylo zejména množství kvalitních limonitových a krevlových rud, které byly odedávna snadno přístupné povrchovou těžbou.

Držitelé hamrů byli i čeští králové a významné rody

Druhým faktorem založení hamrů na místě dnešního Adamova bylo to, že severněji se již nacházely državy všemocných olomouckých biskupů. Již roku 1371 přejal vildenberské hamry moravský markrabě Jan a o 40 let později, od roku 1411, se staly po smrti posledního moravského markraběte Jošta na téměř 100 let majetkem českých králů. Dalšími významnými držiteli byly rody Černoohorských z Boskovic (1506–1597) i Liechtensteinů (1597–1905). Po roce 1905 se majitelé adamovských železáren střídali již v kratších intervalech. Například od roku 1928 byly v držení Československé Zbrojovky v Brně, která zde rozjela v masovém měřítku zbrojní výrobu.

Františkovice huť v Josefovském údolí u Adamova vznikla v roce 1732. Rozšířena a modernizována byla koncem 18. a v polovině 19. století. Huť má nejstarší vysokou pec ve střední Evropě.

Litina pro vojenské účely, ale i na vodovodní roury

Začátkem 17. století se v novohradském hamru provozovala typická hamerská výroba kovaného náradí pro potřeby liechtensteinského panství. Výrobní nároky na tento hamr nepochybně vzrostly již ve 20. letech 17. století, kdy Liechtensteinové rozšířili své statky po bělohorské konfiskaci majetku české šlechty. Snad teprve v závěru třicetileté války lze mluvit o trvale zavedeném odlévání v rámci výrobního programu. S odléváním litinových předmětů pro vojenské účely, zejména dělových koulí a hlavních, se v Adamově začíná již po skončení této války. Orientace na výrobu litiny dokládá i dopis pozořického hejtmána K. Reicherta z roku 1684, jenž doporučuje lítí dělových hlavních, ohnivých koulí nebo ručních granátů pro brněnskou zbrojnicí. Již koncem 17. století byli slévači adamovských hamrů velmi zruční nejen při lítí dělostřeleckých koulí, ale vyráběli i žádané a vyhledávané litinové vodovodní roury. Lze tvrdit, že v té době byl Adamov jejich monopolním výrobcem. O přibližně 120 let později pak jeho pozici převzaly železářny blanenské díky privilegiu jim udělenému.

20. léta 18. století: Větší sortiment vyráběného zboží

Ke konci 17. století byly celkové výrobní možnosti v Adamově značně neurovnané, což zřejmě nevyřešil ani dočasný pronájem adamovského hamru s oběma hutěmi. Situace ve výrobě litého zboží pak nebyla jiná ani na počátku 18. století. Ta byla soustředěna zejména na výrobu litého železa všeho druhu (např. hrnců, kovadlin, železných ploten apod.). Ve 20. letech 18. století pak docházelo k postupnému zlepšení a rozrůstá se sortiment vyráběného zboží. Pokračuje úspěšně výroba litinových rour. I dodávky dělových koulí, kartáčů a kartáčových koulí do vídeňského vojenského arzenálu dokládají kontinuitu adamovské výroby v tomto odvětví. V této době – kolem roku 1735 – však ještě výroba litiny (tvarové a odlévané do písku) dosahovala jen asi deset procent celkového množství vyrobeného surového železa. Čtyřicátá léta pak znamenala pokračující snahu po racionálnosti výroby. V polovině století byly zásoby litého zboží výrazně vysoké, jelikož v odlehlejších končinách bylo kvůli tehdejšímu feudálním celním překradám těžké udržet konkurenceschopné ceny. Proto se začalo přistupovat k tomu, že výrobky z litiny se vyráběly jen na objednávku.

50. léta 18. století: Tvarovaná litina i dělostřelecká munice, války a málo dřeva

Druhá polovina 50. let 18. století pak pro adamovské železářny (na rozdíl od těch blanenských, kde byla výroba v této době zastavena) znamenala zvýšení výroby tvarované litiny. Výjimkami byla jen některá léta (1753, 1756, 1759) sedmileté války, ve kterých se podnik více zaměřil na výrobu komerčně výhodnější dělostřelecké munice. Ta byla dodávána pro sklady ve Vídni, Brně a Olomouci. Následující desetiletí se pak vyznačovalo rozmachem železářského podnikání a konjunkturou litého zboží. Její příčinou byly válečné události a přímá účast Liechtensteinů na nejvyšších místech rakouské armády. V letech 1754–1756 byl totiž Josef Václav z Liechtensteinu pověřen organizací rakouské artilerie. Již v roce 1750 však byly překročeny možnosti podniku v zajišťování přepravy zboží do vídeňského arzenálu. O pár let později (v 70. letech) se

však ukázalo, že byly vyčerpány možnosti rentabilní těžby dřeva. Jeho nedostatek byl umocněn ještě lesními požáry a polomy. To způsobilo stagnaci, kvůli níž železářny vyráběly opět jen pro potřeby feudálního liechtensteinského velkostatku. Výroba litiny nepřesahuje, co do hmotnosti, v této době pět procent celkové výroby.

Za Aloise z Liechtensteinu měly železářny desetinový podíl produkce na Moravě

Až opět Alois Josef I., kníže z Liechtensteinu, vedl adamovské železářny k rozvoji. V roce 1783 se ve slévárně vyráběly různé druhy litého zboží, zejména pro armádní sklady. Díky inovačním opatřením při těžbě i ve výrobním procesu se železářny podílely desetinou na celkové produkci železa na Moravě. Zvýšila se výroba litých kamnových ploten, kovadlin i válečného materiálu, také tzv. ornamentální litiny. Opatření byla dílem Karla Rudzinského, který se stal v roce 1784 správcem železáren. Jeho úspěšné působení dokládá i vyhláška – ceník z 30. června 1794, na které je již litinové zboží uváděno na prvním místě a čelné postavení zaujímal tzv. tvarová litina a ploché

Litinové kříže. Litina provázela člověka celým životem.

Liechtensteinská knížecí hrobka ve Vranově. Halu před vlastním vstupem uzavírá litinová mříž, jejímiž pruty jsou kopí s hroty s tulejkou. Její figurální výzdobu provedl ředitel rytecké školy vídeňské akademie Josef Klieber, který následně pracoval i na sochařské a malířské výzdobě uherského benediktinského opatství Pannonhalma.

zboží lité do písku. Vyhláška nabízí v sortimentu tvarové litiny veškeré druhy kotlů pro výrobu chemikálií, kamna, hmoždíře, pánve, závaží i rozličnou ornamentální litinu.

Zboží se vozilo do Brna a Vídně

Zboží se vyrábělo na sklad a dodávalo se vzhledem k malé vzdálenosti do Brna i Vídně. Sklad v Brně se nacházel na tehdejší Velkém náměstí, kde později (před rokem 1820) zřídily svůj sklad i železářny blanenské. Při odběru zboží přímo v Adamově dostávali kupující slevu. Aktivní obchodní bilanci si adamovské železářny udržovaly již tradiční výrobou pro vojenské účely.

Odlévání do písku s uhelným mourem

Způsob, jakým byly v adamovských železárnách zhotovovány litinové výrobky, spočíval v 17. a 18. století v jednoduchém odlévání do písku smíchaného s uhelným mourem, do něhož se vytlačil požadovaný reliéf. Takto vznikaly předměty plochého tvaru a tzv. ornamentální litina. Muniční výrobky se vyráběly přesnějším způsobem, nejpřesnější zpracování přitom vyžadovaly litinové roury. První užité lité předměty odrážely soudobou úroveň technologie.

Hospodářská krize si vyžádala inovaci výroby

Sklonek 18. století a napoleonské války na počátku století následujícího přinesly hospodářskou krizi. I když poptávka přes rostoucí ceny rostla a krize podniku měla být v roce 1806 řešena nájmem, zažehnána nebyla, jelikož přítomnost francouzských vojsk do roku 1809 výrobní situaci i cenové relace neustále zhoršovala. První průmyslová revoluce s sebou přinesla nutnost inovací výrobního procesu, ovlivněných výrobními změnami v anglickém železářství. Schopnost inovovat byla základní otázkou dalšího bytí či nebytí každého železářského podniku. Ze dvou středisek železářství na Blanensku se v tom lépe dařilo železárnám blanenským. Hlavně proto, že se v nich osobně angažoval jejich majitel Hugo František Salm, který uplatňoval také výsledky svých vědeckých pokusů. Prosazované technické změny se brzy projeví i ve výrobě litinového zboží všeho druhu (litina umělecká, užitková, stavební apod.). Jinak tomu bylo s inovacemi v adamovském podniku, který již od 20. let 19. století nezachytil vývojový trend železářské výroby.

Železářny v Adamově vyrábějí ceněné kovářské zboží

Adamovský podnik by se jistě ubíral jiným směrem, kdyby přijal návrh společníků majitele blanenských železáren Viléma Götze a Jana Arzbergera z roku 1812. V témže roce byl vypracován návrh na zhospořádání výroby, čímž by se zlepšila kvalita výrobků. To potvrzuje i zpráva brněnského krajského úřadu z roku 1824, v níž „...železářny v Adamově na pozořickém panství, nejlepší po rájeckých (tj. blanenských), vyrábějí pro svou čistotu a trvanlivost velmi ceněné a hledané kovářské zboží, litinové výrobky však jen na objednávku, veskrze však jen tolik, jak to dovolí značně neutěšený stav panských lesů“. Množství litiny v letech 1824–1827 výrazně stoupl.

Železniční trať: Pro podnik na dlouhá léta záruka výroby i obchodu

Přesto se zde rozšiřovala výroba litých výrobků pro rozvíjející se strojírenství. Množství litiny vyrobené v Adamově dosahovalo v roce 1831 přibližně jedné čtvrtiny produkce železa. O třináct let později, v roce 1843, to byla již polovina výroby. Toho roku byla zahájena výstavba železniční trati Brno – Česká Třebová, jež se stala pro podnik v dalších desetiletích zárukou rostoucího průmyslového a obchodního ruchu. V roce 1849, po výstavbě nové kuplovně, se v Adamově vyrábělo již 7,5 procenta veškeré litiny na Moravě. Více produkoval pouze Třinec, Vítkovice a Frýdlant. Rok 1853 pak pro Adamov znamenal vrchol produkce litinového zboží, které však bylo dražší než z ostatních závodů.

Plotny, kamna, trubky i hospodářské stroje – komerční litina v Adamově

Tradičně vyráběné litinové předměty (sporákové plotny, kamna, vodní a plynové potrubí) se odlévají ještě kolem roku 1848. K nim po revoluci přibývá i výroba zemědělských hospodářských strojů, jejichž podstatnou část tvoří odlévané litinové součásti. Výroba litinového zboží se tak v polovině století orientovala na předměty užité hodnoty pro široký spotřebitelský okruh. Okrajově se udržuje i výroba okrasné litiny (např. různá mřížoví pro schodiště), sakrálních předmětů (prosté litinové kříže nebo s korpusy) a ojediněle i drobných litinových plastik. Jejich provedení však svědčí pouze o snaze přiblížit se v rámci komerčních požadavků tzv. umělecké litině. Ta byla vyráběna v bohatším i náročnějším výběru ve vedlejších blanenských železárnách. Komerční litina v Adamově naprosto převažuje a nachází odbyt i za hranicemi tehdejší rakouské monarchie, například v Rumunsku a Itálii. Adamovské železářny měly vyznačnou obchodní zastoupení ve Vídni, Budapešti a Jasech (v Rumunsku).

V adamovském závodě se rozvinula zejména výroba komerční litiny.

Rok 1862: Strojírenská výroba

Rok 1862 znamenal pro adamovské železářny definitivní příklon ke strojírenské výrobě. Padlo rozhodnutí o výstavbě strojírenského podniku. Tak mohlo dojít k likvidaci dosavadního výrobního programu, který nebyl kvůli neprovedeným inovacím konkurenceschopný. Strojírenská výroba ovšem závisela na dodávkách materiálů z jiných hutních podniků.

Rok 1910: Konec litiny v Adamově

Již v roce 1864 byly odděleny strojírny od železáren, v nichž ještě pokračovala výroba litinového zboží orientovaná zvláště na požadavky v oboru komerční litiny. Toto v Adamově zjevně dožívající výrobní odvětví se i nadále orientovalo na výrobu vodovodního a plynového potrubí a zařízení pro vodní zásobárny na nádražích. Vyráběly se však zejména stroje, zemědělské stroje, vertikální parní stroje, cirkulární pily atd. V 70. letech následuje trvale sestupná výrobní tendence. V roce 1873, kdy zboží na trhu nešlo dobře na odbyt, se v Adamově výroba materiálů tradičním způsobem v dřevouhelné peci stává stále méně rentabilní. V letech 1877–1905 podnik plně přešel na výrobu strojních litinových částí potřebných ke kompletaci strojů nebo strojních zařízení. Přitom se již pracovalo se surovým železem zakoupeným v jiných hutích. O výrobcích z litiny je z tohoto období zachováno jen málo zpráv. Slévárna litiny byla definitivně zrušena v roce 1910. Byl tak zlikvidován následný článek již zaniklé hutní činnosti.

ŽELEZÁŘSTVÍ V BLANSKU

Jelikož výroba železa v Adamově se vyplácela, zavedli ji i majitelé sousedního blanenského feudálního statku, jimiž byli slezští Gellhornové. Roku 1698 založili poblíž Blanska, přesněji řečeno v údolí říčky Punkvy (v dnešním Arnoštově údolí), hamerské zařízení.

Blanenské hamry navázaly na zkušenosti adamovských.**Výroba se do 19. století nelišila**

Tyto hamry produkovaly kujné železo i litinové výrobky zpočátku převážně pro potřeby feudálního statku. Blanenské hamry navázaly na výrobní zkušenosti starších sousedních adamovských hamrů a také celé následující 18. století se výrobní povaha obou železářských zařízení příliš nelišila. Na trh přicházely litinové výrobky obdobného charakteru, tehdy ještě jen s vysloveně užitným posláním. Výtvarné motivy u tehdejší litiny postrádáme. Až v 19. století se litina jako levná náhrada ušlechtilých kovů začala prosazovat i v uměleckém lití a blanenské železářny se proslavily po celém světě.

Rok 1766: Železářny převzali Salmové. Vznikl největší podnik na Moravskoslezsku

Významným okamžikem pro rozvoj železářství v Blansku byl rok 1766, kdy panství Gellhornů převzal šlechtický rod Salmů ze sousedního Rájce. Ráječtí Salmové

sloučili toho roku tři feudální statky (rájecké panství, blanenské léno a jedovnické panství) v jediný feudální velkostatek, jenž zaujímal zhruba jižní polovinu dnešního blanenského okresu a na němž tehdy vznikl vůbec největší železářský podnik v moravskoslezském regionu.

František Hugo Salm:**Významný odborník na železářství**

Nejvíce se o rozvoj tohoto železářského podniku zasloužil syn sjednotitele panství Antonína K. J. Salma, starohrabě Hugo František Salm-Reifferscheidt (1776–1836). Ten byl ve své době považován za jednoho z nejvýznamnějších železářských odborníků. Jeho všestrannost a angažovanost v různých výrobních i společenských oborech ovlivnily významným způsobem rozvoj společenských i dalších činností na Moravě. Zbytek 18. století pak pro blanenské železářny znamenal poslední fázi hamerské výroby železa. V souladu s tendencemi centralizujícího se státního zřízení dochází k přechodu k moderní průmyslové velkovýrobě. Vedle válečných potřeb, jež uspokojovala hamerská železářská výroba, nastupuje i potřeba širší výroby litých výrobků. Litinové plotny, mřížové a tzv. formové nebo li tvarové železo, se lily již od 17. století.

Litinové plastiky svatého Jana Nepomuckého, svatého Floriána a Panny Marie můžeme vidět na mnoha místech v České republice. Velké figurální plastiky byly chloubou blanenských železáren.

Starohraběcí huť byla uvedena do provozu v roce 1835. Při peci byla postavena kuplovna. Litina a litinové součásti proslavily železářny po celém světě.

18. století: Nové technologické postupy. Orientace na strojní litinu

V 18. století však již tato výroba vyžadovala nové technologické postupy, což souviselo i se zrušením nevolnictví v roce 1781. To se také později stalo jedním z námětů pro produkci umělecké litiny v Blansku. Samotný Hugo František Salm pracoval v blanenských železárnách od sklonku 18. století často i jako dělník. V roce 1801 se v Anglii seznámil s tamní výrobní technologií založenou na výrobě litiny. Pokusů s výrobou litiny a litinového zboží se však zúčastnil již o dva roky dříve v Berlíně. Na základě v zahraničí nabytých znalostí a dovedností orientoval podnik na výrobu strojní litiny, neboť dělníci v Blansku byli lépe obeznámeni s odléváním litiny do písku než v jiných slévárnách na Moravě a v Čechách.

Hutník Ignác Vít Pantz a stavba první kuplovny

Výroba litiny měla už předtím v podniku své významné místo. Litinové zboží se tehdy odlévalo přímo z vysokých pecí, což mělo řadu nevýhod. Proto se po příchodu zkušeného hutníka ze Štýrska Ignáce Víta Pantze (1811) přikročilo ke stavbě první kuplovny. Podrobnosti o její výstavbě nejsou známy, víme jen, že první vydařený pokus s litinou druhého tavení proběhl v Blansku 9. ledna 1812. Tato kuplovna však nebyla po Pantzově odchodu z Blanska plně využívána a v ocenění prováděném v roce 1821 již není mezi výrobními zařízeními blanenských železáren vůbec jmenována. Přesto si však podnik udržoval velmi vysoký standart ve výrobě litiny, která svým množstvím převyšovala množství surového železa určitého ke zkoušování, což byl tehdy na Moravě a ve Slezsku ojedinělý případ.

Rozmach výroby po napoleonských válkách

Začátkem desátých let 19. století, po napoleonských válkách, bylo možno rozvinout výrobu litiny všeho druhu a uspokojovat rostoucí poptávku po ní nejen na místních, ale i evropských a zámořských trzích. Díky velkému množství litiny, které blanenské železářny produkovaly, a jejím vysokým cenám na trzích byla výroba litiny v té době velmi rentabilní záležitostí a přinášela majitelům velké zisky. Blanenské litinové výrobky byly vyhledávány pro jemné provedení, lehkost, vyrovnanost a krásné tvary. Byly vyrobeny s velkou přesností z nejlepších druhů šedé litiny. Blanenská litina nastoupila v této době svou úspěšnou dráhu a v mnohých druzích neměla konkurenci.

Blanenská litina i k výrobě uměleckých předmětů

Litina byla velmi často používána k výrobě rozličných strojních součástí a od třicátých let 19. století i k výrobě uměleckých předmětů, jež vzbuzovaly zaslouženou pozornost na všech průmyslových výstavách, jichž se blanenské železářny zúčastnily. Uplatnila se hlavně jako levnější náhrada ušlechtlejších kovů, zejména bronzu. Stala se nejrozšířenějším a nejuniverzálnějším kovem, který může být z tohoto hlediska porovnáván s dnešními umělými hmotami. Oba materiály mají mnoho společných vlastností, jež se dají všestranně využít. Přízpůsobují se snadno jakékoliv formě, jsou poměrně levné a umožňují sériovou výrobu stejných kusů.

Výhodou byla podoba tekutého kovu, který se po odpichu dřevouhelné vysoké pece ihned odebíral a byl bezprostředně využíván k odlití na požadovaný litinový produkt. Tak již nenásledovalo další tepelné zpracování, čímž se snížily výrobní náklady i počty pracovních sil. Také proto tento způsob výroby přetrval i přes pozdější zaostávání hutních provozů.

19. století: Blanenské železářny již předstihly adamovský podnik

Na začátku 19. století již blanenské železářny úspěšně předstihly sousední železářský podnik v Adamově. Zaváděné inovace ve výrobě umělecké litiny se sem dostávaly dvojí cestou. Z Anglie přes Berlín a Čechy, nebo přes tehdejší pruské železářny v Hlivi. Některé výrobky uměleckého lití prozrazují v začátcích svůj původ v cizích předlohách. Na počátku 19. století nebyly ještě blanenské železářny tažným koněm v oboru umělecké litiny v Čechách. Nejvýznamnějšími byly tehdy hořovické železářny v režii Vrbnů. Hrabě Rudolf Vrbna přejímal v období rozvoje uměleckého lití podněty z Hlivi, Berlína i Lauchhammeru a spolu s ním i jeho přítel, držitel blanenských železáren, starohrabě Hugo František Salm-Reifferscheidt. Vzájemně prokazatelná migrace modelů na přelomu 18. a 19. století je však dnes v celém rozsahu obtížně identifikovatelná pro jejich anonymitu. K migraci docházelo prostřednictvím pruského hraběte F. W. Redena. Hořovické železářny bývaly dokonce cílem studijních cest železářských odborníků z Rakouska, Německa, ale i Anglie a Ruska. Spolupráce s blanenskými železářnami se rozvíjela i za nástupce Rudolfa Vrbny – jeho syna Eugena, který navázal na dílo svého otce. Vedle běžných sakrálních odlitků, jimiž blanenské železářny v té době zaplavily monarchii i německé státy, se již uplatňuje vliv národního obrozenec-kého citění, prezentovaný zejména na těchto sakrálních odlitcích.

Umělec zaměřující svůj tvůrčí potenciál především na reflexi svého okolí a jeho věrné zobrazení, tak bychom mohli charakterizovat Jacoba Alta. Jisté období svého života působil také v oblasti Moravského krasu, kde vytvořil soubor litografií železářských objektů salmovských železáren a také litografie s motivy krajiny Moravského krasu. Tyto litografie

byly uspořádány do dvou alb – „Blansko und dessen Umgebung in Mähren“ a „Blansko und Adamsthal“. Obě alba se zachovala jak v provedení kolorovaném, tak tradičním. Jakob Alt v těchto albech litografií zobrazil například Klamovu huť, Paulininu huť, Starohraběcí huť či Macochu a zanechal nám tak důvěryhodné svědectví o tom, jak vypadala oblast Moravského krasu a jeho okolí v polovině 19. století.

Hugo František dědí železářny, ty pod jeho vedením vzkvétají

Významnou událostí pro fungování blanenských železáren byl rok 1807, kdy starohrabě Karel Josef Salm-Reifferscheidt předal podnik svému synovi Hugovi Františkovi. Tím začala pro blanenské železářny doba netušeného rozkvětu a po technické stránce významného pokroku, kterým se posunuly záhy na vedoucí místo. Zvláště v oboru železolitiny byly tehdy prvním a směrodatným podnikem. K opravdovému zlomu v historii blanenských salmovských železáren došlo v momentu, kdy jim bylo přiznáno tzv. tovární privilegium (17. října 1810), které opravňovalo vyrábět v železárnách litinové zboží. O rok později udělil Salmům císař František I. i privilegium exclusivum, které platilo na dobu osmi let pro lití litinových rour nastojato. Tovární privilegium oznamuje, že podnik vyrábí všechny druhy litinového zboží a ostatní komerční zboží i podle přání zákazníků. Nedlouho předtím se přitom vodovodní roury běžně zhotovovaly z borové kulatiny.

Blanenská umělecká litina mezi pěti nejlepšími v habsburské monarchii

I přes následující francouzskou válečnou invazi, která pozdržela snahy o výrobu nových druhů komerční litiny (např. polévané litinové střešní tašky) i litiny umělecké, vznikly vhodné podmínky pro rozkvět umělecké výroby. Roku 1811 se technickým ředitelem blanenských železáren stal již zmíněný Ignác Vít Pantz, který o jedenáct let později odešel do nově zbudovaných auersperských hutí ve Dvoru v Kraňsku (nynějším Slovinsku). Tam zavedl i výrobu umělecké litiny, jejíž produkce dosáhla takové úrovně, že podnik

Se vznikem železářství na Blanensku úzce souvisí i dávné využití vodní energie Punkvy a Svitavy. Původní energetický systém, založený na dřevěných vodních kolech, se během 17. až 19. století takřka nezměnil. Teprve na přelomu 19. a 20. století byla dosavadní vodní díla nahrazena turbínami různých soustav. Vrcholného stupně pak bylo dosaženo v roce 1930, kdy spádová křivka Punkvy v Arnoštově údolí byla plánovitě rekonstruována. Tehdy byla na začátku celé kaskády, v místě tehdejší pily nad Starohrabčecí hutí, zřízena malá sypaná hráz, nazývaná „přehrada“ – dnešní „Jakubovo jezero“, která zachycovala vody Punkvy. Odtud vedl nově zřízený náhon, na který pak navazovala jednotlivá vodní díla, vázaná především na dílčí provozy v Arnoštově údolí a v údolí Svitavy.

patřil v habsburské monarchii mezi pět nejvýznamnějších výrobců (Blansko, Hořovice, Nový Jáchymov, Mariazell a Dvůr). I tato okolnost svědčí o mimořádném postavení blanenských železáren v produkci uměleckého lití a jejich nesporně pozitivním vlivu v uměleckém slévárenství.

Litinové kříže nahradily kamenné

Prvním produktem tzv. uměleckého lití byla nedochovaná reliéfní podoba Madony, vystavovaná na glacisu před Hradní bránou ve Vídni. Na tomto místě stála do roku 1882, tvůrce zůstal v anonymitě. Začátkem desátých let 19. století se začalo na Blanensku (Blansko, Adamov) s odléváním litinových křížů s korpusy, jež záhy nahradily kříže kamenné. Poté následovaly medailony Husa (1815) vyrobené ke 400. výročí jeho upálení, Krista a zejména celé řady svatých (dvanácti apoštolů). V roce 1824 pak byla odlita plaketka k výročí úmrtí husitského vojevůdce Jana Žižky z Trocnova. V době, kdy již pominulo přímé nebezpečí napoleonských válek, zaplavily tyto výrobky Rakousko a Německo.

Mariánská huť byla nejstarší z hutních zařízení v Blansku a nacházela se na pravém břehu Punkvy, jejíž energie využívala. Huť byla orientována především na uměleckou litinu. V roce 1873 byla přestavěna dřevouhelná vysoká pec na vytápění koksem a takto pozměněna vyráběla litinu až do roku 1896, než byl i její provoz ukončen. V letech 1893 až 1896 to byla jediná a poslední vysoká pec pracující v Salmových podnicích.

Blanenské železářny školou moravského slévárenství

Ostatní druhy litých výrobků se staly oblíbeným artiklem v běžné lidové spotřebě, zejména tenkostěnné hrnce nejrůznějších velikostí. Právě ty daly podnět ke vzniku rčení: „*To tě tenkrát ještě maminka koupala v železnáku.*“ Všestrannost i kvalitou výroby nastoupily blanenské železářny svou vlastní cestu a podle předního metalurga se staly školou moravského slévárenství. Přesto stále existovala přímá závislost na modelech sléváren v Berlíně a Hlivici, kde působil výtvarník Leonard Posche. Vše také nasvědčuje migraci modelářů – slévačů mezi nejbližšími železářnami (Adamov, Blansko), ale i mezi vzdálenějšími podniky (Klabava, Nový Jáchymov, Frýdlant, Hořovice aj.). Zatímco v letech 1810–1820 se inovace v lití za působení ředitele železáren Karla Teubnera soustředila v Blansku na velké kusové zboží, v roce 1821 se s nástupem Karla Reichenbacha rozšířil sortiment komerční litiny. Reichenbach se seznámil se starohrabětem roku 1818 v laboratoři vídeňského profesora Meisnera. Byl doktorem filosofie, členem mnoha učených společností. Jeho technické a administrativní nadání starohrabě Salm brzy poznal a přijal ho jako podílníka na čistém zisku svých panství.

Huť Paulinka byla vystavěna na místě bývalého mlýna a později železného hamru. Roku 1846 měla čtyři zkujňovací výhňe, roku 1866 jich měla šest. V roce 1893 zde byl instalován parní buchar. Roku 1897 bylo původních pět vodních kol nahrazeno Francisovou turbínou, která byla roku 1932 vyměněna za Kaplanovu turbínu k výrobě elektrické energie. Na konci 19. století byl objekt využíván jako slévárna a od počátku 20. století jako strojírna. Z objektu se do dnešních dnů zachovaly haly s průčelími s klasicizující profilací.

Reichenbach ředitelem. Komerční litina se dostává do Německa, Ruska i na Haiti

Reichenbach, významný německý metalurg, byl roku 1825 jmenován ředitelem železáren a v roce 1831 mu starohrabě předal starohraběcí salmskou reprezentaci a ředitelství všech panství. S ním vstoupily železářny do vyššího stádia svého pokroku a rozvoje. Už v roce 1823 vybudoval velkou válcovnu na řece Svitavě a o dva roky později strojírnou v Blansku, která byla označována za uměleckou dílnu. Zpočátku se v ní vyrábělo polní nářadí, zemědělské stroje, železné mosty atd. Za Reichenbachova správcovství si komerční litina našla odbytiště v německých státech, Rusku, na Haiti a v Singapuru. Nejjemnější, tzv. galanterní zboží, se expedovalo do New Yorku, litinová kamna do Malé Asie a zvláště do Turecka a Sýrie. Poté, co byl povolán do Blanska z Brém Treviranus, i první domácí parní stroje. Pro potřeby železáren byly dokonce zřízeny sklady v Brně, Vídni (ten byl v činnosti do roku 1919, kdy po rozpadu Rakouska-Uherska nastala ztráta odbytišť v rámci bývalé habsburské monarchie) i na dalších světových trzích a později i ve vzdálenějších místech – v Hamburku a Terstu.

Úspěchy výrobků blanenských železáren na velkých výstavách

1834: Vznikl výtvarný ateliér s 300 zaměstnanci

Po úspěchu na průmyslové výstavě v Praze roku 1829, kde byly představeny odlitky soch Apollóna, Venuše a Fauna, a po prezentaci soch Bakcha a Illionea na druhé pražské výstavě v roce 1831 (kde již byly sochy označeny za mistrovská díla plastiky) znamenalo další pokrok v uměleckém lití zřízení výtvarného ateliéru při železárnách v Blansku v roce 1834. Jeho činnost se projevila zejména na estetickém účinku rozměrných plastik. Jeho prostřednictvím bylo umožněno odlévání náročných uměleckých předmětů, zvláště velkých figurálních plastik. Při tomto ateliéru působilo až 300 zručných zaměstnanců.

Hugova huť byla založena v roce 1746 hrabětem Antonínem Salmem v místě dnešní pily. Jednou z hlavních pohnutek její výstavby byla snaha upotřebit velké množství dřeva po velkých polomech z roku 1739. Součástí huťe byly dvě kuplovny a slévárna. Huť zanikla koncem 19. století po ukončení těžby železných rud.

Blanenské železářny získávají prvenství a zlatou medaili na výstavě v roce 1835

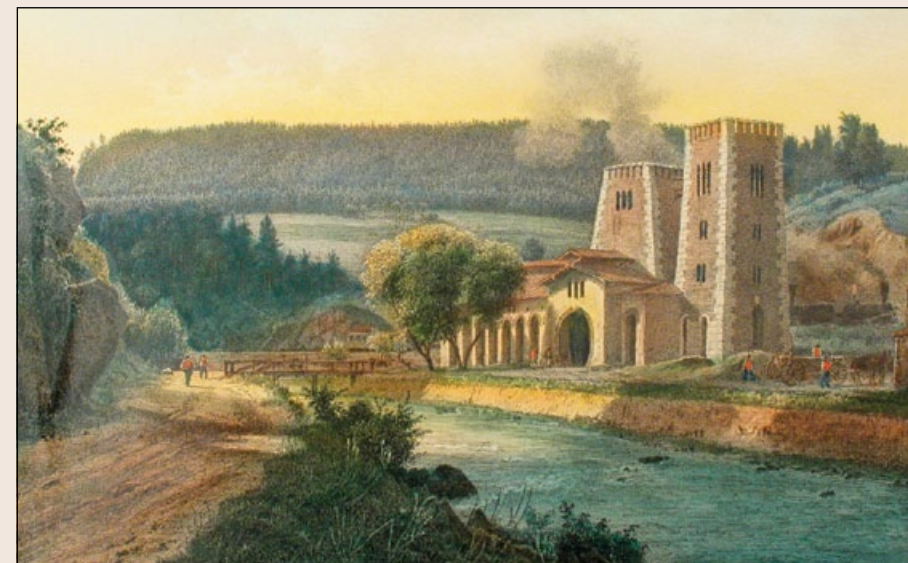
Na 1. všeobecné rakouské živnostensko-průmyslové výstavě v roce 1835 získaly blanenské železářny mezi ostatními rakouskými železářskými výrobci zlatou medaili. Návštěvníci výstavy obdivovali kříž s Kristem či pěticí antických soch neobyčejných velikostí. Všeobecnému uznání vystavovaných exponátů přidalo i to, že tyto figury nejsou při uměleckém provedení drahými odlitky do hlíny, ale jednoduše do písku a s pomocí železných modelů. Těmito výstavními kusy vyřešilo Blansko úkol jak spojit vysoce umělecké lití železa s nízkou cenou. Ve zprávě z roku 1835, kde je vylíčen stav jednotlivých průmyslových podniků, jež se účastnily první průmyslové výstavy, se mimo jiné píše, že blanenské slévárny zaměstnávají 270 slevačů a mají zvláštní

kupolovou pec, která přetavuje surové železo na speciální litinu. Z jednoduchých litých předmětů byl ve zprávě uveden zvláštní druh železného šindele ke krytí střech.

Bezkonkurenční dokonalost uměleckého lití byla stvrzena i na druhé všeobecné výstavě z roku 1839. Tehdy obdržely blanenské železářny za kvalitu svých litinových předmětů diplom a byla jim nadále ponechána zlatá medaile z předešlé výstavy. Zajímavým dokladem ocenění blanenských železáren je zpráva z této druhé všeobecné výstavy, která praví:

„Umělecká a technická dokonalost vynikajících soch, které vznikají v blanenských slévárnách, jakož i jiného uměleckého litinového zboží, je příliš známa, než aby vyžadovala zvláštní pochvalu. Ale též kola určená pro potřeby řemeslné výroby, jakož i vodovodní roury byly dokonale provedeny a dosvědčují zdárné snahy těchto železáren po nejvyšší dokonalosti, za což dostaly diplom, že jsou hodny toho, aby si ponechaly zlatou medaili obdrženou v roce 1835.“

Neméně úspěšná byla také účast blanenských železáren na celorakouské výstavě ve Vídni roku 1845, kdy vystavovaly vedle uměleckých litinových výrobků i výrobky strojírenské. V té době již ale v Blansku nepůsobil Karel Reichenbach. Zhotovování litinových stavebních konstrukcí všeho druhu bylo již před rokem 1848 a také v dalších desetiletích až do konce 80. let 19. století, vedle kolonádních staveb, jednou z hlavních náplní slévárenské produkce. Za zmínku stojí i nádherná železná mřížová brána, která byla odlita v železárnách v Blansku a je ozdobou zámku v Rájci nad Svitavou, bývalého a možná i opětovného sídla rodu Salm-Reifferscheidt. Vstupuje se jí do zámeckého dvora, který je vlastně zahradou obklopující půlměsícovitě zámek. Brána získala cenu na světové výstavě ve Vídni v roce 1873.

V letech 1853–57 byla na pravém břehu Svitavy jižně od soutoku s Punkvou zbudována další huť. Podle Augusty, dcery knížete Hugo Karla Eduarda ze Salmu provdané za hraběte Jindřicha Clam-Martiniče, dostala jméno Clam Hütte, v dnešním označení Klamova huť.

Blanenské železářny po odchodu Karla Reichenbacha

Reichenbach odešel z Blanska v roce 1840. Ani odchodem tohoto znamenitého muže však železářny neutrpěly natolik, aby nepokračovaly v započatém velmi úspěšném trendu. I ve čtyřicátých letech 19. století zůstaly blanenské železářny největším producentem litiny na Moravě i ve Slezsku. Například v první polovině čtyřicátých let byl podíl podniku na celkovém množství vyrobené moravské a slezské litiny téměř třetinový. Pokračovala modernizace podniku a jeho součástí v okolí Blanska. V roce 1844 byla při Hugově huti v Jedovnicích postavena nová sušící komora, v téže roce pak postavil Vilém Brand na Klepačově novou výkonnou kuplovnu. Významným počinem bylo zřízení vysoké pece v Arnoštově údolí v roce 1847, kde stávaly Reichenbachovy zuhelnovací pece, Starohraběcí huti.

Revoluční rok 1848, jehož výsledkem bylo v hospodářské i sociální sféře nastolení nových výrobních vztahů, znamenal i pro blanenské železářny zvýšení požadavků na produkci litiny. Vedle strojní převažuje zejména produkce ostatních druhů komerční litiny, hlavně vodovodních, parovodních a plynovodních rour a veškerých druhů stavební litiny (např. ozdobné sloupy, mřížové tyče pro schodiště, balkony, oplocení, zábradlí, okna atd.). Nebylo zanedbáváno ani jemné a umělecké lití podle již osvědčených předloh antických a biblických soch a poté i se starogermánskými mytologickými motivy. Ty nepostrádaly vedle architektonického řešení i výtvarnou stránku. V produkci tohoto zboží, ale i v drobnějších předmětech, se však projevuje zřetelná módnost. I v umělecké litině se odráží celá řada historizujících stylů 19. století.

Karlova huť byla vystavěna v horní části údolí říčky Punkvy v místech zvaných Arnoštovo údolí na místě bývalé papírny, jejíhož náhonu využívala. V roce 1843 byla vybavena jedinou zkujňovací výhňí. Byla zrušena po přeorientování výroby na odlitky ze šedé litiny.

Významné litinové pomníky a památníky

Kromě úspěchů na výstavách si své uznání zasloužily blanenské železářny i četnými litinovými pomníky a památníky. Například pomník Josefa Dobrovského z roku 1831 v Brně (obraz tohoto pomníku je k vidění na zámku v Rájci nad Svitavou), památník Přemyslu Oráčovi ve Stadicích z roku 1841, památník u Trutnova, památníky u Sadové u Hradce Králové a u Trutnova věnované padlým v prusko-rakouské válce v roce 1866, Hentziho památník ve Starém Budíně, pomník plukovníka Karla Kopala ve Znojmě padlého roku 1848 u Vicenzy v dnešní Itálii i socha klečícího anděla, která byla umístěna v Nubijské poušti u Chartúmu k počtě padlým anglickým vojákům. Posledně zmíněná socha znázorňuje klečícího anděla na podstavci a jako náhrobní pomník si ji objednal v roce 1863 dr. Natterer. Stala se natolik kulturně a historicky pozoruhodnou, že podle cestopisu uveřejněného v Augsburger Allgemeine Zeitung slouží za cíl častých poutí domorodých žen, které se před ní modlí o pomoc při neplodnosti. Zajímavostí jsou i litinové náhrobky blanenské provenience na světoznámém pařížském hřbitově Pere-Lachaise, které však v roce 1972 Nejdrl zmiňuje jako velmi poškozené rzi.

Vývoj výroby litinového zboží v Blansku ve 2. polovině 19. století

Litina nejenže zůstala i ve druhé polovině 19. století nejvýznamnějším produkčním prvkem blanenských železáren, ale její výroba předstihla svým rozsahem dokonce i výrobu surového železa, které nakonec musel závod kupovat v jiných železářských podnicích.

Úřední zpráva z roku 1851 sděluje, že „...není v rakouské monarchii žádný železářský podnik, který by mohl soutěžit s blanenskými železářnami v čistotě a kráse blanenské litiny. Blanenské a adamovské železo se hodí výborně ke strojírenské výrobě a oba dva druhy jsou také pro tento účel velmi často vyhledávány...“. Rok předtím se vyrobilo v blanenských železářnách 46,5 procent veškeré litiny pocházející z Moravy, k čemuž sloužilo pět kuploven, které byly tehdy při blanenském podniku v provozu. Jednalo se kuplovny v Mariánské, Starohraběcí a Hugově huti. Část výroby litiny pocházela přímo z vysokých pecí, náročnější a větší výrobky musely být odlévány z uvedených kuploven vytápěných koksem. Převažovalo odlévání z kuploven, což bylo při produkci speciálních a technicky náročných výrobků přirozené. Výroba litinových stavebních konstrukcí nejrůznějšího druhu, jež se stala doménou blanenských železáren ve druhé polovině 19. století, korespondovala se souběžnou výrobou umělecké litiny. Od padesátých let 19. století byly budovány esteticky působící celolitinové stavby, nejprve ovlivněné romantickou gotikou (oranžérie u zámku Hluboká nad Vltavou), později dobovým manýrismem (zimní zahrada v areálu zámku Lednice). V roce 1856 se při zřízení velmi účelné a praktické filiální slévárny v Jirchářské čtvrti ve Vidni otevřela prodejna vystavující litinové výrobky, často vyrobené podle antických námětů. Zvláštní komise při otevření této prodejny prohlásila, že „litinové výrobky blanenských železáren se čistotou svého provedení, velikostí a jakostí plně vyrovnají výrobkům nejlepších sléváren německých, anglických a belgických“.

Výroba litinového zboží v 70. až 90. letech 19. století v blanenských železárnách

Od sedmdesátých let 19. století už byly z litiny i lázeňské kolonádní stavby (Vřídelní kolonáda a Sadový pramen v Karlových Varech, kolonádní zátiší ve Františkových Lázních a kolonáda Maxima Gorkého v Mariánských Lázních). Strojírenská produkce blanenských železáren spolu s produkcí umělecké litiny doznala v šedesátých až osmdesátých letech 19. století význačných úspěchů, jež proslavily blanenský podnik po celém světě. Při kvalitě blanenské litiny a zájmu o ni, jenž nemohl být později plně uspokojen, stoupla její produkce jen během šedesátých až sedmdesátých let téměř na dvojnásobek. V době krize z let 1873–1879 sice došlo k částečné depresi na trzích, která se projevila i ve výrobě, ale po jejím skončení se rozjela výroba litinového zboží v blanenských železárnách opět naplno. Počátek osmdesátých let 19. století byl pro blanenský podnik údobím velké konjunktury, takže nestačil vyřizovat objednávky a v červnu 1883 bylo zapotřebí uvést do provozu kuplovnu u Klamovy huti. Vyrábělo se litinové zboží určené pro strojírenství, komerční litina, ohřevná kamna, stavební i jemná litina. Blanenské železářny a slévárny se staly cílem mnoha studijních cest za účelem získání nových technologických poznatků. Obchodní obrat výrobků byl bezprostřední. To bylo také důvodem, proč úspěšně obstály v konkurenci zahraničních firem, a to i při vysokých clech a dopravních tarifech. Od počátku druhé poloviny osmdesátých let docházelo na světových trzích k depresi, která vyvrcholila v roce 1886. Tehdy poklesla cena litiny na nejnižší úroveň, od podzimu 1886 nastalo určité zlepšení, z něhož však profitovaly především válcovny. Blanenské železářny dosaho-

V první polovině 19. století patřily k největším a nejvýznamnějším podnikům v českých zemích a byly též zvány „školou moravskoslezského železolitectví“. Starohraběcí huť v údolí Punkvy byla uvedena do provozu v roce 1847.

Závodní restaurace železáren stávala u soutoku Punkvy se Svitavou nedaleko Mariánské huti.

valy v této době poměrně dobrých ekonomických výsledků jen díky tomu, že poměr množství zboží prodávaného za vyšší ceny k množství levnějšího zboží byl příznivý. Ve druhé polovině osmdesátých let došlo k přestavbám kuploven, jejichž cílem bylo dosáhnout co nejlepších výrobních výsledků. V roce 1886 byly přestavovány kuplovny ve Starohraběcí huti podle Greiserova a Erpfova systému, o tři roky později navrhl blanenský inženýr Adolf Kreutzer přestavbu dvou kuploven v Mariánské huti podle svých vlastních plánů. Spotřeba koksu však, přes její proklamované výrazné snížení, zůstávala nadále poměrně vysoká. Dosahovala jedenáct až šestnáct kilogramů koksu na 100 kilogramů vyrobené litiny. Na její výrobě se v blanenských slévárenských provozech podílelo v devadesátých letech 19. století kolem 750 dělníků. Už koncem první poloviny devadesátých let bylo zřejmé, že v blanenských železárnách bude o hodně snížena (nebo zlikvidována) výroba surového železa a podnik se omezí jen na výrobu strojírenskou a slévárenskou.

Jak již bylo naznačeno, 19. století nemajíc svůj původní stavební styl, žilo více méně z odkazu antických stylů, ale také z gotiky, baroka a rokoka, které byly aktualizovány a na něž navázal střízlivější měšťanský *biedermeier*. V umělecké figurální litině však dospělo k řadě monumentálních plastik i drobných uměleckých předmětů, jež mají interiérový dekorační charakter.

Secese a její projev v umělecké litině blanenských železáren

Odklon od historizujícího manýrismu a zároveň poslední příležitost pro široké uplatnění litiny přinesl nový původní styl, secese, který se začal uplatňovat na samém sklonku 19. století. Toto pozoruhodné období v tradici uměleckého lití

v blanenských železárnách zároveň znamenalo dovršení umělecko-řemeslné produkce.

Základním krédem secese (lat. *secessio* = ústup, odtržení, roztržka) bylo odloučení mladší umělecké generace od generace starší, spoutané dosavadními tradicemi. Secese se kategoricky rozešla s manýristickým historismem a akademismem. Zapůsobila ve svých důsledcích na obrodu uměleckých řemesel. Po roce 1897 proniká tento styl zprostředkovaně přes vídeňské prostředí do českých zemí. K tomu docházelo již po významné změně v blanenských železárnách v roce 1896. Tehdy skončila téměř 135 letá držba železáren šlechtickými majiteli Salmy-Reifferscheidty a podnik přešel do rukou Akciové společnosti pro stavbu strojů, dřívě Breitfeld-Daněk. Secesní sloh si v litině vyráběné v tomto „novém“ prostředí našel své osobité vyjádření i široké uplatnění.

Lití v secesním stylu lze v Blansku vysledovat již od přelomu století, velmi pravděpodobně od roku 1898. Je jistou zvláštností, že se zde drží až do třicátých let 20. století. I to je důkazem, že secesní artefakty nebyly záležitostí okrajovou. V Blansku doznalo secesní lití velmi osobitého rozvoje a úroveň slévačské činnosti vyhověla jeho nárokům. Jeho realizaci ale poznamenal požár v roce 1908, který v modelárně zničil množství tradičních dřevěných i kovových modelů.

Secesní styl vyhovoval uměleckému lití

Secesní styl vyhovoval takřka neomezeným možnostem uměleckého lití, v němž se začal klást důraz na ornamentiku, detaily i různé rostlinné prvky, např. květy, listy, ale i keře a stromy. Vlivem módní vlny došlo k opětovné snaze o uplatnění již v minulosti zavedeného zboží. Jednalo se hlavně o reliéfy s religiózními náměty (Narození Páně, Snětí z kříže, Kristus na hoře Olivetské, Kristus na moři, Anděl strážný, Poslední večeře podle Leonarda da Vinci atd.), ale i jiné (Athénská škola, Číhající pár lvů, Defreggerovy žánrové výjevy, František Josef I. atd.), jež byly na samém konci 19. století vybaveny secesním rámem s nezbytným stylizovaným květem. Tento je typický zejména pro prvopočáteční období secese, později jeho použití mizí. Pozornost si jistě zaslouží celá škála popelníkových misek s dokonalým výtvarným zpracováním, které vzešlo z uměleckého ateliéru při blanenských železárnách. Časté byly i drobné ženské figury jako běžné součásti užitných předmětů (svícny, petrolejové lampy, elektrická stolní svítidla, příruční zrcadla aj.).

První světová válka a blanenské železářny

Rozvoj produkce secesních litinových předmětů v Blansku byl na vzestupu až do počátku 1. světové války. Avšak během ní se vlivem válečných událostí, které se také staly náměty k produkci, objevuje již jen málo nových výrobků. Téměř celá železářská výroba se podřídila válečným účelům, a proto módní secesní trend na čas ustoupil. Pokles výroby litinových výrobků se projevil i na komerčních produktech, některé druhy výrob byly zastaveny úplně. Reakcí na válečné události 1. světové války bylo vytvoření posledního monumentálního pomníku vítězného

bojovníka, vážícího několik tun. Ten měl být oslavou vítězství vojsk Trojspolku. V protikladu proti němu stojí socha zborovského bojovníka zhotovená v prvních poválečných letech. Ta dnes stojí v parčíku u vlakové zastávky v Blansku a její provedení v menším měřítku lze spatřit při návštěvě expozice umělecké litiny na zámku v Blansku. Na hřbitovy bojišť, zejména do bývalé Haliče, byly ještě těsně po válce expedovány litinové korpusy ukřižovaného Krista v různých velikostech. Jak hluboce zasahuje válka do života, dokazuje fakt, že výrobní zakázky šly do stovek kusů a tato dočasná konjunktura proměnila litinové plastiky v nejobyčejnější komerční zboží. Například ve Vídni dodnes slouží celé kilometry ozdobných zábradlí ze začátku 20. století odlitých podle návrhu vídeňského architekta O. Wagnera.

Po válce vyrábí železářny točivé vodní turbíny

Změny v uspořádání světa po 1. světové válce přivodily nakonec i jinou orientaci blanenských železáren. A to zejména na výrobu točivých vodních turbín, které se potom staly na dlouhá léta jedním ze základních výrobních programů (i když je dnes jejich produkce rozdělena mezi podniky v Blansku a Rájci-Jestřebí). Období let 1918–1927 se vyznačovalo častými výrobními výkyvy (i cenovými), postupnou stabilizací podniku příznivě ovlivnil rozvoj mlýnského oddělení a zejména oddělení vodních turbín.

Vypouklé secesní písmo, mříže a schodiště...

Poměrně hojně je v poválečném období užití vypouklého secesního písma na plaketkách (Hybeš, Masaryk, Beneš). Ve stavebním interiéru se vliv secese projevil na ozdobných mřížích a schodišťových prvcích. Pozoruhodné návrhy secesního schodištního zábradlí, na nichž je možno vyzorovat osobité rozvíjení tohoto stylu a které byly dokonce chráněny zákonem proti napodobení, vytvořili pro Blansko již v prvních letech 20. století architekti Pecha, Jelínek a Demski.

Užitkové předměty, vodotrysky či studniční pumpy...

Drobné užitkové předměty (zrcadla, kalamáře atd.) byly vesměs vytvořeny anonymně, stejně jako rozměrnější užitné předměty. U vodotrysků je znám podíl akademického sochaře Hlavici. Neobyčejně zajímavého řešení doznaly kolem roku 1908 studniční pumpy, výtokové roury ke studním, chrličce monumentálních kašen a zahradní vázy. Také předměty denní potřeby a vybavení domácností ovlivnila secese.

Litinová kamna Iris hořela i dvanáct hodin po naplnění...

Výjimkou byla litinová pokojová kamna (až na stáložární kamna Iris), která byla odlévána v tradičním provedení, tj. v intencích historizujícího manýrismu. Irská stáložární kamna Iris jsou k vidění například ve vzorníku z roku 1925. Měla tu výhodu, že po naplnění hořela až dvanáct hodin. Jako palivo se doporučoval drobný plynárenský koks. Tato kamna se vyráběla i po 2. světové válce, jsou uvedena i v ceníku litiny z roku 1946. Oproti těm ze vzorníku z roku 1925 u nich byla jen nepatrně změněna váha.

NEJZNAMĚJŠÍ VÝROBKY UMĚLECKÉ A STAVEBNÍ LITINY POCHÁZEJÍCÍ Z BLANSKA

Existuje mnoho uměleckých děl z blanenské litiny, která nejsou veřejnosti příliš známa. Jinak je tomu s díly stavební litiny blanenské proveniencí. Po samonosných litinových konstrukcích (např. nádražní haly, kolonádní zátiší u Sadové kavárny ve Františkových Lázních apod.), jejichž základním stavebním prvkem byl litinový sloup, to byly na sklonku sedmdesátých let 19. století již mohutné stavby, které si nutně vyžádaly jiné technologické řešení. Využití litiny vrcholilo nepochybně zvládnutím takových monumentálních staveb. Mezi nejvýznamnější příklady výrobků tohoto druhu, pocházející z blanenských železáren, patří kolonády v Mariánských Lázních, Karlových Varech (u kterých byly, na rozdíl od té ve Františkových Lázních, použity prvky umělecké figurální výzdoby), díla v areálu zámku v Lednici na Moravě, na zámku v Hluboké nad Vltavou. Známá jsou i díla na území dnešního Rakouska. Všechny tyto stavby jsou dokladem vyspělé slévačské tradice Salmových železáren v Blansku.

KOLONÁDA V MARIÁNSKÝCH LÁZNÍCH

Zatím poslední kolonádou, která v Mariánských Lázních vznikla, byla novorenesanční kolonáda Maxima Gorkého (dříve tzv. Nová kolonáda). Na jejím vzniku měly velký podíl blanenské železárně.

Při Křížovém prameni...

Vznikla v krátkém období let 1888–1889 při známém Křížovém prameni. Tedy deset let po grandiózní, nyní již zrušené litinové Vřídelní kolonádě v Karlových Varech, kterou také zhotovily blanenské železárně. Je obrazem třetího stádia výstavby místních kolonádních zařízení a jako architektonický celek je neopominutelnou stavební dominantou Mariánských Lázní. Objekt je i v současné době natolik ojedinělý, že byl zapsán v okrese Cheb do seznamu chráněných památek.

Stavbu litinové kolonády prováděly blanenské železárně

Na provedení stavby litinové kolonády měly před více než 110 lety hlavní účast blanenské železárně, přičemž nové technické řešení si vyžádalo spolupráci vídeňské mostárenské firmy I. G. Griedel podle konstrukčního návrhu projektové kanceláře Miksch a Niedzelski ve Vídni. Griedelova firma dodala ocelovou konstrukci s křížkovým profilem. Ze Salmových železáren v Blansku jsou veškeré umělecké litinové artefakty, které stavbu okrášlily. Netradiční řešení umožnilo zbudovat kolonádní stavbu v poměrně krátkém termínu zejména díky prefabrikovaným stavebnicovým dílům z litiny (sloupy, mříže, římsy, plastiky, ozdoby a jiné). Ty byly na ocelovou konstrukci dodanou z Vídně zavěšeny nýtováním či šrouby a dokonale ji zakryly. Součástí stavby byly i ozdobné zinkové plechy. Přispěly k umocnění dojmu ze stavby, která udivovala lázeňské návštěvníky i svými rozměry. Pro zajímavost – jejich celková hmotnost přesáhla 80.000 kilogramů. Půdorys kolonády byl zvolen v mírném oblouku se stranami 12 x 135 metrů, výška litinového portálu činí šestnáct metrů. Ve srovnání se zmíněnou litinovou Vřídelní kolonádou v Karlových Varech je její výzdoba uměřenější. Jsou na ní patrné prvky novorenesanční, barokní i secesní. Stavba je tedy poplatná tehdejší módní zdobnosti, která dokonce potlačovala i původní architektonický záměr.

Za 85 let je třeba kolonádu uzavřít a opravit

Po 85 letech provozu v roce 1974 musela být tato kolonádní stavba z bezpečnostních důvodů uzavřena. Dosavadní údržba se totiž orientovala jen na obnovování nátěrových pigmentů. Zub času se na ní podepsal hlavně vlivem dešťových i spodních, silně agresivních vod. Dosavadní ocelový skelet narušila koruze, jejíž značný rozsah se projevil teprve při postupném odstrojování zdobných litinových dílů. Značné zkorodování mělo za následek odpadávání drobných dílů o hmotnosti i několika kilogramů. Zdálo se, že mariánskolázeňskou kolonádu postihne stejný osud jako karlovarskou a bude odsouzena k likvidaci. Díky zanícenému zájmu v místě o její zachování byla ale záhy zahájena její náročná generální rekonstrukce. Městský národní výbor

v Mariánských Lázních ve spolupráci s lázeňskou správou inicioval úplnou rekonstrukci stavby a zároveň její citlivé uzpůsobení balneologickým požadavkům.

Rekonstrukce: Největší zakázka blanenských železáren ve 20. století

Rekonstrukce kolonády se měla uskutečnit v letech 1974–1978, avšak vlivem dříve neodhadnutelných okolností (celkový havarijní stav skeletu i potíže při zajišťování prací z oboru uměleckých řemesel) se termín dokončení posunul do roku 1979, tedy k 90. výročí zbudování. Jednalo se o největší zakázku v oboru uměleckého lití, kterou ČKD Blansko dostalo ve 20. století.

Rekonstrukce si vyžádala dvanáct tun jemných ozdobných prvků i masivní litiny

Rekonstrukce měla vrátit do původního stavu památkově chráněnou loď kolonády a zcela nově vybudovat zadní trakt, jehož prostory měly vyhovovat i zimní rekreaci. Původní plány se nedochovaly, kromě čtyř výkresů konstrukce. Posloužily tedy jen k základní orientaci a kromě toho zdaleka nevyhovovaly požadavkům technické dokumentace sedmdesátých let 20. století.

Na základě dohody mezi investorem a dodavatelem (ČKD Blansko) byly zadány do výroby jen prvky chybějící nebo natolik poškozené, že je již nebylo možné opravit. Ostatní původní prvky byly sejmuty, očištěny a po sesazení do příslušných celků opět použity. Byly pořízeny nové litinové díly funkčního charakteru, nikoliv ozdobné. Tím zároveň narostla hmotnost litinového vstrojení kolonády z dosavadních 80.559 kilogramů na 82.087 kilogramů. V ČKD Blansko bylo v letech 1976–1977 odlito nebo upraveno celkem asi dvanáct tun jemných ozdobných prvků i masivní litiny ve slévárně při bývalé Starohraběcí huti.

Slévači byli i při rekonstrukcích salmovského hřbitova či Národního divadla

Slévači z ČKD Blansko prokázali mimořádnou schopnost, když zvládli náročné lití požadovaných tvarů, zhotovení modelů i formířskou práci. O jejich vynikajících dovednostech ostatně svědčí i řada dalších zakázek. Účastnili se rekonstrukcí památek, jakými je salmovský hřbitov ve Sloupě v Moravském krasu, litinové kandelábry na Sněmovním náměstí v Kroměříži, Národní divadlo v Praze atd. Pro kolonádu v Mariánských Lázních se odlilo v Blansku i několik reliéfních bronzových desek k historii lázeňství.

BLANENSKÉ SOCHY

Sochy rytířů od Fernkorna

Blanenské slévárny měly ve své nabídce ve druhé polovině 19. století unikátní sérii soch inspirovanou středověkým rytířským eposem Píseň o Nibelunzích. Jejich autorem byl věhlasný německo-rakouský sochař Anton Dominik von Fernkorn, který je považován za jednoho z nejvýznamnějších mistrů raného romantismu. Mezi jeho nejznámější díla patří vlastenecké, především jezdecké sochy arcivévody

Karla a prince Evžena, které se nacházejí na Heldenplatz ve Vídni. Fernkorn je vytvořil ve druhé polovině 19. století. Pomník arcivévody Karla byl na tehdejší dobu technický zázrak. Jeho kůň stál totiž pouze na zadních nohou. Druhý pomník prince Evžena již nebyl tak technicky dokonalý.

Fernkorn je také autorem Aspernského lva, plastiky ležícího lva na počest vítězství nad Napoleonem u Aspernu v roce 1809. V Záhřebu stojí jeho jezdecký pomník chorvatského bána Josipa Jelačiče, který Fernkorn dokončil v roce 1864. V salmovských železárnách se mimo jiné odlévaly Fernkornovy reliéfní desky s motivem křížové cesty. Všech čtrnáct zastavení můžeme vidět v interiéru blanenského zámku, případně v exteriérech u černo-horského zámku. Ještě před svou smrtí si Fernkorn vychoval nástupce, jímž byl další významný rakouský sochař Franz Pöninger.

Celkem vytvořil Anton Dominik von Fernkorn šest soch rytířů na motivy Písně o Nibelunzích: Hildebranda, Siegfrieda, Volkera, Rüdigeru, Dietricha a Hagenu. Jsou vysoké kolem metru a půl a jejich hmotnost kolísá od 195 po 345 kilogramů u sochy Volkera. Cena těchto litinových soch v roce 1913 se pohybovala mezi třemi a čtyřmi sty korunami. Jelikož sochy byly považovány za symbol německví, nepřekvapí, že po vzniku samostatného Československa je blanenské slévárny přestaly odlévat. Ve sbírkách blanenského muzea se nacházejí dvě z této série. Jsou to sochy rytířů Dietricha a Siegfrieda. Socha Dietricha je bohužel zčásti poškozena, chybí část pravé ruky a meč.

Sochu Siegfrieda našel na skládce pan Skála

Téměř nepoškozená socha Siegfrieda se dostala do sbírek Muzea Blansko zajímavým způsobem. Sochu údajně vlastnil německý hajný v Obřanech, po jehož odsunu v roce 1945 se ocitla na skládce, kde ji zachránil pan Skála. Dočasně stála v atriu brněnské radnice a v roce 1988 doputovala do blanenského muzea. Obě sochy se nyní nacházejí na Wanklově náměstí v Blansku. V Národním technickém muzeu v Praze je v depozitáři umístěna socha Volkera. O osudech dalších tří soch rytířů z Písně o Nibelunzích nejsou žádné zprávy.

Venuše je ozdobou blanenského zámku

Starohrabě Hugo František Salm-Reifferscheidt byl znalcem a mecenášem umění se zalíbením v antice. Při své návštěvě Florencie v roce 1817 koupil sádrové odlitky několika soch včetně Venuše Medicejské. Mramorová socha pochází z prvního století před Kristem a zobrazuje řeckou bohyni Afroditu. První pokusy s odlitím plastiky Venuše Medicejské začaly v Blansku na podzim roku 1821 s příchodem vynikajícího stuttgartského chemika a hutního odborníka dr. Karla von Reichenbacha (1788–1869). Tento vědec dostal blanenské železárně na světovou úroveň a tím umožnil odlévání technicky náročných soch z jednoho kusu železné litiny. Ve vzornících blanenských železáren se tato litinová plastika nacházela až do konce první světové války. Socha váží 220 kilogramů, měří 159 centimetrů a v roce 1913 stála přibližně 400 korun. Tato jedinečná a vzácná socha se nachází přímo na nádvoří blanenského zámku a od roku 1970 je součástí sbírkového fondu Muzea Blansko. Socha již není zcela kompletní.

Giambolognův Merkur dorazil i do Blanska

Sochu Merkura, nazývanou též Létající Merkur, vytvořil v 16. století slavný manýristický sochař Jean Bolougne, přezdívaný později Giambologna. Merkur je podle římské mytologie bůh obchodu, cestování a posel bohů. Jako posel bohů vlastní okřídlené topánky. Giambologna si vytyčil cíl vytvořit sochu vzbuzující dojem letu. Výsledkem jeho snažení je bronzová socha Merkura z roku 1580, která se dotýká země špičkou nohy a skutečně dojem letu vyvolává. V pravé ruce drží Merkur kérykeion čili Hermovu hůl. Originál Giambolognovy sochy zdobil do roku 1780 Villu Medici v Římě, dnes se nachází v Museo Nazionale del Bargello ve Florencii. Kopie Giambolognova Merkura najdeme na mnoha místech po celé Evropě, například v Oslu, Budapešti nebo Paříži. Vzhledem k tomu, že již v 16. století byla zhotovena replika této plastiky, nebylo pro blanenské železářny těžké sehnat vhodný model k dolití. Na přelomu 19. a 20. století se začal Merkur odlévat i v Blansku, a to pouze v malém provedení. Litinová soška Merkura měřila do výšky necelých 25 centimetrů a vážila i s podstavcem jeden a půl kilogramu. V blanenském muzeu toto dílo zaujímá jedno z předních míst v expozici.

Slévači vyráběli Dianu z Versailles

Hugo František Salm-Reifferscheidt koupil do své sbírky i plastiku Diany z Versailles. Přivezl si ji z Louvru někdy kolem roku 1817. Socha pochází z období do 1. nebo 2. století po Kristu. Jedná se o původně mramorovou sochu římské bohyně lovu a přírody Diany s laní. V českých zemích se litinová plastika Diany z Versailles nachází pouze v zahradách klasicistního zámku v Lázních Kynžvart. Tento zámek patřící Metternichům navrhoval známý starohraběte Salma architekt Pietro Nobile. Metternichům patřily nedaleké plaské železářny, tudíž sochu (která má mimochodem bílý povlak, na rozdíl od soch, které můžeme vidět v Blansku) mohli slévači vyrobit i tam. Několik indicií svědčí však spíše pro Blansko. Historické prameny totiž nedokládají, že by se v Plasích odlévaly monumentální antické sochy, po roce 1875 přestaly navíc tyto železářny vyrábět a Diana z Versailles se i v té době stále nacházela v nabídkových katalozích salmovských železáren. Diana z Versailles byla jednou z největších soch, jež blanenští slévači v 19. století odlévali. Měřila něco přes dva metry a váha se blížila 700 kilogramům. Rozhodně patří do zlatého fondu skvostů blanenské umělecké litiny.

Sochy Apollónů

Další z řady skulptur, které se blanenští slévači odvážili v 19. století odlévat, byly sochy Apollóna Belvedérského a Apollóna Medicejského. Především socha Apollóna Belvedérského se ve své monumentálnosti vyrovnala plastice Diany z Versailles. Plastika je původně antická mramorová socha. Již od poloviny 18. století ji odborníci považovali za jedno z největších sochařských děl antiky. Zobrazuje řeckého boha Apollóna, který svými šípy zabíjí v Delfách draka Pýthóna, a pochází z roku 120 až 140 po Kristu. Stejně jako u sochy Diany z Versailles je velmi pravděpodob-

Socha Apollóna Belvedérského je jedním ze stěžejních exponátů Technického muzea v Brně.

né, že se jedná o kopii bronzové sochy řeckého umělce Leochara někdy z období kolem roku 340 před Kristem.

Také tuto sochu toužil mít Hugo František Salm-Reifferscheidt ve svých sbírkách. Model nakonec získal od známého rakouského sochaře Franze Antona von Zaunera. Dílo se později ztratilo a jeho podoba se zachovala pouze díky tomuto modelu.

V blanenských železárnách se odléval ještě jeden druh řeckého boha Apollóna. Plastika Apollón Medicejský nebo Apollino. Socha Apollóna Medicejského pochází taktéž z helénistického období a pravděpodobně se jedná o dílo řeckého sochaře Praxitela. Není úplně jasné, jak se model sochy dostal do rukou starohraběte Salma. Pravděpodobně ho v roce 1817 koupil při své návštěvě Florencie, nebo ho získal přímo od Franze Antona Zaunera či Johanna Martina Fischera.

Autorem sochy Bakcha je znamenitý italský sochař a architekt Jacopo d'Antonio Sansovino (1486–1570). Sansovinův Bakchus dívá se vzhůru, drží v levé ruce misku a v pravé svěšené ruce má vinnou révu. Za ním sedí satyr, jenž býval v řecké mytologii Dionýsův průvodce.

Obě sochy je možné i dnes spatřit. Socha Apollóna Belvedérského je jedním ze stěžejních exponátů Technického muzea v Brně, stojí přímo v jeho hlavním vestibulu. Tento litinový skvost měří 220 centimetrů a váží 660 kilogramů. V roce 1913 stála socha kolem 1100 korun. Socha Apollóna Medicejského je o poznání menší, a proto byla i levnější. Její rozměry jsou 143 centimetry na výšku, 150 kilogramů váhy a cena 300 korun za jeden odlitek. Právě sochou Apollóna Medicejského se může pochlubit blanenské muzeum, které toto dílo vystavuje ve své venkovní expozici na Wanklově náměstí.

Unikátní klenot: Socha Bakchus se satyrem

Mezi jednu z nejkrásnějších soch, která zdobí předzámčí blanenského zámku, můžeme zařadit litinovou plastiku Bakcha. Odborníci ji také někdy nazývají Bakchus se satyrem. Předloha tohoto díla pochází z období renesance. Tudiž se výborně hodí k exteriéru blanenského zámku postaveného roku 1604, právě v době vrcholné renesance v českých zemích. Autorem sochy Bakcha je znamenitý italský sochař a architekt Jacopo d'Antonio Sansovino (1486–1570).

Model plastiky Bakcha se dostal do blanenských železáren někdy v první třetině 19. století. Jeho autorem byl pravděpodobně rakouský sochař Johann Martin Fischer (1740–1820), který jej prodal starohraběti Salmovi. Litinová socha Bakcha dokonce slavila úspěch na pražské průmyslové výstavě v roce 1831. Dobový tisk ji označil za mistrovské dílo blanenských slévačů. Blanenské železárně odlévaly ještě další dvě varianty Bakcha, byl to Sansovinův Bakchus, avšak bez sochy satyra, a Bakchus opírající se o větev, snad dílo Fischera. Obě zmiňované sochy se odlévaly pouze v 19. století, jen původní Sansovinovu sochu nabízely blanenské železárně ve svých katalozích ještě na počátku 20. století. Její cena v roce 1913 dosahovala 350 korun. Celé dílo měřilo i s podstavcem 165 centimetrů a vážilo 155 kilogramů.

V Blansku odlévali Borghéského gladiátora

Další ze série populárních antických soch, které se odlévaly v blanenských železárnách, byla plastika Borghéského gladiátora nazývaná též Borghéský zápasník nebo Borghéský šermíř. Borghéský gladiátor byl v Blansku odléván jako zmenšená kopie téměř dvoumetrového mramorového originálu. Sochu vytvořil kolem roku 100 před Kristem řecký sochař Agasiás z Efesu, syn Dosithea. Je to jeho jediný dochovaný výtvar. Dílo bylo objeveno na počátku 17. století ve starém Antiu, v městě 50 kilometrů jižně od Říma. Socha byla po dlouhou dobu ve sbírce rodiny Borghese, odtud pramení její název. V roce 1807 ji prodal Napoleonovi Bonaparte jeho příbuzný Camillo Borghese. Od té doby se socha nachází v muzeu v Louvru.

Pro blanenskou železárně vytvořil zmenšenou kopii na zakázku starohraběte Salma Johann Martin Fischer. Stolní plastika Borghéského gladiátora se odlévala v Blansku již v první polovině 19. století jak v bronzu, tak i v litině. Soška měřila necelých 23 centimetry a vážila čtyři kilogramy. Dílo se nachází v největší expozici umělecké litiny v České republice, v Muzeu Blansko.

Poodřím po technických památkách

PRAMENY A LITERATURA

- AUGUSTINKOVÁ, L.: Moravská brána do Evropy. Stálá expozice zámku v Bartošovicích. Bartošovice 2010.
- BALÁŠ, M.: *Kulturní místopis Novojičínska*. Nový Jičín 1967.
- BALETKA, T. a kol.: *Hůrka. Od první písemné zmínky po současnost*. Jeseník nad Odrou 2009, s. 17.
- BARWIG, K.: *Seitendorf bei Fulnek im Kuhländchen*. Korb 1997.
- BENDA, J.: Založení vodovodu v Novém Jičíně. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 15, 1975, s. 41–48.
- Bernartice nad Odrou, Bernartice nad Odrou 1996.
- BISKUP, L.: Lesný mlýn. POODŘÍ 4/2001, s. 4–7.
- BISKUP, L. -TUREK, A.: Z vyprávění starých pamětníků v Bertarticích. In: Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 40, s. 23–28. Nový Jičín. 1987.
- BISKUP, L.: Fojtův mlýnec v Bernarticích nad Odrou. POODŘÍ 2/2001, s. 4–5.
- BISKUP, L.: Oderský – Starý mlýn. POODŘÍ 3/2001 s. 4–5.
- BLAHUT, A.: *Z historie letiště Ostrava Mošnov. Bratři Žurovcové*. Praha 1977.
- BLASCH, F. - BLASCH, G.: *Chronik von Gross Olbersdorf*. Wagstadt 1937. Soubor příspěvků publikovaných ve Wagstädter Bezirkszeitung v roce 1937. Soubor je v podobě strojopisu uložen na obecním úřadě ve Velkých Albrechticích.
- BOHÁČ, O.: *Šenov u Nového Jičína*. Šenov u Nového Jičína 2008.
- BÖNISCH, A.: Zur Ortsgeschichte von Sedlnitz. Das Kuhländchen 13, 1938, s. 8.
- BÖNISCH, R.: *Heimatbuch Kunewald*. Oberhaching 1979.
- BOROVCOVÁ, A. - TELAŘÍK, L.: Dokumentace průmyslu v okrese Nový Jičín z hlediska památkové péče. Státní památkový ústav v Ostravě. Ostrava 2002. Nepublikovaný, nestránkovaný materiál uložený na NPÚ, ú.o.p. v Ostravě.
- BOROVCOVÁ, A.: Stavební vývoj železniční stanice Suchdol nad Odrou. POODŘÍ 4/2000, s. 7–9.
- BULÍN, P.: *Bílov: výpisy z bílovských kronik*. Bílov 1995.
- BURIAN, V.: *Větrné mlýny na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 1965.
- CIMALOVÁ, L.: Z dějin Bartošovic. Oderský mlýn, č. 1, 1975, s. 8–10, 16.
- ČERNÍN, S.: Z historie výroby ve Vagónce Studénka. Vlastivědné listy VI, č. 2, 1980, s. 35–37.
- ČÍP, J.: Letci a vzduchoplavci; vybrané kapitoly z historie letectví na Novojičínsku. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 58, 2008, s. 55–64.
- ČIŽMÁŘ, M.: Keltská okupace Moravy. Vlastivěda moravská, země a lid, nová řada sv. 3, pravěké dějiny Moravy, Brno 1993, s. 380–423.
- ČIŽMÁŘ, Z. K osídlení českého Slezska v době laténské, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, Opava 2000, s. 143–150.
- DAVIDOVÁ, K.: Stavební úpravy zámku ve Studénce, Nové Horce a Bartošovicích v 19. století. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 54–55, 2004, s. 126–127, s. 135–136.
- FREISLER, E. L.: Heimatsbuch Brosdorf.
- GAVENDOVÁ, M. – KOUBOVÁ, M. – LEVÁ, P.: *Kulturní památky okresu Nový Jičín*. Ostrava 1996.
- GENČIOVÁ, K.: Sušárny a sušení ovoce. POODŘÍ 3/2008, s. 39–44.
- HANZELKA, E.: Větrné mlýny na Bílovecku. Bílovecko, č. 10, 1959, s. 14.
- HANZELKA, E.: Větráky na novojicku. Novojicko. 1960. č. 1, s. 15–16.
- HERMAN, J.: Bývalý vodní mlýn v Pustějově. POODŘÍ 2/2002, s. 28–30.

- HLUŠIČKOVÁ, H. (ed.) a kol.: *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2002.
- HRABOVSKÁ, M. - GOLDA, J.: *Bartošovice. 600 let*. Bartošovice 1999.
- HÜBSCHER, R. ml.: *Cukrovar ve Studénce: první průmyslový podnik na území města*. Studénka 2005.
- HURT, R.: *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku, I. a II*. Ostrava 1960.
- CHOBOT, K. – BALETKA, T. – CHOBOTOVÁ, L.: *Historie a současnost podnikání na Novojičínsku*. Žehušice. Žehušice 2008.
- CHOBOT, K. (edd.) a kol.: *Okres Nový Jičín. Místopis obcí*. Nový Jičín 1998.
- JAROŠEK, R.: Bývalý vodní mlýn. POODŘÍ 3/2002, s. 28–29.
- JÁSEK, J. a kol.: *Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2000, s. 154–155. Jičín, č. 30, 1982, s. 10.
- KADLČÍK, K.: Butovice. Kravařsko X, 1948, s. 67, 102, 117, 141; Kravařsko XI, 1948, s. 13.
- KADLČÍK, K.: Větrné mlýny v Kujavách. Bílovecko 7, 1958, s. 16.
- KARBANOVÁ, L. – OLEJÁKOVÁ, D. – ŠTASTNÁ, B.: *Sedlnice*. Sedlnice 1995.
- KECOVÁ, M.: Rozmístění a využití tradiční lidové architektury v novojičínském okrese. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 49, 1992, s. 20.
- KHIER, B.: Mlýny v Bernarticích. Oderský mlýn. 1974, č. 1, s. 11–14.
- KLOS, M. - PINDÁK, F.: Formování osazenstva vagónky ve Studénce v letech 1901–1938, Slezský sborník roč. 63, 1965, s. 330–343;
- KNÁPEK, A.: Neolitické sídliště ve Studénce. POODŘÍ 3/2010, s. 17–19.
- KOCUREK, F.: Voda – zdroj života. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 26, 1987, s. 53–63.
- KOLEKTIV: *Putování historií obce Kateřince 1358–1998*. Kateřince 1998.
- KROČEK, M.: Soupis větrných mlýnů severomoravské oblasti. In: Radostná země, III., 2–3. 1953.
- KROČEK, M.: Větrné mlýny na severní Moravě a ve Slezsku – srovnání jejich stavu v roce 1951 a 2009. In: Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy. – Roč. 36, č. 1, (2010), s. 33–35.
- KROČEK, M.: Větrné mlýny v Ostravském kraji. In: Radostná země, III., s. 16–19. 1953
- KRUMBACH, J.: Příspěvek k historii letecké výroby ve Studénce a Kopřivnici. Licenční stavby Tatra. Sborník Technického muzea č. 2, 1978, s. 69–87.
- KUBÁČ, J.: 85 let od otevření dráhy Suchdol nad Odrou – Fulnek. Fulnecký kulturní zpravodaj, č. 10, 1976, s. 2–4.
- KUBEC, J. – PODZIMEK, J.: *Křižovatka tří moří – Vodní koridor Dunaj-Odra-Labe*. Praha 2007.
- KUBOVÝ, J.: *Dějiny Kunína*. Kunín 1970
- LIKOVSKÝ, Z.: *Pivovary Moravy a rakouského Slezska 1869–1900*. Praha 2000.
- LOUKOTKA, L.: Historie poštovního úřadu v Příboře. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 35, 1985, s. 54–64.
- MACEK, F.: Něco z historie železniční trati Suchdol n. O. – Budišov n. B., Nový Jičín, 119 s. 2001.
- MANNBART, C.: *Chronik der Marktgemeinde Zauchtel a. d. Oder*. Sine loco 2005, s. 43.
- MANNBART, C.: *Chronik der Marktgemeinde Zauchtel a. d. Oder*. Sine loco 2011.
- MATĚJEK, F.: Přehled rozvoje rybníkářství na Moravě v 2. pol. 15. a v 1. pol. 16. století s přihlédnutím k přilehlým územím slezským. Časopis Slezského muzea–B, 1, s. 28–59. Opava. 1956.
- MATĚJEK, F.: Sedlnice v 17. a první polovině 18. století. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 25, 1980, s. 48–62.
- MEDEK, J.: *Geschichte der Gemeinde Partschendorf*. Sine loco 1999.
- MELÍK, Z. – KUCHARÍK, L.: Dolní (dříve Tillův) mlýn a bývalá úzkorozchodná dráha POODŘÍ 1/2000, s. 25–26.
- MICHEL, K.: *Geschichte des Dorfes Hausdorf*. Sine loco 1957.

Moravské Kravařsko (Politický okres Novojičický). Příbor 1898.

MYŠKA, M.: Větrné mlýny na Bílovecku. Bílovecko, č. 6, 1958, s. 7–10.

NEKUDA, V. – UNGER, J.: *Hrádky a tvrze na Moravě*. Brno 1981.

NITRA, T.: *Ostravská letiště se zaměřením na stavební vývoj*. Ostrava 2010, s. 11.

NOVÁK, J. - ŠEFČÍK, E.: Tři neznámé prameny k dějinám hornictví na Fulnecku a Odersku v 16. století. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 27, 1981, s. 27–29.

NOVOSAD, B.: Dobře utajené koleje, aneb osud vlečky do „Panské“ cihelny v Kuníně. POODŘÍ 4/2002, s. 39–40.

NOVOSAD, B.: Malé ohlédnutí za cihlářskou výrobou v obci Kuníně, POODŘÍ, 2/2003.

Od pokolení do pokolení 1837–1937. Památník obce Bernartice nad Odrou ke stoletému trvání farního chrámu Páně Navštívení P. Marie. Bernartice nad Odrou 1937.

ORLITA, J.: Z historie mlékárenského družstevnictví na Novojičínsku. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, sv. 33, 1984, s. 15–21

ORLITA, Z.: Obstwald – Hrabětický les na sklonku raného novověku. POODŘÍ 13/2010, č. 2, s. 4–9.

PAVLÍČEK, J.: Průmysl Novojičínska v letech 1921–1929. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, sv. 33, 1984, s. 15–21

PILICH, Z.: Obec Bravantice. Historie a současnost. Bravantice 2009. Nepublikovaný materiál uložený na obecním úřadě v Bravanticích.

PLESKOT, J.: *Čtení o Jistebníku*. Jistebník 2001.

PRASEK, V.: *Památky Pustějova a dědin k proboštovství fulneckému příslušných*. Opava 1883.

PRUSENOVSKÝ, L.: *Suchdol nad Odrou a okolí: vlastivědný přehled*. Suchdol nad Odrou 1964.

ROLLEDER, A.: *Dějiny města a soudního okresu Odry*. Steyer 1903. Překlad BĚHÁLKOVÁ, A. – BRTNÍČKOVÁ, J. – MOUCHA, V., Odry 2002, s. 515, 545–547, 590.

ŘÍČAN, D.: *Stručné dějiny obce Suchdolu nad Odrou*. Suchdol nad Odrou 2005, s. 18, 38–39.

SALÁČ, V.: O obchodu v pravěku a době laténské především. Archeologické rozhledy LVIII/1, Praha 2006, s. 33–58.

SAMEK, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska*, Díl I. A–I. Praha 1994; Tamtéž, Díl II. J–N, Praha 1999.

SEDLÁČEK, F.: Panství Nelhubel (Nová Horka). Kravařsko II, č. 9, 1933, s. 139.

SEDLÁČKOVA, M.: Mendelův památník ve Vražném – Hynčicích. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 10, 1967, s. 52–53.

SEDLMEIR, A.: *Windmühlen im Kuhländchen und im Odergebirge*. Augsburg 2002.

SEHORSCH, O.: *Erinnerungen an Grafendorf*. Sine loco 1982, s. 23, 28, 30, 35, 41.

SEVERA, V.: *Vlastivěda moravská. Novojičínský okres*. Díl II, část 55. Brno 1933.

SCHOLZ, F. E. (ed.): *Kuhländchen – unvergessene Heimat. Jubiläumsbuch*. Eberbach am Neckar 1998.

SCHÜNKE, R.: Bielau in Schlesien. Das Kuhländchen, Band 6, 1925, s. 108, 110.

SCHWARZ, F.: *Z minulosti a přítomnosti obce Bílova*. Bílov 1977.

SKULINA, J.: Kujavy. Bílovecko, č. 8, 1959, s. 15.

SKUTIL, J.: Pustějov: Locri epizephyrii Brutiorum. Slezský sborník II, Opava 1937, s. 142–147.

SKUTIL, J.: Soukromé velkostatky a státní půdní fondy na Moravě v době první republiky se zvláštním zřetelem na Novojičínsko. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 26, 1980, s. 19.

SOBEK, O.: Volská cesta územím Kravařska. POODŘÍ 4/1998, s. 11–12.

SOLNICKÝ, P.: *Vodní mlýny na Moravě a ve Slezsku. I. díl: Bílovecko, Bruntálsko, Hlučínsko, Krnovsko, Novojičínsko, Odersko-Fulnecko, Opavsko a Vítkovsko*. Praha 2007, s. 80–84.

SPURNÝ, F. a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl II. Severní Morava. Praha 1983, s. 179.

STAŠ, L.: Vodní mlýn v Bartošovicích. Zpravodaj Technického muzea v Brně, r. 1973, č. 3, s. 4–5.

STIBOR, J. – ROSOVÁ, R.: Zámek a panské hospodaření ve Studénce roku 1705. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 46, 1991, s. 41–46.

ŠPIČKA, A.: Větrné mlýny na Opavsku, VČZM., s. 320.

ŠRÁMEK, P. – TUREK, A.: Zaniklá osada Wittenberg. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 32, 1983, s. 3–10.

ŠTENEC, K.: *Studénka*. Studénka 2004.

ŠTĚPÁN, V.: K pokusům o dolování v oblasti Starého a Nového Jičina. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 25, 1980, s. 45–47.

ŠUSTEK, F. – TUREK, A.: Větrné mlýny v jižní a západní části panství Fulnek. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 41, 1988, s. 24.

ŠUSTEK, F.: Větrné mlýny v našem regionu podle mapování z roku 1780. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 35, 1985, s. 72.

TÁZLAROVÁ, M.: Lidová kultura v Bernarticích n. O. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 16, 1975, s. 37–47.

TEICHMANN, B.: Větrné mlýny v Poodří. POODŘÍ 3/2004, s. 22–23.

TELAŘÍK, L.: Dokumentace stavebního fondu a technického zařízení závodu Tatra, a. s. Kopřivnice a závodu Thrall Vagonka Studénka, a. s. z pohledu památkové péče. Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, 2003, s. 140–143.

TILETSCHKE, E.: *Heimatgemeinden Gutendorf, Engelswald, Rosenthal*. Gundelfingen a.d. Donau 1976.

TUREK, A. a kol.: *Místopisný rejstřík obcí českého Slezska a severní Moravy*. Opava 2004, s. 133, 239, 906.

TUREK, A.: 650 let obce Pustějova. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 14, 1975, s. 1–13.

TUREK, A.: *Fulnecko*. Brno 1940, s. 153.

TUREK, A.: Jeseník nad Odrou do konce třicetileté války. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 20, 1977, s. 17–24.

TUREK, A.: Lenní statek Nová Horka na počátku 17. století. Kravařsko, roč. 12, 1949–1950, s. 56–65.

TUREK, A.: Panství Nová Horka roku 1628. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 15, 1975, s. 55–59.

TUREK, A.: Z minulosti Hürky. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 31, 1983, s. 1–26.

ULLRICH, J.: Klantendorf im Jahre 1817. Das Kuhländchen. Geschichts und Kulturbilder aus alter und neuer Zeit. III. Band, 1921, s. 41–45.

USVALD, O. – BARTOŠ, I. – VELČOVSKÝ, R. – VELČOVSKÁ, V.: *Větrné mlýny v Poodří*. Bartošovice 2004.

VANČURA, J.: Současný technický a hospodářský stav jistebnických rybníků s přihlédnutím k jejich historickému vývoji. Sborník prací pedagogického institutu v Ostravě, řada dějepis-zeměpis, roč. 4, Ostrava 1963, s. 127–187.

VENCÁLEK, J. – KECOVÁ, M.: Rozmístění a využití tradiční lidové architektury v novojičínském okrese. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, č. 49, 1992, s. 22.

VOJTAL, P.: Tři nebo šest zámků? Raduň – Bravantice – Studénka. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, roč. 4, 1999, s. 49–54.

WAHALA, E.: *Geschichte der Gemeinde Schönau im Kuhländchen*. Rockenberg 1983.

WEIGEL, S.: Grafendorf. Das deutsche Kuhländchen, Band 4, 1922, s. 92–96, 105–110.

WOLNY, G.: *Die Markgrafschaft Mähren*. I. Prerauer Preis. Brno 1935.

ZUKAL, J.: *Paměti Opavské*. Opava 1912, s. 313–314.

Moravskou cestou po technických památkách Litovelska

PRAMENY A LITERATURA

Prameny:

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc:
 Fond panství Bouzov a statek Červená Voda
 Fond panství Chudobín
 Fond panství Klášterní Hradisko
 Fond panství města Olomouc
 Fond panství Šternberk
 Fond panství Úsov
 Fond panství Žádlovice
 Fond statek Bílá Lhota
 Fond statek Haňovice
 Fond statky Metropolitní kapituly Olomouc
 Okresní archiv Olomouc:
 Kronika Kozov 1958 – 1968
 Kronika obce Podolí 1922 – 1975
 Letopisy obce Břuchotín 1924
 Pamětní kniha Bezděkov 1927 – 1936
 Pamětní kniha městyse Bouzov 1924 – 1973
 Pamětní kniha obce Chudobín 1924
 Pamětní kniha obce Červenka 1924
 Pamětní kniha obce Horka nad Moravou
 Pamětní kniha obce Kovářov 1925 – 1940
 Pamětní kniha obce Měníka (1928) 1945 – 1950
 Pamětní kniha obce Nová Ves 1924
 Pamětní kniha obce Obectov
 Pamětní kniha obce Olejnice
 Pamětní kniha obce Rozvadovice 1924
 Pamětní kniha obce Řimice (1923) 1945 – 1973
 Pamětní kniha obce Tři Dvory
 Pamětní kniha obce Sobáčov 1924 – 1958
 Pamětní kniha obce Svojanova 1924 – 1961
 Pamětní kniha Savín 1918

Literatura:

BALATKA, OLDŘICH: Obec Bílá Lhota. 650. výročí obce Hrabí. Litovel 2000
 BARTOŠ, JOSEF, KOVÁŘOVÁ STANISLAVA: Paměti obce Chudobína. Olomouc 2000
 BARTOŠ, JOSEF a kol.: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960. Svazek III. Okresy Olomouc město a venkov, Litovel, Šternberk, Mor. Beroun. Ostrava 1972
 BARTOŠ, JOSEF, MILLER, KAREL, KOVÁŘOVÁ STANISLAVA: Horka nad Moravou. Od minulosti k současnosti. Olomouc 2001
 BERKA, JOSEF a kol.: Mezice, paměti obce. Náklo 2001
 BEZDĚČKA, JOSEF: Dějiny Litovle I – IV. Díl. rukopis Litovel 1993
 BURIAN, BOH.: Konický okres. Vlastivěda Moravská. Brno 1939
 ČERMÁK, MILOSLAV: Historie a současnost podnikání na Olomoucku. Žehušice 2004
 JOSEF, DUŠAN: Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2002
 JOSEF, DUŠAN: Mosty a Lávky Olomouckého kraje. Brno 2010
 KAUFEROVÁ, VLASTA, KOUDELA, MIROSLAV: Památky staré Litovle. Olomouc 1998

kol.: Bouzovsko. Krajina a lidé. Bouzov 2006
 kol.: Litovel, Konice a okolí. Litovel 1938
 kol.: Mladeč 650 let. Sborník příspěvků z historie a současnosti Mladče, Sobáčova a Nových Zámků. Litovel 2000
 kol.: Zajímavosti z Litovelska. Ročenka Muzejní společnosti Litovelska 2008. Litovel 2008
 kol.: Z minulosti do současnosti v Haňovicích a Kluzově. Haňovice 2009
 KOUDELA, MIROSLAV: Paměti obcí Křelova a Břuchotína. Olomouc 2000
 KOVÁŘOVÁ, STANISLAVA: Paměti obcí Haňovice a Kluzov. Olomouc 1999
 KUPKA, VÁCLAV: Pevnost Olomouc. Praha 2005
 LÁNIK, JAROSLAV, CIKRT, MILOŠ: Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích. Praha 2001
 OBŠIL, KAREL: Historický průvodce Litovlí. Litovel 1965
 PINKAVA, VIKTOR: Litovelský okres. Vlastivěda Moravská. Brno 1903
 POSPĚCH, PAVEL: Paměti obce Nákla, Olomouc 1998
 POSPĚCH, PAVEL, VACA, BOLESLAV: Příkazy, Čtení o hanácké vesnici. Příkazy 2000
 Svojanov v dokumentech a pamětech. Svojanov 2010
 ŠIK, LUBOMÍR: Litovel v datech. Litovel 1995
 ŠIK, LUBOMÍR: Litovelské paměti. Litovel 1994
 TYMOLOVÁ, MARKÉTA a kol.: Paměti obce Skrbeň. Olomouc 1999
 URVÁLEK, RADOVAN: Litovel a okolí. Kraj, který máme rádi. Litovel 2000?

Moravský kras: Ztracený svět železa a litiny

POUŽITÁ A DOPORUČENÁ LITERATURA

BALÁK, I. et al.: Rudická plošina v Moravském krasu. Městská knihovna Blansko. Blansko, 1997, 94 s. + 2 mapové přílohy.
 DVOŘÁK, J. – ŠTELCL, O. – DEMEK, J. – MUSIL, R.: Geologie a geomorfologie Moravského krasu. In MUSIL, R.: Moravský kras. Labyrinty poznání, Boskovice 1993, s. 31 – 76.
 MUSIL, J.: Těžba železných rud v 18. a 19. století ve střední části blanenského prolomu. Regionální sborník okresu blansko 84, Blansko, 1985, s. 83 – 84.
 MUSIL, J.: Těžba železných rud v 18. a 19. století v katastru obcí Spešova a Dolní Lhoty. Sborník Okresního muzea v Blansku, 13 – 14, Blansko, 1981 – 1982, s. 24 – 34.
 MUSIL, R. et al.: Moravský kras. Labyrinty poznání, Boskovice 1993, 336 s.
 MÜLLER, V.: Křída Českého masívu na Moravě. In Geologie Moravy a Slezska, Sborník příspěvků k 90. výročí narození dr. K. Zapletala, Brno, Moravské zemské muzeum a Sekce geol. věd PřF MU, 1993, s. 101 – 106.
 OCHMANSKÝ, V.: Okres Blansko. Regionální učebnice zeměpisu pro 2. stupeň základních škol a nižší ročníky víceletých gymnázií. Kníhice u Boskovic, 1987, 42 s.
 PANOŠ, V. a kolektiv: Čtení o Blansku 1848 – 1945. Blansko, 1995, 140 s.
 PILNÁČEK, J.: Paměti města Blanska a okolních hradů. Blansko, 1927, 468 s.
 POLÁK, V.: Čtení o Blansku 1848 – 1945. Blansko, 1995, 140 s.
 SOUCHOPOVÁ, V.: Hutnictví železa v 8. – 11. století na západní Moravě. StAÚ Brno, Praha, Academia, 1986.
 SOUCHOPOVÁ, V.: Hutnictví železa v Moravském krasu. Veronica, Příloha pro Správu CHKO Moravský kras, Brno, 1996, s. 25 – 26.
 SOUCHOPOVÁ, V. – HYPR, D.: Nerostné suroviny a jejich těžba. In MUSIL, R.: Moravský kras. Labyrinty poznání, Boskovice 1993, s. 195 – 217.
 WANKEL, J.: Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti, Brno, 1984, 306 s.

Obsah

1. ÚVOD	3
2. POODŘÍM PO TECHNICKÝCH PAMÁTKÁCH	6
Stručná charakteristika území	6
Aktuální stav poznání památek Poodří	8
Pravěké osídlení	10
Historické komunikace	14
Železnice	16
Mosty	20
Vodohospodářství	21
Zemědělská výroba (hospodářské dvory)	26
Potravinářství	30
Vodní mlýny	34
Větrné mlýny	37
Textilní výroba	38
Těžba a zpracování surovin	39
Průmyslová výroba	40
Občanská vybavenost	42
Osobnosti	43
3. MORAVSKOU CESTOU PO TECHNICKÝCH PAMÁTKÁCH	46
Od Bouzova přes Litovel k Olomouci	
Úvod	46
VOJENSKÉ PAMÁTKY	50
Městské hradby v Litovli	51
Historický vývoj	52
Hrady Špránek a Bouzov	52
Polní tábory Švédů a Prusů	52
Opevnění kostela sv. Jiří v Nákle	53
Opevnění dvora v Cholině	53
Tvrze	54
Zachované tvrze	54
Bastionová a fortová pevnost Olomouc	56
Forty na katastrálním území Křelov	59

DOPRAVNÍ STAVBY	60
Středověké cesty a zemské stezky	60
Úsek cesty se dvěma mosty u Bouzova	60
Svatojánský most v Litovli	61
Stará cesta u Chudobína	62
Císařská silnice s formanskou hospodou a kamennými mosty mezi Sobáčovem a Řimicemi	62
MLÝNY A VODNÍ STAVBY	65
Historický vývoj	65
Vodní mlýny	67
Mlýny na Třebůvce	67
Mlýny na Loučce	69
Mlýn na Cholině	70
Mlýny na Mlýnském potoce	70
Mlýny na Moravě a jejích dalších ramenech	72
Řimická smlouva o údržbě jezu na Moravě	73
Zaniklé mlýny	74
Vodní elektrárny	74
TĚŽBA A ZPRACOVÁNÍ NEROSTNÝCH SUROVIN	78
Historický vývoj	78
Těžba a zpracování vápence	78
4. MORAVSKÝ KRAS: ZTRACENÝ SVĚT ŽELEZA A LITINY	80
Úvod	80
Historie adamovského hutnictví a adamovská litina	83
Železářství v Blansku	88
Nejznámější výrobky umělecké a stavební litiny pocházející z Blanska	104
5. PRAMENY A LITERATURA	112
Poodřím po technických památkách	112
Moravskou cestou po technických památkách	116
Moravský kras: Ztracený svět železa a litiny	117

PO STOPÁCH TECHNICKÝCH PAMÁTEK

Výběr z mapování na území

MAS Regionu Poodří, MAS Moravská cesta a MAS Moravský kras

POODŘÍM PO TECHNICKÝCH PAMÁTKÁCH

Zpracovali: Radim Jarošek, Aleš Knápek a Lucie Augustinková

Vydala MAS Regionu Poodří, o.s. v roce 2011

MORAVSKOU CESTOU PO TECHNICKÝCH PAMÁTKÁCH

Od Bouzova přes Litovel k Olomouci

Text, foto: Ján Kadlec

Vydala Moravská cesta, o.s. v roce 2011

MORAVSKÝ KRAS: ZTRACENÝ SVĚT ŽELEZA A LITINY

Zpracoval: Jozef Jančo

Text a foto: archiv MAS Moravský kras o.s., copyright

Vydala MAS Moravský kras o.s. v roce 2011

MAS Moravský kras

Odpovědná redaktorka: Marie Šuláková

Obálka, grafická úprava a tisk: Ondřej Havlík

První vydání, 120 stran

Náklad 6000 výtisků

ISBN 978-80-260-1556-7

Publikace je financována z projektu „Moravská brána do Evropy – Mapování a studie obnovy technicko-historických památek na venkově“, který získal podporu z Programu rozvoje venkova LEADER, opatření IV.2.1. Realizace projektů spolupráce.

Partnery projektu jsou Moravská cesta (Litovelsko-Pomoraví), o.s. (Olomoucký kraj), MAS Regionu Poodří, o.s. (Moravskoslezský kraj) a MAS Moravský kras o.s. (Jihomoravský kraj).

PROGRAM ROZVOJE VENKOVA

Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova: Evropa investuje do venkovských oblastí

PO STOPÁCH TECHNICKÝCH PAMÁTEK
Výběr z mapování na území
MAS Regionu Poodří, MAS Moravská cesta a MAS Moravský kras

POODŘÍM PO TECHNICKÝCH PAMÁTKÁCH
MORAVSKOU CESTOU PO TECHNICKÝCH PAMÁTKÁCH
MORAVSKÝ KRAS: ZTRACENÝ SVĚT ŽELEZA A LITINY

ISBN 978-80-260-1556-7

